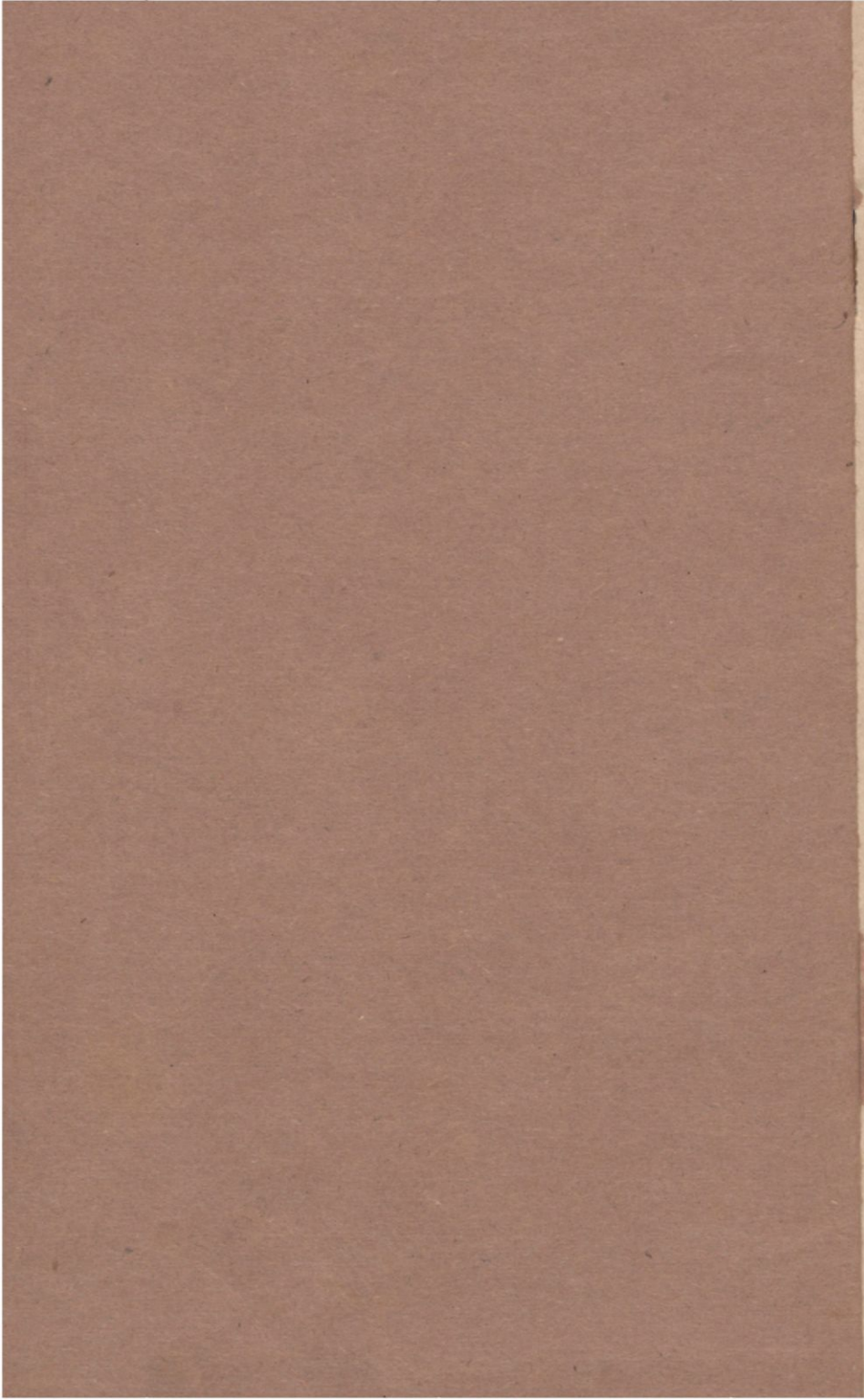

33 585.

Keiserliku Arstliku
Nim-kogu kinn. 1916.

5385(1)

Laulud ja Lood.

Üks kooli-lugemise-raamat.

III. jagu.

Keiserliku Aualiku
Rim-kogu kink. 1916.

Tallinnas.

Trükitud Eesti-maa sinodi kulu ja kirjadega.

1884.

Ensur ja sulgur

Ensur ja sulgur

Ensur ja sulgur. — Tallinnas, 27. Detsembril 1883.

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

43329

Tallinnas

Ensur ja sulgur

1883

I. Looduse lund.

	lehek.
1. Jumal looduses	1
2. Mis mõttid linnu pesa jünmitab	2
3. Kuida taimed üle maa laiale lauwab	4
4. Rändawab linnud	6
5. Usfi kera	7
6. Ruffi iwa	9
7. Linn ja hiid	10
8. Siil	11
9. Raameel	13
10. Selewant	14
11. Wõitlemine loufoeraga	17
12. Häaring	20
13. Balastalad	21
14. Wäht	23
15. Krookobil	24
16. Mits Jumal fistijaid loonub	25
17. Warblane	27
18. Hommitu maa tiil	28
19. Raht-hiir	30
20. Raht-hiir ja lind (laul)	31
21. Jaana linnud	31
22. Kartuhwlib	33
23. Rohwi	34
24. Poowill	35
25. Sammal	36
26. Claw hõbe	37
27. Sool	39
28. Kolm looduse riiki	41
29. Lumi	42
30. Tormid mere peal	42
31. Westpaff	44

32. Tulepurskawad mäed	45
33. Maa wärisemine Wis- boni linnas	47

II. Maa ja rahwa lund.

	lehek.
34. Laplased	50
35. Neegrid ehk Murjanid	53
36. Raarawanid Sahaara kõrwes	54
37. Ujumine furnud mere sees	56
38. Palästiina. I	56
39. Palästiina II	60
40. Jeruusalema linn	62
41. Jeruusalema pühad pai- gab	63
42. Kolgata. (laul)	68
43. Beeterburi linn ja Neema jõgi	70
44. Tallinn	72
45. Tartu linn	74

III. Süündinud lund.

	lehek.
46. Ristirahwa tagaüsumi- sed	77
47. Martirid ehk weretun- nistajad	80
48. Augustinus	83
49. Mohammed ja tema wale- õpetus	84
50. Kuida Wene rahwas risti- usku heitis	87
51. Risti sõad	89

	lehet.
52. Meie maa wanad loud I	93
53. Meie maa wanad loud II	96
54. Püksi rohi	98
55. Raamatu trüffimine .	99
56. Ameerika maa leid- mine I	101
57. Ameerika maa leid- mine II	105
58. Martin Luteruse noore ea aastad	107
59. Luterus Wormsi linnas	110
60. Luteruse wiimsed elu- päewad ja surm . . .	115
61. Dige usu ülesmõtmine Liivi ja Gesti maal .	118
62. Raks pilti kolmekümne- aastasest sõast . . .	122
63. Suure Wene maa keisri Peetre teekäimised . .	126
64. Põhja maa sõda . . .	128
65. Napooleoni langemine Wenemaal	131
66. Napooleonifotsja lahing Waaterloo all	133

Laulud.

	lehet.
67. Palwe sõa korral . . .	139
68. Wene keisri-laul . . .	140
69. Igatsus	140
70. Rahul	140

	lehet.
71. Baese mehe laul . . .	141
72. Inimese elukäik . . .	141
73. Pääsukeste laul . . .	141
74. Teekäija õõ-laul . . .	142
75. Oma	143
76. Walu kaju	143
77. Sootus	143
78. Roju tahaksin . . .	144
79. Ööpitt	144
80. Leitub	144
81. Lahkumiseft	145
82. Ribuwitsja lill . . .	145
83. Wana eit	145
84. Paulu sündimine . .	146
85. Wäe jooksja	147
86. Siiria mees ja kaameel	147
87. Wanamees ja surm .	148
88. Warja mõtted . . .	149
89. Uus Gewa	149
90. Breslau linna tella walaja	150
91. Laulik	152
92. Lauliku neede . . .	152
93. Tuufer	154
94. Mets-hallias	158
95. Tõutus Jeesusele . .	159
96. Keisri kroonimise laul	159
97. Missioni laul . . .	159
98. Surma laul	161
99. Sängamise aeg . . .	161
100. Uus Jeruusaleem . .	163

Siendus.

Juhatusse sõnas lehet. III. 3. rida alt on neli asemel wiis lugeda.
II. jaus, tükis Kriibus Kraabus on mõlder asemel mõlder lugeda.

Kolmas jagu.

Asjalikud lugemised.

I. Looduse loud.

---

1. Sumal looduses.

Laps, kust ja tuled? Mis su film on näinud? Ruhu su jalg on astunud?

Ma käisin karjasmaal paksu rohu sees, muißt weiksed olid söömas, muißt puhkasid puude warjus; wili wäljal haljandas, lilled õitsefid, kõik kuumas ja läikis päewa kae.

Kas sa siis muud ei ole näinud? Mine tagasi, laps, seal on suuremad asjad näha kui need. Eks Sumal olnud wäljal, kas sa teda sealt ei ole tunnud? Tema ilu paistis wäljalt, päewa paiste oli tema naeratamine.

Ma käisin pimeas metsas, tuul lehmitas puude lehti, jõgi kohises üle kiwide, oraw hüppas mööda oksa ja linnud laulsid lehtede wilul.

Kas sa siis muud ei kuulnud kui jõe kohisemist ja tuule lehmitust? Mine tagasi, laps, seal on suuremad asjad kui need. Sumal oli keft puude seas, tema heal kostis wee kohinast ja lindude laulust, ja sina ei ole teda kuulnud?

Mina nägin kuu puude takka tõuswat, ta lõkendas kui kuldne lamp. Mäga mööda hakkasid tähed taewa lautusel

fõrama. Aga siis tõusid mustad pilved, walgu tuli läikis teisest taewa otsast teise, kõi müristas, eite laugel, pärast ifka ligemalt ja mina ehmatasin, sest see oli wäga hirmus kuulda.

Kas ju süda siis muud hirmu ei tunnud kui müristamise hirmu? Kas muud kardetawat asja metsas ei olnud kui walku? Mine tagasi, laps, seal on veel teised asjad kui need. Jumal oli müristamise sees, kas ja siis sest ei ole aru saanud?

Jumal on igal pool. Igast healest, mis meie kuuleme, kuulub tema heal, igast asjast, mis meie näeme, paistab tema au ja wägi meie filmi. Ei ühtegi ei ole ilma Juma= lata, olgu siis Jumal kaa alati sinu mõttes ja sinu meeles.

2. Mis mõttid linnupeša jünnitab.

Kui kaselinnu pesa sinu kätte juhtub ja sa katsud seda hoolega läbi, mis mõtted sulle tulewad siis? Kas ja raat= sitfid kaa niisugust pesa walmis punuda noka ja küüntega? Ei wist mitte! Jah, ma tean küll, et inimene palju jõuab teha. Osaw töötægija wõib ehk kahelümne peenikese riistaga, pärast seda kui mitu katset hukka läinud, midagi korda saata, mis kaselinnu pesa nägu on, ja kõik nägijad kiidawad, et wahet ühtegi ei olla selle ja linnu enese tehtud pesa wahel; aga kuule, sõbr, seal on ommeti veel waks wahet. Kui kaselind ise tuleks ja hakkaks tööd kui meister õpipoisi tööd läbiwaatama, siis wangutaks tema wist pead, pilgutaks filmi ja ütleks, kui ta inimese keelega wõiks rääkida: „Hea mees, see ei ole kellegi kaselinnu pesa! Rust ma seda kaa katsun, ifka ma ei saa aru, et see üleüldse linnupeša on. Nii rumalaste ja nii tõlplasel wiisil ei tee ükski lind oma pesa. Wist fina juhmi ise oled seda teinud.“ Nõnda räägiks lind osawa töötægija wastu.

Seefama lugu on kaa hämbliku wõrguga. Inimene ei jõua seda teha. Niisamuti on lugu wõrguga, mis usfike enesele surma särgiks koub, kui ta hakkab tuppe looma. Inimene ei jõua usfi wõrku teha.

Ma ütlen veel ühe sõna. Kõik kaselinnu pesad maa peal on ühesugused esimesest, mis Gedeni aeda tehti, wiimsest jaadik, mis tänawu kowade tehti. Ükski lind ei ole seda

teise käest õppinud, see tarvus oli juba munaft wälja tulles tema kae. Otse nõnda on kaa lugu iga sugu hämbliku ja ussi wõrkudega. Igaüks teab seda, aga kes paneb seda kaa diete tähele?

Weel ühe sõna ma ütlen. Kaselinnu esimene pesa on niisama targaste pununud kui tema wiimne. Ta ei õpi ilmaski midagi juure. Mõni loomuke tarwitab wõrku aga üheks korraks oma elu ajal ja palju aega tegemiseks temal ei ole. Mis ta tahaks teha, kui see esimene töö temale nurja läheks? Ega ta wõi öelda: Saks aastaks saab sest, teine kord teen paremine.

Ma ütlen weel ühe sõna. Iga linnupesa on täieline ja ilma laitmata, ei ta ole liig suur ega liig weikene, ta on ikka paras ja tugew küll selle jauts, mis teda tehti. Termes looduses ei ole midagi õpipoisi tööd, kõik on meistri töö.

Aga inimene, kui ta mõnes ammetis tahab osawaks saada, peab enne kaua aega ja suure waewaga õppima ja saab, ennegu tarvus kae on, mõne hoobi meistri käest, kes ise ommeti kaa ei ole täis meister. Ükski inimestest tehtud töö ei ole iial täieline. Ets lugija ole omale kella ostnud, ja kui ta lootis, et see nüüd diete pidi kaima, jäi ta seisma, — ehk paari saapaid, üks kord need olid liig kitsad, teine kord liig suured, ehk esimeses nädalas hakkas juba absat paku minema. Mis lugija sest arwab? Kas seda, et inimene alam on kui kaselind? Ei koguni mitte.

Sest esiteks, ei lind ehita oma pesa ega ussike oma une waipa, waid igawene looja teeb seda oma äraarwamata wäe ja tarfuse läbi. Lind laenab seks aga oma noka ja oma jalad ja otsegu oma nime. Selle pärast wõib kaa iga lind aga ühesugust pesa teha, otse kui igal puul ikka ühed lehed ja died on. Ja seep see on, mis inimene linnu pesa ega hämbliku wõrku ei jõua teha. Sest kes jõuab Jumala kohta?

Teiseks, nagu looja Jumal iga ühele neist loomadest tema maja walmistab, aga ei mitte kõigile ühte wiisi, waid igaühele nõnda, kuidas see temale kõige sündsam ja parem on; nõnda on tema inimese sisse midagi jumaliku tarfust pannud, et tema oma arwamise järele mitmesuguseks kasuks wõib ehitada, mis ta ise tunneb õige ja tarwis olewat. Inimene wõib onnikest ehitada, pesukööki, küüni, elumaja, kuningliku lossi, kirikut, igaüht tema plaani järele, ta wõib

kella teha ja orilat neljakümne kaheksa healega, ehk raamatut kirjutada. Kasielind ei wõi mitte mitmesugusid pesi teha, ta ei wõi ka raamatut kirjutada, saadik siis trüffi panna.

Kolmandaks on Jumal inimesele selle armuanni annud, et ta kõige oma töö ja tegemise juures alt peale hakates oma enese järelemõtlemise, hoole ja õppimise läbi ikka ülemale ajab ja wiimaks jumaliku tegude ligi saab, et ta neid küll ilmaiski hoopis kätte ei saa. See on tema au ja kiitus.

Ja weel, kasielind, hämblik ja usfite teewad oma tööd otsegu unes, nemad ei tea sest isegi. Inimene teeb tööd ärge waimuga. Ja kui ta Jumala loodud asju imeks paneb, et need nii head ja täielised on, ja neid enesele märgiks võtab, et temagi töö täielisemaks saaks, siis tunnukse sest selgeste, et temal Jumala nägu on. Aga selle peale ta ei suurst, waid rõõmustab aga, kui ta oma tööga ikka kõrgema pulga peale jõuab ja teised inimesed otse kui tema ise peawad tunnistama, et see hea on.

3. Kuida taimed üle maa laiale lauwad.

Üksna ime on näha, kui suur ja mitmesugune taimete hulk on, mis ka Jumal iga aasta maa pinda ehitab. Pane aga kitsast ruumi tähele, mis su film jõuab ümberpiirata, kui mitmenäulised, kui mitmekarwalised ja aru poolest kui rohked on taimed, mis Jumala suure wäe ja tarkuse läbi seal kaswawad!

Niisamuti tuleb imeks panna, kui ruttu looja iga tühja koha põllu peal, käimata teede peal, kaljutiinka otšas, müüride ja katuste peal, kus aga peu täis mulda juhtub olema, täis külmab ja rohuga, taimetega ja põõsastega ehitab. Meie näeme seda ühtepuhku ja ei pea sest lugu, sest et sellega lapsest saadik harjunud oleme; aga otse ses näitab ennast kõige ülem tarkus, et tema seadmised nii lihtlabased ja loomulikud näitawad olewat, et inimene neid suureks asjaks ei mõista panna.

Suuremal hulgal taimetel on imelik sigimise wägi sees, nagu iga mõistlik maamees teab. Tuhad seemne iwa ühest ainsast taimest, mis ta oma elu ajal kannab, on küll suur aru, kõik taimed ei kannu nii palju, aga ega seda wõi kõige suuremaks aruks arvata.

Alga kui walmis seeme, mis taimest maha pudeneb, iga tord otse tema alla maa peale kukuks ja sinna jääks, siis oleksid seemned hunnikus üks teise peal, keelaksid üks teist kaswamast ja sinna, kus enne taimet ei olnud, ei saaks seda ilmaski.

Seda teadis looja ära, ilma et ta meie poolt oleks nõuu tarwitand. Sest mõned seemne iwikesed, kui nemad walmis saanud, põrkawad salaja wäe läbi ise laiale ja suurem hulk on nii weikesed ja kerged, et iga tuule õhk neid laiale ajab. Mõnele on üsna karmatutt külge loodud, et tuul seda paremine temast jagu saaks. Nõnda on mõilille ehk seannupu seemnega lugu, mis lapsed peale puhudes armastawad tuule lasta, ja seda wiisi heidawad nemad ilma teadmata loodusele abilisteks. Sälle teistel seemnetel on õrnad laiad tuule tiimad külles, nagu okaspuude seemnetel.

Rui kanged tuuled puhuwad, kui tuulispasjad, mis juwel enne müristamist juhtuwad tõusma, kõik maa pinda üles tustiwad ja tolmu üles keeritawad, siis on taewane Issa külwamas ja mõtleb meile head teha, aga meie kardame ehk nuriseme koguni selle üle. Siis lendawad ja ujuwad ja keerlewad suur hulk idusid ja seemnid tuule kää ja sadawad laialt maa peale maha ja saawad tolmutega kaetud. Pea tuleb wihm, niisutab ja kosutab neid ja nemad hakkawad idanema ja tärkama.

Mõned seemne terad on tuulele liig suured ja raskest, aga nemad on ümmargused ja libedad jooksmas. Snimesed ja elajad lükkawad neid oma jalgadega edasi ja aitawad neid laiale lautada. Teistel on terawad haagid ja otsad külles, mis inimeste riietest ja elajate karmust kinni hakkawad, ja nõnda saawad nemad edasi kantud ja teisel kohal maha pillatud kaswama. Mitu iwikest lähewad äraseetmata ja rikkumata elajate ja lindude soolikatest läbi ja kukuwad maha ja figitawad maad. Nii külwawad sagedaste aastajad hobused kaeru ohrade sekka ja wist on rändaja lindude läbi mõni taimemõõdralt maalt meile toodud, mis nüüd meil kaswab ja kasu toob. Lindude külwist tulewad wist kaa kased, tommingad, kirsipuud, mis meie mõnikord näeme kõrge wana müüride otsas kaswawat; — ega keegi inimene neid sinna ole külwanud.

Beel kukuwad mõned seemned jõkke, ehk tuuled ja kõrge wesi ajawad neid sisse ja jõgi wiib neid ära ja külwab wee

tõusmise ajal neid teisel kohal maha. Mõned lähewadki jõe suust meresse ja saawad teine pool merd randa aetud ja figimad seal mõral maal. Mõni umbrohi on ju seda wiisi meile tulnud.

Maadake, nõnda peawad kõik looduse wäed aitama Jumala külmamise nõuu korda saata, lume ja wihma wägi, pitted ja rahe wägi, tormid ja tuuled, mis tema sõna järele teewad. Taaw. laulur. 148, 8.

4. Rändawad linnud.

Peaaegu kõik linnud, kes kewadel ja suwel meid rohu-ajas ja metsas oma lauluga rõõmustawad, rändawad meilt ära, kui sügise jõuab ja puu lehed hakkawad kolletama ja maha pudenema. Muist lähewad üks haawal, muist paari, muist parwe kaupa.

Meie talw on neile liig wali ja nende fulgiskuub on liig kerge, külm wõtaks neid ära. Ja kust nemad leiaksid kaa lume põlwes kõiki marju, ussa, putukaid, wilja teri, mis neile kõhu täitmiseks tarwis on? Hammikul nemad tahawad süüa, lõuna ajal kaa, ja ilma õhtuist sõmata ei taha nemad wist mitte magama minna, — kust nad siis seda kõik wõtawad?

Kui pilwed külmaist tuultest aetud mööda taewast jooksewad, siis läheb suurem hulk lindu meilt ära lõuna poole soojemaid maid otsima, kus Jumal neile jälle ühe laua on katnud, et oma kõhtu wõiwad täita. Üle mägede ja orgude, üle jõgede ja üle mere mitu sada penikoormat lendawad nemad ära. Keegi ei juhata neile teed, nemad leiawad seda ise. Aga enne kui nemad teele lähewad kas kõrgelt taewa all wõi madalalt üle kõrre wäljade, ei ole nemad mitte rõõmsad, waid lendewad rahuta lenna ja tänna ja koguwad siis ühte paika kokku. Jäsed ja emased, wennaksed ja õeksed, sugulased ja sõbrad lasewad siis weel ükskord ringi ümber aedade ja majade ja siis lauh, lauh! lõowad nemad lendu kaugele maale.

Pääsukesed, wutid, õöpikud, jõhwilinnud, lepalinnud, meikad, käud, pasktraadid, kured, toonekured ja palju muid weel jätawad sügisel meid maha ja rändawad ära. Mõni lind läheb küll tee peal hukka, aga suurem hulk saab õnnega tee otsa kätte.

Kewadel, kui päike meil jälle kõrgemale tõuseb ja enam sooja annab, tulewad nemad oma talwekorterist jälle meie juure tagasi. Jgaüks otlib oma sündimise paiga üles, pääsuke leiab oma wana pesa katukse alt, ööpik oma lepi-
kut, kus ta mullu kewadel laulis, kõik leiawad need kohad üles, kus nemad aasta eest röömlad olid ja hakkawad jälle kenaste laulma.

Ime see küll on, ükski inimene ei wõi äramõista, kuidas see sünnib. Oleks linnukestel inimese keel luus, külap nemad siis seda meile seletaksid.

5. Üksi kera.

Setta käis kord emaga maal jalutamas. Ema oli teda õpetanud kõik, mis ta filme ette tuli, hoolega tähele panema ja nõnda tegi tema ka nüüd. Korraga jäi ta seisma ja hüüdis: „Mamma, mamma, tule ruttu ja waata, mis see on!“ Ema tuli ja nägi ühe nōgesse pōōsa, mis üsna täis weikesid ussa oli. Need olid kõik näutumad mustad elukad, harjaksed selja peal ja harjaste wahel rohelistes triibud. „Kas ma neid pean furnuks tallama?“ küsis Setta. „Ara talla,“ ütles ema, „eks sa näe, et nemad nōgesid sõowad ja kahju ei tee. Mis kirsi puid ja muid kasulisi taimid rikuvad, neid sünnib küll surmata. Wii need ussikesed ennumine koju ja sõoda neid, külap nemad sulle weel suure rōõmu teewad.“

„Küll ikka!“ kostis Setta ja kahmas ruttu kōega nōgesid, aga tõmbas filmapilt kōe jälle kōendades tagasi, sest ta oli unustanud, et nōgesed haiget teewad.

„Kas sa siis ei oska nōgesid noppida, ilma et nad sind kōrmetawad?“ küsis ema. Setta mõttis rätifu taskust, mässis oma kōe ümber ja titkus seda wiisi nōgesed ilma kahjuta wälja.

Rōõmuga kandis tema ussikesed koju ja pani neid nōges-
tega ühes ühe suure klaaspoti sisse, mis ema temale selle
jauks annud, ja sidus poti suu paberi lehega kinni. „Kas
siis sa ussikesed peawad ummuksesse surema?“ küsis ema.

„Ega ma seda taha!“ kostis Setta. „Noh, siis pista
nōõlaga weikesid auku paberi sisse, et wārske õhk klaasi sisse
peafeks.“ Seda tegi Setta ja rōõmustas, kui ta nägi, et
ussikesed ühe lehe teise järele arasõid.

Teisel päeval, kui Jetta pruukosti sai mõtnud, küsis ema: „Kas sa oma usfikestele kaa oled pruukosti wiinud?“ „Oh,“ vastas Jetta, „klaaspott oli ju nõgesid täis.“ „Mine ommeti ja waata,“ ütles ema, „wist need on hoopis äranärtfinud, ega waesed loomad ei wõi kuime nõgesid süüa. Oled sa neid kaswandikudeks wastu mõtnud, siis ongi su kohus neile igapäew wärskid nõgesid anda, sest nemad ise ei saa neid enam kätte, sest et nemad finni on.“

Seda pidas Jetta meeles ja ei unustanud enam oma kaswandikusi. Wiis päewa tõi tema neile wärsket toitu ja waatas rõõmsaste pealt, kuidas nemad selle ära söid. Kuuen-damal päeval pidi ta neile jälle nõgesid wiima, aga kas sa imet näed, — kui ta paberi pealt ära wõttis, rippusid kõik usfid paberi külles. Tagumiste jalgadega olid nemad muist paberist, muist klaasist nii kõwaste finni hakanud, kui oleksid nemad külge liimitud. Ruttu jooksis Jetta emale rippuwaid usfikesi näitama ja küsis murega: „Armas mamma, mis wiga neil peaks olema? Ma olen neid küll heaste söötnud ja nüüd nemad on suremas.“

„Ole rahul, laps,“ kostis ema, „nemad ei sure mitte, waid tahawad sulle veel palju rõõmu teha. Jäta neid aga puutumata!“ Seda tegi Jetta ja pani paberi jälle õrnaste poti peale. Teisel hommikul woodist ülestõustes ruttas ta otseskohe oma usfikeste juure ja ennae, seal oli jälle midagi uudist näha. Usfid olid kadunud ja weikesed, pitteergused tused olid nende asemel seal rippumas, kroonikesed peas. Nemad elasid ja liikusid senna ja tänna. Jetta ajas filmad pärani ja ei teadnud, mis ta sest pidi arwama. Wiimaks hüüdis tema: „Mamma, tule ruttu ja waata, mis minu usfidest on saanud.“ Ema kostis: „Eks ma sulle öelnud, et sulle neist usfidest palju rõõmu tuleb? Waata aga teraselt nende peale, nemad on nahka ajanud, — seal ripuwad veel nende nahad, — ja tupe loonud. Jäta neid nüüd rahule ja waata igapäew järele, mis neist veel saab. Eht saad sa pea jälle midagi näha, mis sind rõõmustab.“

Ja see sündis kaa, et aeg küll lähemata Jettale pitke-male wenis, kui tema meele pärast oli. Mõned nädalad olid mööda läinud, kui Jetta jälle kord tuli oma klaasi waatama. Ja mis ta nüüd nägi? Pott oli täis ilusaid, kirjusid liblikaid. „Waata, armas mamma, mis ma nüüd klaasist

olen leidnud." Naeratades tuli ema ligemale ja kui nemad mõlemad hoolega potti waatasid, siis paistis uus imeasi nende filmi. Üks liblikas, mis weel tupes oli, ajas oma jalafestega tupe prau laiali ja puges wälja. Tiimad olid temal üsna weikesed ja nagu kokku keerutatud paberi leheke. Tema jooksis kohe klaasist üles ja riputas ennast paberi külge. Peaaegu filma nähes kaswasid tiimad suuremaks ja pärast weerandit tundi oli neil täis suurus käe. Nii sündis terve enne lõunat, üks liblikas teise järele puges tupest wälja. Pärast lõunat olid kõik wäljatulnud. "Nüüd mine klaasiga rohuaeda," ütles ema, "wõta paber pealt ära, et liblikad wangist lahti saawad!" Seda tegi Setta ja temal oli suur rõõm nähes, kuidas liblikad wälja tulid ja lendu löid. Kui ta pärast rohujas käis ja ühe pruunika liblika nägi, kell mustad täpid tiibade peal olid, siis ta igaford rõõmustas ja ütles: "Eks sina kaa ole üks minu kaswandik!"

6. Ruffi iwa.

Wõta ruffi iwa kätte ja pane seda tähele. Su käes on üks elus asi, ja see elus asi ongi üks muna, mis sees palju elu warjul on. Et see küll katsudes ei tunnu, ommeti on Jumal iwa sisse niipalju elusooja pannud, et ta kaa kõige külmemal talwel külmast ei saa wõetud. Iga iwa sees on üks inimese pittune kõrs ärapeidetud, suur pea otsas, kus hulk niisamasugusid iwakesi külles on.

Tahad sa tema elu wäge katsuda, siis mine ja pista iwa mulda, ehk pane kaa tähele, kuidas sügise põllumees rukist maha külwab: ju mõne päewa pärast tõuseb elu wägi iwakeses nähtawale.

Idu hakkab liikuma, jagab iwa kahets (seemne lapid) ja tarwitab walge piima ära, mis jahuna tema ümber oli.

On seemne iwa nõnda mõned päewad mulla pöues hinganud ja on idu kõik piima äratarwitanud, siis lõhub ta oma kesta, sirutab ennast ja ajab kaks otja wälja, itte ja juurekese. Juureke läheb alla poole mulla sisse, sest ta teab, et ta sealt toidust ja marga leiab, aga ite tõuseb üles ja nõuab ikka kõrgemale taewa poole, sest et tuule õhk ja päewa paiste tema toidus on.

Noor oras tiusab nii tangeste tõusma, et ta, kui elajad

teda kaa pealt ära sõõmad, ehk inimesed ära niidavad, seda jõudsamine jälle ülestärkab ja oma peaga inimestele selle toiduse walmistab, mis neile kõige enam tarwis on, ilma kellelta ei rikas ega waene läbi ei saa, see on leiba.

Rõrs, kelle otsas pea kiigub, on küll peenike ja kõikum, aga temal on jämedad jätkud, nii et tuul teda ei wõi murda, ja wisad kiud, et ta maru eest muidu kumardab. Reis jätkudes on palju augukefi, mis maast tõuswat rammu ehk mahla läbi lasewad, sest kiud seisawad seal ristis kui kootud riie ja nemad on taimese otsegu luu liikmed. On pea walmis saamas, siis kuiwawad lemmes ära, nende töö on lõpetatud, toiduse ramm tõuseb siis weel üfipäinis pea sisse.

Nii saab mulda maetud iwakesest teine tema sarnane loodud, muud kui et ühest, mis sai külmatud, Jumala õnnistamise läbi suur hulk iwakesi on saanud.

Küll sünnib rukkii iwa taewa õnnistuseks nimetada, sest mis tahaksime meie, mis tahaksid kõik inimesed teha, kes põhja-poolsis maades elawad, kui ei oleks rukist. Waesed inimesed peaksid nälga surema; sest nisu leib oleks neile liig kallis.

Rukkii leib on terve, liht sõõmaaeg, mis igapäew ühesuguse hea meelega saab sõõdud. Ta jääb meile armsaks sõbraks, mis meie alati pruugime ja mis iialgi wastaseks ei lähe. Leiwa nime alla arwame meie kõik kofku, mis meile ihu toiduseks ja ülespidamiseks tarwis läheb, selle pärast palume meie kaa Issameie palmes: „Meie igapäewane leib anna meile tänapäa!“

7. Linn ja hiiid.

Üks tõeste sündinud lugu.

Reff metsas on üks linn. Linnas on mitu sada uulitsat. Seal sees elab üks rahwuke, mis igal pool omma usinuse pärast kuulus on. Hommikust õhtust saadik on kõik seal töö; nemad ronivad puude otsa ja toowad sealt oksa maha, korjavad rohku, kaswatawad oma lappi ja ehitawad uusi elumajasid. Mäti on nemad tasased ja lahked üks teise wastu; läheb üks neist koormaga mööda uulitsat ja ei jaks üksi oma koormat kanda, siis tuleb teine warfi appi ja aitab

teda ilma palumata, ja kohtu meestel ja kohtu teendritel pole seal suuremat tegemist.

Ühel kallil suisel päeval peale lõunat sündis linnale suur õnnetus. Otse siis kui wanemad oma walgis mähkmetes mähitud lapsed linnast wälja päewa kätte olid kannud, tuli üks hiid, üks hirmus pikk mees, mööda metsa uites linna poole. Wahib andsid filmapilk tähte, kuidas nemad seda tegid, ei tea ma mitte öelda, sest trummisid ja trumpetid seal linnas ei pruugita, — aga tõsi see ikka on.

Kui hiid linna ligi sai, jooksid kõik linna rahwas linnast wälja, et oma lapsed äratuua; aga enne kui nemad weel linna sisse saanud, tuli juba hiid ja astus teise jalaga kesse linna peale, nii et ühe korraga enam kui sada uulitsat said ümberlöödud; ja senni kui kõik läbi segamine jooksid ja põgenesid, kummardas pikk mees ja rikkus otsegu nalja pärast oma sõrmega ühe uulitsa teise järele ära ja waatas rõdumuga pealt, kuidas waene rahwas ahastuses ilma nõuuta jooksid ja aga püüdsid oma lapsi peasta ja kõrwale wiia, kus uulitsad alles terwed olid.

Aga siiski ei heitnud weike rahwuke meelt ära. Mitu sada wõtsid kätte ja läksid hiiu riiete alt tema palja ihu peale ja torkisid oma odadega teda nii walustaste, et ihu temal kipitas, kui saaks ta tulise rauaga põletatud. Ta põgenes rutuga linna juurest ära. Aga metsa isand ütles hiiu wastu: „Sina juhm, laisk inimene, mis kurja on minu hea, usin rahwuke sulle teinud? Sina oma suurte kättega ei wõi ommeti mitte üht ainust uulitsat nii targaste üles ehitada, kuidas mu weike rahwas seda jõuab!“

Tahad sa teada, laps, kes see hiid oli? See oli üks sinu suurune inimene. Aga mis linn see on, ja mis weike rahwuke see on, ja kes on metsa isand? Seda mõista ise ja siis mine wälja metsa linna ja tema rahwukest waatama, — ja õpi neist! (Saalom. õpet. sõn. 6, 6.).

8. Siil.

Siili keha on alt karwane, ülemalt katamad teda walged pruuni ja musta triipudega okkad ja ta on 10 ehk 11 tolli pikk. Kõrwad on temal lühikesed, saba on aga tolli pitkune. Giroopa maal on siili igal pool olemas ja Aasia

maalt leitakse teda kaa. Kõige armsamad asupaigaks on temale lehtmetsad, aja ääred, wilja wäljad, üleüldse niisugused kohad, kus ta ennast wõib ärapeita ja kust ta kaa toidust leiab. Talwe tema elab koopa sees, mis ta enamiste ise on kaewanud ja lehtede, sammalde ja rohuga tühaks wooderdanud. Tuleb külm, siis poeb ta sisse ja magab seal kõige talwe. Pehme ilmaga on ta mõnikord weel talwekuus näha, ehk tuleb juba paastu kuus wälja. Tema toidab ennast weikeste elajatega ja wiljaga. Iseäranis on ta hiirte peale maias ja kautab neist suure hulga. Kes teda kuu walgel tähele paneb, näeb teda tasahiljusest ümber kuukawat ja sagedaste, et ta küll muidu pitkaldase wiisiga on, äkitselt hiire peale kargawat ja teda ärasõõwat.

Börnivad, wihmaussid, konnad, sisalikud ja ussid kõlbawad temale kaa toiduseks. Kui ta ühe kärnase konna tahab ära süüa, siis pühib ta esite iga hammustuse järele oma suud wastu maad, wist selle pärast et konna mõru wedelik tema moka pärast ei ole. Kaa weikeste lindudele ja nende munadele ei anna tema armu ja kui paremat ei ole, siis lepib ta dunte, pirnide ja ploomidega. Sest et siil ronida ei wõi, saab tema aga selle wilja kätte, mis puust maha kukkunud. On palju wilja maas, siis püherdab ta selle peal, kunni mõned tütid tema okaste külge kinni jääwad, neid wiib tema siis oma pesasse. Heina ehk leikuse kuus toob emane siil 4 ehk 8 poega ilmale, mis pool kolmat tolli pitkad ja peale tolli paksud on. Muidu suu ümber seisawad neil lühikesed harjaksed, muu keha on weel paljas, filmad ja kõrwad on kinni. Su esimese päewa ajal kaswawad neile okkad kolmandiku tolli pitkuseks ja on esite üsna walged. Aga kuu pärast on noorel siilil juba wana siili karm, siis ta jõuab kaa üksi süüa, et ta küll weel imeb. Sell ajal hakkab ta kaa, kui soojad ööd on, pesast wälja tulema ja piisub seal juures madala healega. Päewa ajal on kõik pesakond pesas kous. Talwest saabik on poegadel juba pool kaswu kae.

Ehk siil küll väga arg on ja ikka sealt eemale hoiab, kus midagi kära on, ommeti näitab tema kaa mõni kord julgust üles. Kui ta inimese ehk koeraga kokku juhtub, siis tõmbab ta ennast kerdasse ja ei aja ennast mitte enne lahti, kui häda oht mööda läinud, saagu ta kui kangeste waematud.

Imetaja siil kaitseb oma poegi mapraste kaa suuremate elajate eest. Imelik ja ühtlasi kentsakas on tema mõitlemine kihwtise waskusfi wastu, kelle liha ta hea meelega sööb. Nii pea kui ta selle usfi tunneb ligi olewat, läheb ta tema kallale ja nuusutab teda liiati suu kohal, kust ta liha haifu tunneb, aga ei hakka temast mitte kõwaste kinni, waid näpistab teda muidu hammastega mitu korda. Üks läheb tigebacks, kihiseb ja hammustab hullu pööra; aga siil ei tee sest asja, ega kardata tema hammustamist sugugi. Wiimaks kui üks mõllamisest wäfind ja tema suu siili okastest üsna lõhki ja werine on, hakkab siil ta peast kinni, hammustab selle puruks ja sööb selle kõige esite ära, ja pärast kaa muu teha. Teiste usside juures on see temale üks puhas, kust kohast ta söömiseega peale hakkab. Nii sugune södimine toob siilile sagedaste palju haawu, aga ta ei tunne neist häda ühtegi, haiged kohad ei paistetagi. Siil ei kardata kihwti. Üks arst katsus siili kihwtiga surmata ja andis temale kõige kangemaid rohtusid, aga need ei teinud temale midagi kahju.

Siilil on weikesed, mustad, tuhmed filmad, mis waevalt midagi seletawad; aga seda parem on tema haistmine, kõik teeb ta enamiste haifu järele. Wäga wastane näitab temale olewat, kui mitsusefega tema mööda selga triigitakse, siis ta turtsub ja offad tõusewad püsti.

Siili tuleb seal hoida, kus palju hiiresid ja ussa on, sest ta kiusab neid kangeste taga. Kui teda tahetakse kaudada, siis see sünnib kõige paremine roti lõksuga, kus sisse midagi maiust sööbaks pannakse.

9. Kaameel.

(D. W. Wasingi järele.)

Nõnda kuida meres saared leitakse olewat, nõnda siis kaa Ahwrika maa liima meredes kord suuremad kord vähemad saared juhtuwad olema, kus rahwast peal elamas, ja kus ei ühestki peatoiduse asjast puudu ep ole. Onneks see nõnda Jumalast loodud, et neid seal on olemas; sest et teekäijad seal puhkawad, oma kaameelitega päewa kaks ehk kolm paigal seisawad ja siis jälle eemale lähewad.

Neist paigust inimene iialgi läbi ei peaseks, ega koguni saaks läbi käia, kui kaameelid ep oleks. Seda on Jumal

kuiwa paiga elajaks loonud, mis kauagi joomata seisab, ega ilmaški ennemine kui üheksama päewa takka janu tunne, ega juua küsi. See kõit inimeste heaks nõnda sellest seatud, kes taewad ja maad rajanud; aga sellele, teda tema oma palge näu järele loonud, seda meelt ja mõistust annud, kõigest, mis tema seadnud, loonud ja teinud, enesele kasu nõuda.

Raameelitega käiakse Ahwrika liiwa meredest läbi, ja lähewad ja tulewad ühte puhku määratumad kauba killad sealt läbi. Raameel on koormafandja ja kõrge jalaga lojus; tema kael on väga pikk, tema pea pisikene. Seljas on temal küür. On veel teine kaameeli sugu, kell tats küüra, mis nõnda näitab, kui oleks temal suur sadul peal. Need, mis ühe küüraga, on need kõige paremad koormafandjad: nende selga pannakse kuuskümmend ehk seitsekümmend leimiskat, miska waewata nõnda jõudfaste astuvad, et kaheteistkümmne penikoorma tee wahel fundimata päewas ära käiwad. On tema oma päewa tee konna ära käinud, siis ta heidab ise enesest maha; võetakse siis koorem ja sadul seljast. Kui tema maha heitnud, ja keegi teda siis veel hakkab fundima, et ta wägiselt ja üle jõuu oma koormaga eemale peab minema, siis tema tuleb peruks ja nõnda hulluks, et ta üles tõuseb, oma fundijat koha jalge alla tallab ja teda puruks sõtkub.

Gommiku maal kaameelit kui kodulojust kaswatatakse. Suba see wanast nõnda olnud, ja meie teame pühast kirjast, et ennemuiste, nõnda kui nüüdki, sealatfil mail maja mehe rikkusest tema kaameeli karja järele arwati.

Need Taterlased, mis meie riigis, nõnda kui Krimmis, Astrakaani maal ja majal, soojema taewa laiuse all elamas, peawad palju kaameelid; aga need on muist kahe küüraga, mis mitte head koormafandjad, et küll selle pärast tublid ratsu ja weu lojused.

Mõni kord kaameelid kaa meie maale tuuakse ja raha pärast näidatakse; aga nemad siin kauaks ei tasta, sest et meie maa neile väga külm.

10. Elewant.

(O. W. Masingi järele.)

Elewant on nähtawas ilmas maa loomade seast kõige suurem, ja meele ja tarkuse poolest elajate seast kõige tar-

gem. Kõik, mis temast läheme kuulutama, see kõik aina selge ime. Eelewant on päriti palawa Ida India maa lojus: leitakse teda kaa Ahwrika maal kõigis paigus, aga see on teist fugu ja felti. Tema keha on ütle mata suur, tema jalad paraja mehe kõrgused ja tugewa mehe pakfused. Lähed kaunis mees, kübar peas, kummardamata tema kõhu alt läbi, ja on tema kõrgust maa rajalt selja pinnani pool kolmat fül da.

Raskuse poolest on teada, et niifugune elajas seitse ehk kaheküla tuhat naela kaalub: mis niifama palju teeb, kui peaks 24 nuumhärja ehk lirkasit kaalu peale pandama.

Tema jalad on kui pakfud liha tambid ehk lambad, ega wõi kaa peenemad olla, sest et muidu seda määratumat keha ei suudaks kanda, ega temale toetuseks olla. Jala tallad on kõige tihedama sarwtallaga otse kui rauutud. Pea tahab keha wastu kui wä hene olla; aga kõrwad ripuwad kahelt poolt kui ilmlaiad kuke lõpused ehk kui suured tõura nahad. Neid tema liigutab, kui wihaseks saab ja jooksu heidab ja siis nõnda nendega plaksutab, kui peaks suurt linna löödama. Silmad on pifikesed, aga väga terased ja näitawad selgeste üles, et tema väga meeleline loom on, kes kõik teraselt tähele paneb ja pea kui inimene meelt mööda kõik oskab äramõtelda ja äraarwata.

Agas tema lott on imelikum kui ime. See on otse tema pealmine mook ehk tema nina, mis kui üks poolteist füllane tolk tema kahe määratuma kihwade wahel, mis kahelt poolt suust wälja tulewad, maha ripub. Ülewalt on tema nii paks kui üheküla ehk kümne tolline palk, aga laheb otse poole peenemaks kokku, nõnda et eest otlast enam ei ole kui kolm tolli. See on tema kõige kallim ja tulusam liige, mis seest hoopis õõnes. Sellega tema imet teeb muist kui inimene oma kätega. Mokad, mis loti suus, kui lõrmi pruugib; ja on temal nende sees niifama fugune ärgas tundmine kui inimeselgi oma näpu otstades. Ots, kus loti suu, on kummer kui üks weike kauki- ehk kupakene, kuhu niidi kera fiske mahub; lõrw on ümberaetud nõnda kui sea kärs, muud kui et aga paksem ja suurem, ja seep see on, mis loti mokaks kutsuwad, miska niifugust tööd teeb, kuidas inimene oma lõrmedega. Sellega tema lilli nopib ja neid kimpu kõidab, kõigepeenemat raha maast üles wõtab, paela sõlme lööb

ehk lõlmest lahti teeb, pudeli pealt korki ära võtab; võt-mega lukku lahti ja kinni käänab, pandlaid lahti võtab ja kinni paneb ja veel muud imet teeb.

Mõni kord, kui tahab inimest, kes teda narrinud, ilma tema wigata karistada, tõmbab loti täis wett ja feda kui kõige kangemaft tule pritsift kahe ehk kolmekümne lammu pealt inimese peale purskab, wahest nii suure wäega, et teda ümber ja ümber paiskab. Niifugune tark meel fell loomal ja niifugune imelik jõud ja tundmine tema lotis, ja ommetigi on elajas ise ihu poolest näutu ja ropu keha ja kujuga loodud. Kael on nõnda lühikene, et pea muift kui keha külles; suu on kurgu all, seal kus tolk ehk lott kõige paksem. Kummaltki poolt suuft tuleb kihw wälja, mis niilama pitk ja kaa nõnda lamuti paenus kui ümmargune ja tahumata ree talla puu, muud kui et aga ots teraw. See feda annab, mis eelEWanti luuks nimetawad, ja kellest treialid, tislariid ja muud kõikfugufid kallid asju teewad, mis wäga suures hinnas. Tema on walge kui lumi. Kihwad on juurest otsani fild ja kaks jalga pitkad, nendega tema oma waenlast läbi ajab.

Tema nahk on tugewa talla naha pakfune: aga et ta küll seefugune, siis ommetigi õrn ja hell küll, et lõomist kardab ja kärblased, parmud ja sääfled temale waewa tee-wad. Kui liinud temale afu ei anna, siis murrab suure puu okfa maha ja ajab neid sellega enese kallalt ära. Saba ei ole pitkem kui kõrwad, tema otsas nähakse suur topp ehk kimp okkaid olewat.

Niifugune päratu ja määratu lojus tarwitseb küll paljugi oma ülespidamifeks. Oleks tema kiskjas ehk murdjas kui hunt, karu, lõwi, pardel ehk tiiger, kes teda siis jakfaks täita? Ta murraks tõe poolest kõik maailma ära. Aga Islanda tarkus feda nõnda seadnud, et ta sellega lepib, mis maa kannab. Ta lõõb rohtu, heina, puu lehti, wõfukefi, riifi ja muud, mis kui selle larnast leian. Kõik toitu, mis võtab, paneb lotiga kui käega fuhu.

Narrimist, pilkamist, lõomist ehk vähematki liiga tema koguni ei falli ega kannata, waid laab wihafeks ja makfab kurja kurjaga.

Pataawia linnas, mis Hollandi kuninga päralt, aga India maal on, elas üks rätsep seal uulitsal, kufst kuber-

neeri eelewantid läbikäifid, kui joomale läkfid. See inimene armastas õunu, ja selle pärast neid ikka oma töö laua peal pidas, mis akna all seisis ja kus ise peal istus. Üks neist eelewantideft, mis iga päew tema akna alt mööda läkfid, armastas õunu nõnda kui rätsepki ja wõttis iga kord, kui mööda läks, õuna ehk kakski, left et aknad lahti peeti. Sallis inimene seda eliotfa; aga kui palumata wõõras wiimaks liig julgeks läks, ega enam kahe ehk kolmega tahtnud leppida, tuli inimese meel pahaks ja ta pistis nõõlaga elaja lotti. Lojus läks laufumata jõeale, jõi oma janu otfa, aga tõmbas kaa weel pealegi loti täis wett. Kui rätsepa akna alla lai, jäi ta seisma ja purskas seda, mis kaafa oli toonud, inimese peale, kastis teda, tema õmblust ja tuba märjaks, et ujus.

Meest, kes eelewanti juhatab, kutsutakse ifenimega kornakiks. See olgu üks tasane, mõistlik ja targa meelega inimene, kes oma lojuse meelt, tema wiifid ja ammetid õiete tunneb; kui seda ep ole, siis elajas teda ei falli, tema lõna ei wõta ega teda kuula. Aga kui kornak seefugune kuidas eelewant tahab, siis ta temast suurt lugu peab, teda südameft armastab, ja igakord, kui peale minna, teda lotiga oma pealae peale tõstab, left et inimene seal istub, kui ta teda on õiendamas. Kornakil ei ole muud käes kui raudwitsukene, mis otlast haaki kõwerdatud; sellega kõik lojusele tähendab.

Eelewant on kõige tugewam koormakandja ja kannab 4000 naela koormat ära, mis ta ise oma lotiga aitab peale tõsta ja leada. Suurt lugu rahwas toimetawad oma teekäimised temaga ära. Ennemuiste pruugiti eelewanti kaa lõas, aga left ajast, et inimesed õppind püsirohtu tegema, ei saa temast lõas enam abi olema. Tema paras iga on sada ja wiiskümmend aastat, aga on kaa niifugufid olnud, kellest wisliste teada, et kaks sada, ja teised weel mõni kümmekond aastaid pealegi, wanaks saanud. Kahekümmemal aastal on tema täies kaswus.

11. Wõitlemine lõukoeraga.

Kõigist kassi sugu kistjatest on lõukoer ehk lõwi kõige tugewam ja kuulsam. Temal on lopsakas, tugew tere ja

filedad kollatad karwad, filmanägu on lai, aga filmad weikesed; kõige kaela ümber käib isasel lõukoeral pilt, uhke last, mis nagu kuninga mantel teda ehitab. Su wanaste saab tema oma tugewuse, julguse ja kuningliku wiisi pärast elajate kuningaks hüütud. Ennemuiste olid lõukoerad kaa Kreeka ja Makedoonia maal elamas, nüüd nemad sealt on hoopis kadunud ja neid leitakse aga weel Ahwrika ja õhtupoolse Aasia maal, ja nemad teewad, kus neid on olemas, karja pere-meestele palju kahju.

Nagu kõik kassi sugu elajad mõtab lõukoer karates oma saagi finni ja ei tule ilmaski teist wiisi inimese ehk elaja kallale kui 10 ehk 12 sammu neist eemal mauli maha lastes ja ennaft joone seades. Selle filmapilgu ootawad kaa osawad kütid ära, ja ei lase mitte enne, kui ta kargamisele maha heitnud, sest siis mõib lühikese wahe pealt julgemine tema päha osata. Juhtub keegi ilma püsisita lõukoeraga kokku, siis mõiwad aga mehine meel ja julgus teda aidata. Kes jooksu heidab, sell pole peasemist loota, aga kes wagusi seisma jääb, selle kallale lõukoer ei tule. Aga ta ei tohi sugugi argdust näidata, kaa siis mitte, kui elajas ligemale tuleb ja kargamiseks joont mõtab; ta seisdu liikumata nagu kiwi-post ja waadaku üksi filmi elaja filmi. Inimese sirge ja kõrge kuju ajab lõukoerale hirmu peale, kui ta enne inimesega ei ole kokku saanud, ega temaga juba rammu katsunud, ja see hirm läheb ühtepuhku suuremaks, kui inimine aga rahuga ja kartmata seisma jääb. Iga järsk liikumine, kust ta inimese hirmu tunneks, ehk mis teda wastuhakkamisele kutsuks, kautaks tema hirmu ära. Mõne aja pärast tõuseb lõukoer pittedami üles ja läheb ühtepuhku luurides mõned sammud tagasi, heidab jälle maha, tõuseb jälle püsti ja taganeb jälle. Seda teeb ta ikka lühema wahetega, kunni inimene tema arwates temast kaugel küll on, siis paneb ta tuhat nelja jooksmata. Kas see palju arakatsutud, ei tea meie mitte, aga Ahwrika maal räägiwad kõik inimesed seda tõe poolest.

Ennemuiste kui seal Rapi maal enam lõukoere oli, said suured jahid ärapeetud ja hulk inimesi seks kokku kutsutud. Lõukoer sai ühe lagediku peale aetud ja kütidest sisse piiratud. Tahtis tema teine poolt läbi murda, siis lasti teine poolt ta peale, ja kui ta wiha täis lastjate peale läks, siis

šadasid kummaltki poolt püssi kuulid tema peale ja tegid temale otša. Aga meie päivil lähewad kütid enamiste kassi lõukoera ajama, ja õige osawad kütid, kes oma püssi peale wõiwad loota, lähewad kaa üksi; aga kardetaw see asi ikka on, ja mõni on selle liia julguse eest oma elu pidand jätma. Näituseks jutustame paarist lõukoera jahist.

Üks Hollandi sugu mees, Tjaard wan der Walt, oli oma wenna Johannesega üht suurt lõukoera tagaajemas, kes nende karjale palju kahju oli teinud. Wiimaks nemad leid-
sid teda ühest orust, mis rägastikuga oli täis kaswanud. Teine asus teisel pool orgu lõukoera ootama ja koerad said hassatatud teda üles ajama. See läks kaa korda, lõukoer jooksis Johannes poole ja heitis tema ligidal kargamiseks maha. Johannes lastis püssiga, aga õnnetuseks kuul ei osand õige kohta, waid haawas aga tema kõrwa ja weristas natukest tema külge. Zoom jäi filmapilguks uimaseks, aga siis ajas ta jälle üles ja kippus, walust weel hullemaks tehtud, kuiti peale, kes ruttu oli hobuse selga hüpanud, et eest ära põgeneda. Aga warsti oli lõukoer ta kannul, kargas takka hobuse selga, mis raskest koormast maha rõhutud enam paigalt ära ei saand, lõi oma küüned õnnetuma mehe reiesse ja sasis hammastega tema pükstest finni. Kui mees kättega ümber hobuse kaela oli hakanud, et lõukoer teda ei saaks ta seljast maha tõmmata, kuuleb tema takka oma wenna ligi sõitwat ja hüüab: „Lase aga Sumala pärast, hoolimata, kellesse kuul juhtub!“ Waper Tjaard kargas hobuse seljast maha, paneb püssi palgele ja laskeb läbi lõukoera pea nii õnnelikult, et kuul šadulasse finni jääb ilma meest ja houst haawamata.

Nii head õnne ei olnud teisel mehel, Rensburg nimi, kes oma lelle pojaga läks lõukoera lastma. Sugu oli hakanusel peaaegu seesamasugune, muud kui et lõukoer mitte takka waid kõrwast hobuse selga kargas ja ratsamehe pahemat käsiwart oma hammastega hakkas purustama. Arg seltsimees ilma temale appi tulemata ruttas paar Hottentotlast kutsuma, kes teine pool rägastiku wahil olid. Sell ajal oli Rensburg wiimse nõuu ärakatsunud. Senni kui tige elajas tema pahemat käsiwart purustas, wõttis ta parema käega noa wälja ja pistis selle mitu korda tema rindu. Kui inimised appi tulid, siis leidsid nemad teda hobuse seljast maha

kistud were ojas maas olevat ja furnud lõukoera tema peal. Pahem käsimars ja külge olid üsna lõhki käristatud ja julge mees, kelle ihu werest oli tühjaks jooksnud, heitis mõne filma pilgu pärast oma hinge.

12. Hääring.

Kaks tossifist rääkisid kord mere weest, teine küsis: „Mispärast peaks küll mere wesi soolane olema?“ teine mõtles natukest järele ja kostis siis: „Eks selle pärast, et ta sees nii palju hääringid ujuvad.“ Tohoo! Nii rumalaste wiist keegi meist ei kostaks. Aga tõsi on, et meie hääringit palju muul näul näha ei saa kui soolasest peast, sest Baltia ehk Lääne meres on aga pisut hääringid olemas. Nende päris elu paik on Saksja meri Saksamaa, Inglismaa, Taani ja Norra maa wahel ja peale selle püütakse neid ka Põhja-Ameerika ja põhjapoolse Aasia maa rannal. Soolatud hääring on kala, mis peaaegu kõiges maailmas tuntakse ja pruugitakse, ja tema püüdmise ja soolamisega toidab hulk inimesi oma pead. Hollandi maa rikkus on enamiste hääringi kaubast tulnud. Meie päwil on ka Inglis ja Norra maa inimesed väga agarad hääringid püüdma, ja juba Küünla kuus on Norra maa rand täis kalameeste laemu ja mitu tuhat kätt on liikumas püüdmise ja soolamise juures. Hollandi ja Inglis kalamehed ei mõta püüki enne Jaani päewa üles. Mis kõige esimesed saawad püütud, saawad laewadega ruttu ära saadetud ja kalli hinna eest müüdud. Arwatakse, et iga aasta ülepea 1000 miljonit hääringid saawad püütud.

Hääring on 8—12 tolli pikk, selja peal on temal üks ainus oim, kõhualune on liistakas ja soomused, mis kergeste pudenevad, teewad äärt sae laua sarnatseks. Lõpused on temal kammi sarnatsed ja liha on täis peenikesti luid. Hääring elab enamiste sügawas meres ja weikesed mere elajad on tema toit, aga kewadel tuleb tema randa ehk jõgede suhu kudemä ja saab siit hulga kaupa püütud. Peale inimeste kiisawad ka walaskalad, meri-sead ja muud suured kalad neid kangeste taga ja panewad neist määratu palju nahka. Aga siiski ei näita nende aru wähenewat, sest iga hääring koeb 10 ehk 20000 munakest.

Jüri kuus, aga liiati Lehe ja Jaani kuus tulewad kõige suuremad hääringi parmed ranna ligi. Moniford on nemad nii paksult ühes kous, et oda, mis nende sekka pistetakse, püsti seisma jääb. Siis sünnib ämbrite ja kättega neid püüda. Paadid, mis püügi juures pruugitakse, on väga pikad. Suured noodad on 1200 jalga pikkuti ja siidist koutud, sest et siid kauemine vastu veab. Silmad ei tohi vähemad olla kui tolli laiused, sest muidu saaks liig palju noori loome ärapüütud. Root heidetakse õhtu wette ja saab hommikul jälle wälja minnatud. Onne korral lähewad hääringid kaa warssi noota ja wõib seda ju kahe tunni pärast wälja tõmmata. Ühe korraga püütakse seda wiisi fagedaste 130000—140000 tükki.

Sest et hääringid, kui nemad neest wäljas, ruttu surewad, saab nende sififond warssi wälja wõetud ja nemad saawad tündritesse kihti pandud ja mer: soola wahela riputatud. Seda wiisi wõttis kõige esite üks Hollandi mees, Beufelen, üles.

Neist kaladest, mis enam ei sünni soolata, saab eli tehtud ja kui muud nõuu ei ole, pruugitakse neid kaa põllu rammuks.

13. Walas-kalad.

(D. W. Masfingi järele.)

Walas-kala on sessinatšes maailmas kõige suurem nähtawa loomade seast. Ennemuieste oli tema 40 ehk 35 silda pikk. Meie päiwil teda enam nii suurt ei leita: sest et teda väga kangeste püütakse, ei anta temale aega oma täit kaswu tätte saada. Tema laius on parajas korras tema pikkusega. Et tema küll kala, siis ta ommetigimitmel wiisil oma looduse poolest kalast lahkub. Tema on sooja werega ja imetaja mere elajas, poegib elawaid poeg, ikka kaks korraga: selle pärast temale kaa Sumalast kaks rida loodud, mis ka poegi imetab. Kest pealae peal on tema auk, kust wett kui kõige kõrgemad wee sambad hirmsa wriisemisega wälja purskab, sest seda wiisi tema hingab ja hine saab.

Tema filmad ei ole suuremad kui kana muna, ja et tema kurf küll nii määratu, et kahesja meest kaun wenega tema sisse mahuwad, siis ta kõri ommetigi nõnda tšas, et

aga paras mehe rufitas läbi läheb. Tema külje luud on nii paksud, suured ja pikkad kui kõige suurema laewa paenarad ehk loogad. See, mis meie walas-kala luuks nimetame, ep ole mitte tema luu, waid tema igemete narma raud, miska kui luuaga seda, mis mere põhjas leiab, kokku pühib, kui toitu tahab wõtta. Tema keel täidab kaks, kolm ehk neligi wenet ja annab kõige paremat raswa. Tema elab kõige külmemas meredes; aga kõige rohkemine teda Kröönlandi rannas tabatakse.

Senna külma randa igal aastal Rootsi-, Taani-, Inglis-, Preisi-, Saksa- ja Prantsuse-maalt mitu sada laewa lähewad walas-kala püüdma ja hülgid tapma. Esimest tema raswa ja wiimast tema naha ja raswa pärast tagatiwatakse.

Siimest tuleb waas-kala wastu niisama suureks armata kui parmu härja wastu; ommetigi saab tema sest määratust loomast jagu ja wõidab teda ära. Tunnustse siis sellest selgeste, et Sumal nimeise mõistuse ja tartuse nõuu läbi kõige loomade walitsjaks seadnud.

Kui püüdjad walas-kala näewad liikumat, mis wee samastest tunnustse, mis tema oma pealae august ülespurskab, siis 5 ehk 6 mees wenesse asuwad ja tema wastu souawad. On kartust, aga kaa julgust küll otse silmanähtawa surma wastu minna. Wene nina peal on üks kange ja õppind mees seismas, ema käes üks suur laia teraga ja wäga terawaks ihutud aing, kell kahel pool tugewad kistud küllles ja puuwars kui tural taga, kell otjas rõngas, kuhu kõit külge sõlmiwad. Käs on sada ehk kaa peale saa kahetümne sülla pikk ja ahingnehe selja taga suure koha peale aetud.

Kui wee nõnda kala ligidale jõudnud, et ahingi mees teda ulatab sata, siis ta kõigest wäest ahingiga teda wiskab, nõnda et aud otseti tema sisse läheb ja kistud kaa, mis ahingi keelwad wälja tulemast.

Saamtud kala lasseb kohe põhja, aga kõis, mis koha peale aetu, jookseb järele, sest muidu läheks wene kaa mere põhja. Suseb tema siis jälle peagi wee peale, ja saab kaa sealsamas paigas jälle üks, kaks ehk kolmgi ahingit enese sisse seda mõda, kuida ligi annab. Küüd ühtepuhku üles ja alla läheb; neri tuleb punaseks tema warest; mõirab siis nii hirmsaie, et karmad püsti tõusewad, ja püüab sawaga oma waenlasi puruks teha; aga need kawalad endid warjama,

jõuavad nii kaugele temast ära, kui aga võis, mis ahingiga temas finni, neile annab minna.

On ta nüüd oma surma valus ennaft lõpetamas, siis ta viimaks kui nool kõrge mere poole hakkab ujuma ja mõniford peale kümne penifoorma eemale lähleb ja püüdjaid wenega selle kõiega taga weab, mis ahingi taha pandud, selle teine ots keha külles finni. Kui ta kõik oma were ärafaatanud, siis ta sureb ja tõuseb kui üks määratu praam wee peale.

Teised wened, kus paljugi mehi sees, käiwad kaugeft püüdjate taga: need siis, kui kala surnud wee peale tõuseb, jõuavad antud tähe peale appi saafi ära wiima. Lõõwad siis ankruid kala sisse, panewad kõied külge ja wenete taha finni ja nõnda siis teda kalda ehk laewa juure jõuavad. Siis kõik hulgateste kui sipelgab tema peale lähewad teda katki raiuma ja tema raswa tündrite sisse panema. Wõtawad siis kõik, mis temast kõlbab wõtta, ja mis ei kõlba kaarnatele ja kotkastele jätawad.

14. Wähk.

Wähk on pea laeft jala tallani kõwa koortega kaetud, mis teda nõdrema waenlaste eest küll jõuawad kaitsta. Aga left et need koored kiwift loomu on, lubja-taulised, ei wõi nemad mitte wähiga ühes kaswata ja suuremaks laada. Selle pärast ajab vähk iga kui oma koored seljast ära ja saab nende asemele uued, mis sugu suuremad. Kaa kõhu koor saab seda wiifi wahetatud.

Nii kaua kui uus kate weel tüma on ja haawamist kardab, peidab vähk ennaft waenlaste hirmu pärast ära, ja waenlastest pole temal puudust, ta enese suguwennad on kõige kurjemad. Kolme ehk wiie päewaga on asi jälle korras ja wana elu hakkab uueste peale.

Wähk armastab aukudes afuda, mis ta ise jõe kallastes enesele on kaewanud ja mis nii kitsad, et ta waewalt sisse mahub. Et waenlane mitte takka tema kallale ei pea tulema, siis poeb ta laba pidi sisse ja tuleb koopast aga õõse ehk müristamise ajal välja. Toiduseks pruugib ta mitmesugusid taimid, wee elajaid ja raibet, wiimne on temale kõige magusam. Jala kõnnib ta väga hiljukeste, aga lee

on temale üks kõik, kas ta nina pidi või laba pidi kõnnib. Häda eest põgenedes ujub tema tagurpidi õige rutuste see läbi, et ta sawaga ühtepuhku vastu kõhtu peklad. Selle pärast on vähi kõik mõistufõnaks jäänud, miska neid asju tähendatakse, mis edasi ei saa, waid ennemine tagurpidi käiwad. Õeldakse kooli poisi kohta, kes midagi ei õpi, ehk mis ta õppinud, warsti jälle unustab: tema tarkus käia vähi käiki.

15. Krookodil.

(D. W. Masingi järele.)

Hirmus loom, mis krookodiliks kutsutakse, on üks suur fisalit, mis kahetja sülga pilt on ja Ahwrika ja India maa jõgedes aset peab. Tema tuleb küll kaa weest maale ehk mune- ma, ehk waatama, feda saaks ära neelata. Tema suu on pea feda wiisi kui sea suu, muud kui et aga hirmus suur ja terawaid hambaid täis, mis wäga pitted ja feda moodi kui ahwi hambad loodud.

Kuida fisalikul neli jalga, nõnda temal kaa; aga sest et ta wee elajas, on tema warwaste wahel lehed, mista nõnda sõuab kui wesi linnud oma lehtjalgade ja kalad oma hormustega (oimudega). Tema keha on üleüldse soomustega kaetud, mis kui sarwest treitunud nupud üks teise külles finni ja nõnda kõwad, et kõige suurema riwitpüssi rennkuul mitte läbi ei lähe, waid nende vastu laiaks lööb ja maha kukub. Oma sawaga lööb tema suured wened ümber; ja sellele tema sellega ühe hoobi paneb, see ei tõuse enam üles, waid jääb furnud fennafama paika.

Tema on ütlemata kawal ja üks täitmata loom: peidab ennast jõe kallastes rooustikusse ja wahib saaki. Suhtub siis inimene ehk lojus sealt mööda minema, siis ta lasseb kui üks nool tema peale ja neelab teda alla.

Ommetigi inimesed ja veel pealegi poisikesed sest riweldast jagu saawad. Nemad püüawad teda nõnda: wõtawad ühe tugewa antru tõuwi, kõidawad seda jõe kalda peal kange palmi puu külge finni, ja nõnda kuida mõlder kotipoissi seab, nõnda tõuwi otsa puu seawad, mis mõlemaist otsest terawaks tehtud ja kell kanged kisud külles. Kui nõud nõnda walmistatud, siis lähewad poisikesed fenna paika mängima

ja maadlema; aga üks neist mõtab selle teritatud puu enese fätte, peab seda feftpaigast finni, kus tõuwm feafõrga tema ümber pandud, ajab käewarre firgefs, peab puud enese ees ja paneb terafelt tähele, kuidas krookodil pilliroous liigub. Aga fee puu, mis poisifefe käes, ei tohi pittkem ega lühem olla kui poisf ife, kes teda peab ja eemal feifab. Teifed lapsed, kes mängiwad ja filjastawad, et krookodili wälja petta, on pool wagu maad tahapidi filmafirjaks halpimas. Kui tõif nõnda featud, ei fiis püüdjal kaua tarmis oodata, feft et ahnuis täitmata riwemat peagi lagedale funnib. Lafeb fiis fohe kui üks nool püüdja poisifefe peale, kes terane kui fuff oma kawalufo ja tarkufega tema hirmutuft naerab ja teda wõidab; feft et teab, et ta teda fätte ei faa, waid aga puu, mis ta käes peab. Kui ta fiis peale tuleb, annab poisife puu, mis ees peab, fohe püfti tema fuhu, tõmbab fiirefte käe tagafi, ja krookodil, kes arwab faagi fuhu tulewad, paneb lõuad finni ja uuriftab terawa puu furgu laeft ja lõua alufest läbi. Nõnda jääb tema fiis finni kui kala õnge külge, pefsab ja rabeleb, aga ei peafe ära ega faa fuud lahti, feft kifud, mis puu külles, ei anna lõugadele ei tõufta ega ferfida, ega lõua päradele liiftuda. Tulewad fiis mehed, ja tapawad teda ära.

Selle maa rahwas, kus teda on, on õppind tema liha fõõma; aga ei muud seda taha; feft et muda mauga on. Tema munad, mis hane muna fuurufed, õeldafse wäga head olewat. Peab peale faa tiifi munema; fiblib neid liiwa fiisse ja lafeb pätfefe wälja hauutada. Seft et ta nii rohkefte muneb, figifs neid ilmpalju; aga on Jumalast üks nirgi fugu fenna loodud, mis seda keelab. Zhneumon on selle elaja nimi, mis krookodili munade peale nõnda maias, et ta tema pefad üles otfib, neid ära rifub ja ta poegi, kui weel alles piifefed, ära fõõb.

16. Miks Jumal kiskijaid loonud.

(O. W. Mafingi järele.)

Mõni külib: „Miks feefugufed elajad maa peale loodud, mis kiskijad, nõnda kui krookodilid, lõukoerad, tiigrid, karud, hundid ja muud? Ega neift head ep ole; kifuwad

ja murravad kõik ära, mis kätte saavad; nemad on siis aga kahjuks maa peal.“

Pealt näitab ahi küll nõnda; aga kui sügavamalt teda hakkame läbikatsuma, siis peagi tunda, et ta hoopis teist viisi on, ja kiskijad, mis ajuti inimesele juhtuvad kahju tegema, Jumala tarkuse nõu järele suure armu pärast loodud.

Metselajad saavad kaa wanaks ja omal ajal rammumaks, ja kui see kord neile tuleb, siis nemad kui paratunud oma wanuse koorma all waewaliselt pitka nälga sureksid, sest et neil muretsejat ei ole, kes neid nõnda üles peaks, kuidas maja lojust üles peetakse. Ja, kui surewad, kuhu nemad siis jääksid, kui metsalisi ei oleks? Nemad jääksid maa peale mädanema, ja oleksid siis kõik paigad, metsad, maad ja heina maad raiska täis. Kuidas see inimesele ehk muu elajatele heaks võiks tulla? Sellest ei saaks muud kui aga alalift katku maa peal olema.

Kõik, mis hinge laanud, peab omal ajal hinge heitma, sest kõik liha sünnib, et peab surema. Eks peaks siis üks kõik olema, kas mõistmata loom, mis surma tundi ei tea ette karta, täna või homme oma otse leiab? Ja eks see temale palju parem ole, et alles priske ja tugev omas rammus seal lamas paigas kohe kiskija kätte oma hinge jätab, kui et pitka waewaga wanaduse pärast pitkamisi ära nõrguks. Oleme siis küll tõtt mööda tunnistanud, kui ütlesime, et Jumal kiskijaid ja murdjaid oma tarkuse nõu järele armu pärast loonud; sest et ta selle läbi elajate waewa vähendab ja kõikipidi palju head teeb.

Rikub siis küll mets mõnikord karja; wiib kull kana ehk kanapoja õuest; võtab kotkas mõne hea kala kalamehe eest, ja murrab karu wahest härja ehk narrib kaerad ära, — mis need kahjud küll selle hea vastu maksavad, mis teisest kohast nii rohkest kätte tuleb? Kiskijad sööwad raista ära, et ta mitte kui üks kahjutegew teutus maa peal ei wedele; kiskijad keelawad oma murdmisega üleliiga metselajate ligimist. Kui ei kulli, ei hunti ega rebast oleks, kuhu siis jäneksed mahuksid, mis kiulamat ja keelamata sünniks ja suureks kasvaksid? Ehk kui kasli ei peaks olema, mis siis rotid ja hiired peaksid tegema? Neid oleks siis enam kui liiwa. Siin kaduwas ja furmaaluses maailmas

peab kaa niisugulid loome olema, ja ükski loom ei ole asjata Jumalast loodud, kui meie kaa igatühest ei mõista ära arwata, mis kagu pärast teda on olemas.

17. Warblane.

(Muist D. W. Masingi järele.)

Kes warblast ei tunne? Pole seda linna, küla ega peret, kust teda ei oleks leida. Tema paksus peas liigumad tats jultund filma, kellest warsti mõib näha, et ta ei inimestest ega sest, mis need temast mõtlewad, ei hooli. Kuida tema meel, nii on kaa kõik ta olemine: noff on jäme, nagu pontsakas, kisa harimata ja ta ülikond pole kaa suurem asi, et ta sellega mõiks uhkust pidada. Reha pealmine on pruun mustaka kirjaga. Tiibade peal on nagu walged wäädid näha, pea ja kaela külles mustijas pruun triip. Kurgu alune on must, kõhu suled hallikad. Emasel warblasel, mis heledamat karwa, ei ole musta kurgu ja pea ja kaela triip on punakas.

Peatoiduse mured waewawad warblast hommikust õhtuni. Tema filmad on igal pool, kus aga midagi süüa ehk nofida on. Seisatab woorimees kõrtsi ees ja paneb hobusele kaerakoti päha, juba warblane on kää ja wahib, kas ta kaerest midagi saaks näpata. Tuleb tüdruk õue kanu ja parta söötma, taldrek käes täis leiwa raasufesi ja tangu, warblane on seda näinud ja tuleb kutsumata oma jagu saama. Hakkawad kirsi marjad punaseks saama, warsti käib warblane neid katsumas. Kui nemad ju täieste walmis saanud, siis pole temal päewa otsa muud ammetit, kui istub paigal kirsi puu peal ja nofib marju. Ja üksipäinis kõige paremad on tema noka pärast, nii maias ta on; ühest marjast läheb ta teise juure ja mõtab igaühest ühe suu täie. Aga kõige magusam toit on temal noored, tümad herved ja wilja iwakesed, mis alles toored ja tümad on. Küsi aga põllumeeste ja kärnerite käest! Need teawad temast koerustükka rääkida, mis kõik kaela kohtu wäärt on. Kui maiusid pole saada, siis lepib warblane kaa putukate, põuapallide, hämblikute ja muunde niisuguste elukatega ja saadab seda wiisi kaa pisut kasu.

Kolm weerandit aastat elab warblane suureste ja pole temale ühtegi waja, aga talwel tuleb temale kitsas kätte. Siis käib ta kui kerjaja mööda inimesi, luusib elu hoonete ja lau-

tade ümber, kust ta kõhu täie saab, wahib haleda näuga afnatest sisje ja palub armu palukest.

Inglis maal, mis üks suur saar on, oli üksthord nii palju warblasid siginud, et talurahwas palwe raamatu kuningas kätte andsid ja teda palusid nõuu pidada, kuidas seda lindu wähendada eh hoopis ära häwitada, sest et ta kõige maa sees kõik nisu ja odra põllud ära raiskas. Tegigi siis kuningas kolmeks aastaks seaduse, et pearaha asemele iga hinge pealt kümne warblase pead aastas kui maksu pidi maksetama. Tehti siis nõnda, aga mis sündis? Warblast häwitati küll suutemata ära, aga hakkas kaa kõik wili järsku äpardama, wiljapuud ja muud puud hakkasid põdema ja ära kuivama, ussid, mardlased, mutukad ja muud seesugused elajad saiwad mahti üleliiga sigida; need söiwad kõik ja rikkusid kõik ära.

Märkasid siis inimesed peagi tunda, kus süü oli, ja läkitas see sama kuningas, kes warblasid kätstinud ära häwitada, rahwast Prantsmaale warblasid ostma ja seda linnu sugu Inglismaale tagasi tooma, sest et selgeste oli näha antud, et tema Jumala majapidamises suureks kasuks ja väga waja on, nõnda et pitta peale ilma temata ei wõi olla, sest et majapidamise asjad tagupäri hakkawad minema. Nõnda on kõik targaste seatud ja kõik suure armuga häästi tehtud, mis Jumala tahtmise läbi sündinud ja weel maailma otsani saab sündima. Sest ärgu nurisegu siis keegi, kui mõnda ilmas teistwiisi leiaks olemat, kui see tema aru järele peaks olema; Jumal teab selgeste, mis tarwis tuleb kõigile.

18. Hommiku maa kiil.

(D. W. Masingi järele.)

Hommiku maa kiilid, mis piibli raamatus rohu tirtsudeks nimetatakse ja mis hommikupoolse ja lõunapoolse maa-dele tuliseks witsaks on, ep ole muud kui kiilid, mis nõnda kui meiegi kiilid loodud, muud kui et aga väga suured. Nende reied on lihawad ja paksud kui paraja jõe wähi sõrad, ja siiwad on kummalgi pool wiie ehk kuue tolli pikkused. Need kardetawad ja kardetud elajad sünniwad ja sigiwad Araabia, Liibia ja Ahwrika maa kõrbedes, lendawad parwes, mis kui pilwed taewast mustaks teewad ja päewa ära warjawad. Ruhu seesugune kiili pere ennast maha laskeb puhkama, seal on paari

tunniga maa mustaks ja kõik puud valgeks söödud. Kuhu nemad tulewad, seal nuhtleb Jumal rängaste, sest et jenna ühtegi, mis maast kasvab, hulkamata ei jää. Mõnel aastal tulewad üle Wahe-mere, mis Euroopa ja Ahwrika wahel wahet finnitab, Itaalia, Prants-ja lõunapoolse Saksamaale pilli tegema. Kui see õnnetus juhtub, siis kohe wäge nende wastu wälja saadetakse. Lähewad siis termed rügementid nende wastu sõdima, soldatitel suured haud käes, mista neid maha lõowad, ja suure tükkidest lastakse sõmerliima ja peent kruusa nende peale, ja nõnda neid otsata tapetakse ja neid, mis ei suuda seda wiisi kautada, ära hirmutatakse. Ehk kes küll seesugust tiili peret jõuaks soutumata ära tappa, mis mõnikord penikoorma maad ühe korraga nõnda katab, et neid peales-titu kes teab kui paksult näha olewat.

Nõnda kuidas sell ajal, mill Jisraeli rahwast Araabia maa kirmes Jumala käsu peale hulgutati, tiili parwi nähti, mis kahe päewa teekonna maad ligi kahe küünra kõrguselt katsid, nõnda seal mail veel tänagi päew sünnib; ja kirjutawad targad ja ustawad reisija mehed paljugi sest haledast õnnetusest, mis nemad ise oma filmaga näha saanud. Näa-gib üks neist omas raamatus nõnda sest asjast:

„Kolmandamal Jaani kuu päewal tulime Abessiinia maal Domari külasse ja hakkasime oma lojusid puhkama. Kui palmi puu all olime suurust wõtmas, lõin kogemata oma silmad lõuna poole, näen taewa mustawat ja hirmus ränga pilwe üles tulewat, ütlen siis teiste wastu: „Tuleb hea kord wihma, Jumal jahutab ilmukest.“ Abessiinia mehed, kes meil juhatajaks ja tee näitajaks olid, lõid pead ümber ja kui pilwet nägid, kargasid üles, lõiwad käded üle pea kofku ja hakkasid karjuma ja kiskendama: „Issand, Issand! ära nuhtle meid mitte oma wiha sees! Lase mööda minna oma wits! Oh Issand, mata neid mere põhja!“

Meie kui wõõrad ei teadnud, mis see pidi olema. Näit-sid mehed käega pilwe peale ja heitsid filmili maha Jumalat paluma. Pilwe jõudis lähemale, kuulsime kohinat, kui oleks ränk rahe sadu tulemas olnud, ja hakkasime isegi kohkuma. Korraga läks päike tumedaks, wiimaks kadus hoopis ära kui muugi musta pilwe taha. Näüd jõudis pilwe meie kohta; suurem hulk läks üle meid eemale, aga pilwe saba laskis ennast meie filma nähes alla orgu meie ette maha ja

fattis ligi poole penikoorma maad. Saime siis teada, et need tiilid olid ja nägime oma filmega, kuidas puud, mis lehes ja koeres olivad, raauks ja valgeks saidad. Kolm tundi olid puhkamas ja söömas, siis lastsid jälle lendu, ja jäi aga must maa ja valge mets järele.“

Sest, mis siin tött mööda oleme kirjutanud, võib igaüks äraarmata, et kuhu need elajad juhtuvad, et senna nälga toovad.

Inimesed armastavad neid süüa: ei nemad võta neist muud kui reisi, mis ehk päeva käes kuivatavad, ehk kaa soola panemad. Selle pärast kaa Israeli rahvas neid kõrmes korjas ja leeri ümber lautas, et pidid päeva käes ära kuivama. Pühast ristijast Joannesest öeldakse kirjas, et tema roog oli rohutirtud ja metsmetsi.

19. Naht-hiir.

Naht-hiired on imetajad elajad, aga nemad on oma teha ja elu viiside poolest väga ise moodi. Pea ja kere on nagu enamiste imetajal elajatel karwane ja suu on neil kaa täis terawaid hambaid; aga jalad, liiati esimesed, on väga pitsakad weninud ja jalgade wahel käib üks õhukene lennu naht, mis tagumised esimestega kokku köidab ja kelle läbi loom jõuab lennata. Silma näus on mitu rakku, mis raswa moodi, haisemat wedelat väljaajawad. Sellega mõia naht-hiir karwu ja lennu nahka, et wihma ja kaste wesi ei pea külge jääma.

Päewa aega wiidawad naht-hiired wanus, waiasis hoonetes, kiviwaremetes, kalju koobastes ehk kaa õõnsas puudes; aga õhtul ja öö ajal tulewad sealt välja ja lendawad ringi saafi otjades, liblikaid, seaski, põrnikaid, üleüldse niisugusid elajaid, mis ennemine kahjuks kui kasuks on. Rõhutiaks kuluwad naht-hiirele armata üks tosin põuapalla ehk 70—80 kärblast ära. Kes neid siis häwitab, sest et nemad näu poolest nii inetumad on ja temale hirmutuseks, see teeb ise enesele kahju. Mõned inimesed, kes looduse õpetusest midagi ei tea, peawad neid kaa raswa ehk peki warasteks, sest et nemad mõnikord, kui sügisel külmad ööd on, soojendamise pärast korstnates käiwad, kus see kintsud suitsus on, aga see on wale. Peki wargad ei ole naht-hiired, waid ennemine rotid ja hiired.

Sme on, kui julgeste nahk-hiired kaa pilkses pimeduses ehk üsna finni silmadega lendawad ilma endid wastu mingi-
sugust asja tõukamata, ja kuidagi nemad kaa kitsast kohtadest
ja urgastest ilma weata läbi saawad. See tuleb sest, et neil
suured kõrwad ja wäga terane kuulmine, aga liiati sest, et
neil lennu nahkades wäga õrn tundmine on, sest need nahad
on täis peenikest tundmise sooni, nii et nemad ju tüki maad
eemalt tuule wastu põrkamisest tunnewad, et kōma asi ees on.

Talwe poole peidawad nahk-hiired endid pimedas, niiske
paikadesse ära, kus külma ei ole karta. Nemad haagivad
endid tagumiste jalgade küünitega kinni ehk puust finni ja
peawad nõnda pea alaspidi oma talwe und. Mõnikord lei-
takse neid seda wiisi tropis kous olewat. Tulewad jälle sooje-
mad ilmad, siis ärkawad nemad unest üles, sagedaste naha-
neid kaa talwel jula ilmaga ringi lendawat.

Mai kuus toob emane ühe poja ilmale, mis ema rin-
nust finni kōhmib ja sealt enne ei tagane, kui ta juba poole
kaswu on kätte saanud. Ta jääb kaa ema külge finni, siis
kui ema lendu lasseb.

20. Nahk-hiir ja lind.

Nahk-hiir: „Linnuke, wennike, tera kaa!

Māngi natukest minuga!“

Lind: „Sooga ei māngi ma elades,

Mull hirm on su peale waadates.“

Nahk-hiir: „Eks mina ütles! — mu waelega

Ei hiir ega lind taha māngida.“

Siis nahk-hiir on kurwalt kõrwale läind,

Kus ühegi film teda enam ei näind,

Ja nurgas ta istus pimedas,

Ja päewa otla leal kurwastas.

Õhtu wast tuli ta salaja

Ja wihises ringi üklinda.

21. Jaana linnud.

(D. W. Masingi järele.)

Jaana lind ehk strauß, mis wana seaduse raamatus
mitmes kohas nimetatakse, on wäga tuntud ja kuulus elajas.

Need kõrged, suured, mustad ja valged suled, mis suurt sugu naesterahwa kübarate otsas mõnikord näeme kõikumat, ja wankumat, on selle linnu sawa suled.

Tema elab aina üksi neil mail, mis palawad, iseäranis kuiwis paigus, sest et Sumal teda nõnda kui kaameelidki kuiwa paiga elajaks loonud, kes kaua janu mõib kannatada ja joomata seista. On tema oma täie kaswu kätte saanud, siis on tema teha 8 jalga pikk ja maast selja pinnani terve süld ehk 6 jalga kõrge. Kael, mis pead kannab, on veel pool sülda kõrgem. Lennata tema ei mõi, sest et tema tiivad tõntsi- kad, lühikesed ja mitte lennuks pole loodud; aga tema reied on kõrged ja pikad, nõnda et iga sammuga sülla maad ära- mõõdab. See pärast ei jõua ei kõige usinam hobune kõige neljaga jooksus tema wastu, waid jääb hoopis temast maha.

Tema läib tropis, üks isane ja neli ehk wiis emast, kes kõik ühte pesasse munewad. Munad on nii suured kui kolme aastase lapse pea. Snimesed sööwad neid hea meelega ja saawad neli tugewat sõojat ühest ainsast munast oma kõhub- täis. Oma munad muneb tema liiwa ja ajab liiwa walliks nende ümber üles. Päewa ajal hauutawad emased neid kor- rastiku, öö ajal isane, kes neid kulb- huntide ja metskaskide peale tungimise eest peab hoidma, mis nende munade peale wäga maiad on. Sagedaste leitatse nende elajate raipid pe- sade ligidalt tunnistuseks, et jaana linn mitte üksi nende wastu ei hakka, waid neid kaa mõistab ärawõita. Haudumise ajal munewad emased ikka edasi. Pesa täieks kuluwad 30 muna ära ja mis nemad peale selle munewad, saawad ilma forrata pesa ümber liiwa maetud ja peawad poegadele, kui nemad wälja tulewad, esimeseks toiduseks olema, sest et wana linnude kare toit neile siis veel ei sünni.

Sellamal linnul, mis kõigist kõige suurem, on aga kaks warwast ja üks lühikene kannus kanna toetuseks. Rum- magi warba otsas on suur kõwa küüs, mis palju tugewam, paksem ja piksem kui kõige suurema sea kühwad. Nendega tema peale tuleb, kui mihaseks saab; olgu see nüüd inimene, härg ehk hobune, siis ta tema kõhu lõhki kisub, et sooled wälja kulumad. Muidu on tema tasane, ara südamega ja tark loom. Sageda peal on raske tema ligi saada, sest et tema oma waenlast ju kaugele näeb ja siis ruttu jooksu hei- dab. Näagitakse, et ta, kui teda taga aetatse ja nõnda wäsi-

tatakse, et ta enam ei jassa, oma peaga poeb, kuhu saab, ta peidab oma filmad ära, et ta kedagi ei näe ja siis armab omas rumaluses, et teda kaa ei nähta, waid et ta täieste peitu saanud. Kas see tõe wõi tühi jutt, on teadmata. Aga et seda rumalust inimeste seast palju leitakse, see on paraku tõsi küll. Nemad teawad küll, et keegi surma käest ei pease, ja teawad kaa sou pärast, et pärast surma kohus. Siis peaks neil suur hool olema, et nemad seda kohut ei pruugi karta, aga kust wõtta? nemad pistawad oma filmad ennemine surma eest warjule, püüawad igal wiisil teda unustada, nagu poleks surma olemas, kui nemad teda meele ei tuleta. Ja siis tuleb surm ja tabab neid walmistamata, nagu inimesed jaana linnu tabawad ja nuiadega furnuks lööwad. Sest seda wiisi teda tapetakse, et tema kallid sawa suled ei saaks lastmisega weriseks tehtud ega rifutud.

Jaana linnu liha ei kõlba kuhugi, see on nõnda winske, et muud kui metsinimesed oma hammastega temast jagu ei saa. Meie päiwil on inimesed jaana lindu ju maja elajaks hakand kaswatama ja teda ratsu lojuseks pruukima. Tema kannab kõige tugewamat meest ja jookseb temaga ühe tunni ajas pool kolmat penikoormat ehk 18 wersta.

22. Kartuhwliid.

See kasuline taim sai wast mõne saa aasta eest Ameerika maalt meile toodud. Üks kuulus Inglismaa mere mees, Brants Drake (ütle: Dreef) nimi, kes 1595 aastal on surinud, tõi neid sealt. Aga peaaegu oleks tema sõbr, kellele tema Ameerika maalt kartuhwliid oli külwamise jaoks läkitanud ja kirjutanud: „selle taima wili on toiduks nii mõnus, et ma wäga tulusa arwan olewat seda meie maal harima hakata,“ — neid jälle omast rohuajast lastnud wälja kirkuda ja ära wisata. Sest tema mõtles, Brants Drake olla seemne nuppusid, mis taimne pärast õitsemist kaswatab, tema wiljaks nimetanud. Sägise, kui need seemne nupud üsna koldseks olid saanud, kutsus tema hulga suurt sugu mehi enese juure leiba wõtma. Söömaaja lõpul kanti üks kinni kaetud waagen lauale ja peremees tõusis üles ja pidas ühe wäga kena kõne, mis sees ta oma külalistele seletas, et tema neile nüüd midagi wilja tahta ette panna, selle seemned kuulus Drake

temale olla läkitanud ja kirjutanud, et tema selle wilja kasutamise Inglise rahwale wäga kasulise armata olewat. Herrad katsusid nüüd ettepanud seemne nappusid, mis wõis sees olid keedetud ja suhkruga ja kaneeliga magusaks tehtud, aga magu oli wäga wastane ja järele ja kahju oli suhkruga pärast, mis nende peale oli raisatud. Kõik armastid, see wili olla ehk Ameerika maal hea küll, aga Inglise maal ei saada ta mitte walmis. Siis andis mõisa herra kassu kartuhwli taimid wälja kirkuda, et neid rohuajast ärawisata.

Aga ühel hommikul pärast seda läks ta oma rohu ajast läbi ja leidis tuha seest, — kärner oli ajas tule ülestleinud, — mõned mustad pabalad. Ta tallas ühe lõhki ja waata, sell olli wäga hea, kosutaw hais juures. Ta küsis kärneri käest, mis pabalad need olla, ja sai teada, et need wõõra Ameerika maa taimede juurte külles olla rippunud. Nüüd wast sai herra asja aru kätte. Ta käskis punnid korjata ja keeta ja kutsus siis teist korda herrad oma mõisa lõunat sööma. Wist tema see kord jälle ühe kõne on pidanud ja on kuuljatele seletanud, et inimene wäga eksiwa wõib, kui ta asja muudu selle järele armab, mis pealt tunda on, ja ei wiitsi sügawamalt järele uurida.

23. Rohwi.

(D. W. Masingi järele.)

Rohwi päris sünnimise paik on Araabia maa; sealt teda wiidi Wana India ja sealt jälle Lääne India maale, kus ta nõnda sigib, et kõik maailma temaga täidetakse. Arwaste meiegi maal seda inimest on leida, kes teda ei peaks pruukima. Ennemuisse põlwe rahwas rohwi ei tunnud ega teadnud teda ilmas olewat; aga nüüd saab umbes kolm sada aastat, et teda hakati pruukima, ja see tuli nõnda: Mägid ükskord õitselised Araabia maal kiti ühe weikese puukese kallasel närimat ja tema lehti söömat ja peagi pärast seda hüppawat ja kargawat, kui oleksid pööratseks ja hulluks läinud. Aga teised kitsed, mis mitte puu kallasel ei käinud, olid kõik rahuliste maas. Mõtlesid kohe õitselised, et selle puu koore ja lehe rammu lojusid nõnda ärkaks ja elawaks teinud, et ei kestanud kargamata ega hüppamata paigal seista; selle pärast läksid ise katsuma, kuidas nende enestega lugu pidi

minema, kui selle puu koort ja tema lehti mektsid. Wõtsid siis suhu, närtsid ja tundsid kohe une lahkuwat ja kõik meeled ärksaks saawat. Rääkisid seda teistele ja jooksis kõla peagi läbi kõige Araabia maa, et niisugust puud leitud, mis und ära ajab, kui tarwis walmata. Sakati teda siis istutama ja suure murega harima.

Kohwi puu on sülla, ehk kui õige suur, pooleteise sülla kõrgune ja tüwist kolm ehk neli tolli paks. Tema oksad on kui poole sülla pitkused pajuwitsukesed ja lehed ümmargused. Sga lehe paari wahel kaswawad tats ehk kolm õietest, fellest pärast punased marjad kui meie kirsiid sünniwad, kell tats kivi ehk terakest sees, mis meie kohwi oad ütleme olewat.

Kui marjad küpsed, siis pannakse linad puu alla, raputatakse teda, et marjad maha sadawad, kuivatatakse neid päewaläes; ja kui kuivaks saanud, siis sünniwad trullidega terikesed wälja, puhastawad neid ja saadawad turule.

24. Poomwill.

(O. W. Masingi järele.)

Kes nõnda teadmata oleks, et tema poomwilli rätikuid, kumakat ega poomwilli riiet ei tunneks, ehk poomwilli ial poleks näinud? Aga mis poomwill on, kust ta tuleb ja kuidas ta sünnib, seda wiist igatks ei tea.

Poomwilli peaks õiguse poolest puuwillaks nimetatama, sest üks wõsu ja kaa üks puu annab teda. Wõsu, mis seda willa kannab, on mitmel loojal maal, aga poomwilla puu kaswab aina ükli Wana Indias.

Tema on madala kaswuga, ja kui tema äraõitlenud, siis kaswatab õuna suurused nupud, kell nahk peal, mis kui ärakuinud kauna koored wälja näitab. Nupud on täis walget willa, kus seemne terakesed sees; aga will ise on nõnda kõwaste nupus, et ta kui üks topitud nahkpall käes tunnukle olewat. Saawad seemne terakesed walmis, siis nahk lõhkeb ja annab willale meelewalda kerkida ja kerkmise taku koonla suuruseks minna. Nüüd on tema walmis, wõetakse aga terakesed wälja ja siis kraasitakse; nõnda kui muud willa kedratakse; ehk saadawad teda kaa kedramata kaubale.

Mitu sada tuhat leiwiskat poomwilla tuuakse igal aastal Euroopa maale, sest et poomwilla riiet paljugi tarwita-

takfe. Igal maal on kõik poed niifugult kaupa täis ja India maal, kus koguni linu ei harita, ei pea inimesed muud kui poomwilla särka ja on tema seal linase riide ohtu.

Imeks tuleb panna, et inimesed teda nõnda peenikefeks jõuawad kedrata, et peenikene poomwilla niit, miska naesterahwas oma peenikefi õmblusid õmbleb ja oma walgid riidid ja kraaefid ajab, nelja ja wiie keerne on. Ega siis lõng, kui tema alles keeramata, jämedam wõi olla kui üks hämbliku siit ehk hiukse karw.

25. Sammal.

Kui nõdr on ommeti niifugune sambla taimetse! Tema wars on ilusa lehestestega hoopis kaetud ja waewalt nii paks kui niit. Linnute lüftab teda oma jalaga ümber ja põrnikasti rõhub möödaminnes üksitu taimetse maha. Sellepärast on Sammal kaa need taimetseid ikka hulga kaupa mitu tuhat ühes feltjis lastnud kaswata. Nõnda tropis saadawad need härjapõlwlased mõnesugust kasu. Kui uhked puud wilu sügisele tuule eest oma kolletand lehti heidawad, siis sammal on kõige priske ja temal on paras kaswamise aeg. Ta wõtab siis tamme tõrud, pählled ja lillede seemned oma sülle wastu ja katab neid tümalt ja soojalt finni.

Suured põrnikate hulgad, mis sui sünnitas, otsiwad wilu talwe ilma eest enestele pelju paika. Sammal wõtab neid wastu ja muretsseb neile pehme, sooja aseme, kus nad talwe otsani wõiwad magada. Siin on sammalde wahel hämbliku munakesed weikeses hunnikus maas, seal jälle liblikate munakesed kogu; siin on ussike enesele talwe korteri ärawalitsenud, sinna on madu kera asunud. Nüüd talw on mööda läind, lumi sulab ära. Bee tilgab weerewad ruttu kraawi ehk jõe poole. „Pea finni!“ ütleb sammal jookstutele, „mull on palju lapsi joota!“ ja püüab neist suure hulga oma tuhande käsiwarrega finni. Sammal soowib siis igaühele oma tilgakest, tamme tõrude, pähllele, lille seemnele. Nemad ärkawad üles, joowad ja tärkawad, ja sammal kaitseb nende õrnu ittefesi külma paastufuu tuule eest.

Taimed tõusewad nüüd igalt poolt maast üles, põrnikad roniwad oma une woodist wälja, nätkijad tulewad päewa walgele, ja tupppedest figiwad kirjud liblikad. Raugele maalt

tulewad õõpittud ja muud laulu linnufesed meile tagasi ja hakkawad pesa eest muret pidama. Õksatesed ja kõrreatesed saawad halja põõsasse kantud ja siis pesaks kofku punutud, aga weel on pehmet aset tarwis munadele ja noore poegadele. Siis wanad linnud lähewad sambla palwele ja see soowib neile hea meelega oma taimetesi, miska linnufesed oma pesi wõiwad wooderbada. Pea tulewad kaa jäneksed ja hirwed peidu kofhta otsima, kuhu oma poege wõiwad panna ja kaa nende jauts on sammal pehme waipana wäljalautatud.

Nagu kena haljas riie katab sammal mäe ja kalju künn-
faid. Lastele on tema pehmeks padjaks, kui nemad maasi-
fate ja mustifate noppimisest wäsinud tahawad hingata. Remad korjawad siis kaa samblaid ja punuwad neist pärgi-
ema sündimise päewa iluks ja need pärjad ei närtfi pea,
waid seisawad kaua aega haljad.

26. Elaw hõbe.

Mis ja sest arwad, et seda metalli*) on olemas, mis nagu wett sünnib klaasi walada ja mis külmemas maa jagu-
des mõnikord külmaist nii kowaks tarretab, et haambriga teda wõib taguda? Tema nimi on elaw hõbe. Meie juures ta ei angu ilmasi, sest et siin nii kange külma ei ole, waid ta jääb ikka wedelaks ja täidaksid ja temaga ühe tiigi, siis wõiksid ja raske raudlootfikuga seal peal joita. Muud kui ära sõida hõbelootfikuga, sest temale sünniks, mis suhtutükile sünnib, kui seda wette wisatakse, hõbe sulaks elawa hõbeda tiiki hoopis ära ja fina kufuksid tiiki.

Märjaks ja küll ei saaks ja alla ja kaa ei wauks, waid ja ujufid metalli tiigis, kui ja kaa enne ialgi ei oleks uju-
mist õppinud. Aga hoia häästi sest wedelast tilka alla neela-
mast, sest see teeks sulle kahju, elaw hõbe on surma rohi. Paned ja nõuu elawa hõbedaga tulele, siis muudab elaw hõbe ennast auruks ja tõuseb üles, nagu keew wesi auruks saab. Ja otse kui wee aur jälle meetikadeks kofku läheb, kui ja külma kaane katla peale paned, nii muudab kaa elawa hõbeda aur ennast tilkadeks, kui ta jahtub.

*) Metallideks hütatakse kulda, hõbedat, wäike, rauda, tina ja mis nende jar-
natsed on kivi riigis.

Besemiseks ei kõlba elam hõbe küll mitte, sest ta ei
 niisuta sugugi, aga selle eest saab ta palju muud kasu.
 Nagu juba tähendatud, sulatab ta hõbedat ja on nii kange
 hõbede armastaja, et ta seda igalt poolt üles otsib, kus seda
 aga leida on. Hõbe on üks kallis metall ja ei ole nagu
 kõik kallimad asjad mitte maa pinnalilmade ees weedemas,
 et tule aga ja mõta üles; waid ta on ennast sagedaste üsna
 tühja kiwide sisse ärapeitnud, kus ta enamiste wase ja weem-
 liga üheskous warjul on. Mäe kaewandaja tunneb neid kiwa
 küll, ja ei anna ennast nende halwast näust petta. Ta
 peksab neid puruks, paneb tulesse ja ajab sedawiisi weemli
 neist wälja, mis tulb otsegu waenlast kardab ja warsti tuulde
 põgeneb, kui tule kuuma tunneb. Peats nüüd kaewandaja
 katsuma järele jäänud kiwi seest hõbedat sõrmedega wälja
 mõtta, siis see oleks üsna tühi waem, sest hõbe on weikste
 killukeste kaupa wase kiwi sisse hoopis ärapeidetud, et keegi
 seda ei wõi seletada. Seepärast jahwatab tema kiwid pee-
 neks ja puistab selle jahu ühte tõrde, mis otsegu weikikiwi
 saab ringi aetud ja walab elawat hõbedat sisse. Nüüd hõ-
 tab üks lustiline tants ümberkäimas tõrres peale. Elam
 hõbe lahtub tilkadeks ja need jooksewad ringi ja mõtamad
 wasest hoolimata ühe hõbede killukese teise järele eneste sisse
 wastu ja tantsiwad nendega puhu ülewäl, puhu tõrre põhjas,
 puhu hiljufeste, puhu kiireste, nii kaua kui wiimne hõbede
 killuke on elawa hõbedaga ühte saanud. Siis langewad til-
 gad kaa jälle ühte kottu ja see pank saab katlasse pandud ja
 tulele wiidud, et hõbede elawast hõbedast lahutada. Tuli
 ajab elawa hõbede auruna katlast wälja ja paljas hõbe jääb
 ükspäinis järele. Aga elawa hõbede aur tõuseb torudesse,
 mis külma wee sisse pandud, ja jääb jahtudes jälle elawaks
 hõbedaks, et ta pärast jälle nagu linnukoer lindu hõbede
 killukesi kiwist peab taga ajama. Tema wase elu on üks
 leidmine ja üks lahumine.

Raa fulda armastab elam hõbe. Ta on ise üks kallis
 metall ja hoiab selle pärast kaa meelega teise kalli poole ja
 jääb otse kui muud kallid metallid ikka puhtaks ja hiilgawaks,
 senni kui liht metallid pea mustaks lähewad ja plekid külge
 mõtamad. Kullasepa juures mõid sa näha, kuidas ta koguni
 kulla ja hõbede wahel sõbrust sünnitab, nii et hõbe üsna
 näitab kullaks saanud olewat. Peegli tegijad panewad tema

abiga tina klaasi külge finni. Maalbritele annab tema väga kena punast wärmi. Nemas segawad kunstlikult ühe osa weewlit kuue osa elawa hõbedaga ja sest tuleb ele punane wärm, mis finoobriks hüütakse. Kaa arstimise rohiks saab elaw hõbe pruugitud ja on mõne haige surma käest peastnud.

Shukeste klaastorude sees, mis kitsa, pitka lauakese külge finni pandud, oled ja ehk mõnikord elawa hõbeda näinud seina peal, liiati akna ligidal rippumat. Seda moodi peab ta üsna ilma prohmetiks olema, kes ette kuulutab, mis ilmad on tulemas, kas ja õue minnes päewa mõi wihma warju pead ligi wõtma. Meremehele kuulutab ta mere peal tulewa tormi ette, et ta ennast aegjaste selle wastu wõits walmistada; ja neile, kes kõrge mägede otja lähewad ehk tuulelaemaga taewa poole tõusewad, annab ta foguni teada, kui kõrgesse üle mere pinna nemad on tõusnud.

Peale selle on elaw hõbe kaa üks väga õrn sooja ja külma näitaja. Kui ilma kuulutaja ehk baaromeeter petab ta ehk mõnikord ja kuulutab päewa paistet, kui diete wihma on tulemas; kui sooja mõõtja ehk termomeeter ei peta ta ilmaški. Siks pannakse teda ühe weel wähema klaastoru sisse finni, mis ülewalt ja alt hoopis finni on ja see toru kõige täiega saab ühe kraadi lauakese külge finnitatud, mis akna taha ehk kaa tuppse seina peale pannakse seda mööda, kas ja teada tahad, kui soe õues mõi kui soe toas on. Soe paneb elawa hõbedat torus tõusma, külm alanema ja kraadid näitawad, kui palju sooja ehk külma juure tulnud. Kui meil seda mõnusat sooja mõõtjat ei oleks, siis ei teaks meie mitte, kuidas soojaga wõdras maades lugu on, ja kärner oleks alati oma triip-hoone pärast mures, kas tema wõõra maa roosidel kaa parajat sooja on, mõi ei ole.

Elawat hõbedat leitakse mitmes kohas maa sees muist puhast, muist weewliga finoobriks segatud. Meie maal annawad teda Uraali mäed.

27. Sool.

Kivi riif saab enamiste nelja jausse jautatud: metallid, põlewad kivid, mullataulised kivid ja soolad. Wiimsed, kelle seltsi peale sõõdama soola weel salpeeter, klaubri sool, potas ja muud nende farnatsed on, saawad väga laialt pruugitud

wärwimise, klaasi tegemise, seebi keetmise juures. Aga kõige rohkemine saab sõõdam ehk keedu sool pruugitud, sest see kuulub suurt sugu rahwale ära nende talli roogade juure, ja seda tarwitab kaa kerjaja oma leiwa tüki jaoks. Arwamise järele on soola maa peal nii palju olemas, et ta kõik maa jaud mitme saa jala kõrguselt kataks, kui kõik, mis aga maa sees ja meres on olemas, saaks kokku weetud ja laiale lautatud.

Soola on peaaegu iga hallika wee, iga taime, iga mulla sou sees pisut olemas, peale selle, mis määratuma hulga kaupa mägedes ja meres ühestkõrs leitakse olemat. Seda on Jumal oma tarkust mööda nõnda seadnud. Sest ilma soolata ei saaks köht mitte toitu äraseeta ja toiduse asjad oleksid inimestele ja elajatele ilma kasuta, taimedki ei võiks ilma soolata kaswata. See tarwiline asi saab mitmel wiisil iga looma kätte. Taimed võtavad seda mulla seest ja wihma weest wastu, elajas saab seda lihast ja rohust, mis ta sööb, aga inimene mõistab seda oma hoole ja osawuse läbi enesele muretseda. Sool on kahest asjast ühte seatud, teine on üks liitmetall, naatrium nimi, teine üks kange kühwt, floor, mis filmapilgul selle tapab, kes seda puhtast peast sisse hingab, aga naatriumiga ühes võtame seda igapäew ilma kahjuta wastu.

Maa annab meile soola muist kõwal näul kui kiwisoola, muist sulatud näul kui hallika soola. Teine saab kaewandustes päitli ja haambriga wälja raiutud ehk püssi rohuga lõhutud ja seda wiisi tükkides päewa walgele toodud; teine peab weest äralahutatud saama. See sünnib keetmise läbi, enamiste pärast seda kui soolwesi enne on saanud kradeeritud. Kradeerimine sünnib seda wiisi, et pitkad 80 jala kõrgused ja 4—6 jala laiused seinad oksapõõsaste haust saamad ülestehitud ja kummaltsi poolt filedaks leigatud ja nende otja saab soolwesi pumpadega tõstetud ja sealt pittamisi maha lastud. Silga kaupa kukub wesi maha, iga till ikka ühest offast teise peale, ja all on suured nõuud, mis wee jälle wastu võtawad. Aga till peab enamiste kaks ehk kolm korda selle offalise tee ära käima ja iga teekäigi järele läheb soolwesi ühte puhku selgemaks. Mulla jaufesed, mis ta sees olib, jääwad seinte külge kinni ja päitese palawuse ja tuule läbi hingab kuktudes suur hulk wett ära, nõnda et soolwesi kaa kangemaks läinud. See puhastatud soolwesi saab soola kõõki-

des suurte pannide peal keema pandud. Best saab auruks ja saab ära, aga sool jääb panni põhja järele ja saab pitka roopudega ääre poole tõmmatud ja kormide sisse pandud, et järele jäänud vedelik võib ärajoosta, ja siis kuivatamise lambrisse kuivama viidud. Mina see soolvesti, mis väga soolane on, saab ilma kradeerimata warsti keedetud.

Bäga palju soola on Austria maal, terwed mägestikud on seal soola täis. Kaa lõunapoolsel Benemaal on seda hulga laupa olemas.

28. Kolm looduse riiki.

Mis meie film ringi waadates näeb, on muißt loodud, muißt inimeste käte töö. Puu, lill, hallikas on loodud asjad, aga maja, laud, aed on inimeste tehtud. Rõiki asju, mis loodud, nimetatakse looduse asjadeks ehk looduse kasuks, aga asju, mis inimeste osawus on walmistanud, inimeste käte tööks ehk töö kasuks. Oma tööde tarwituse nõuustid mõtab inimene loodusest (nagu puud, kivi, metalli) ja pruugib neid oma kasuks. Tema ei jõua midagi luua, waid võib aga Sumala loodud asjade nagu teiseks muuta.

Looduse asjade wahel, nagu kivi, õunapuu ja linnu wahel, on mitme tähtsa asja poolest suur wahe. Kivi ei mõta midagi toidust, tema sees ei ole mingisugust liikumist ega elu wäge, tema ei sünnita enese seest midagi uut wälja, ei lehti, ei õisi, ega wilja; ta ei kaswa, temal ei ole tundmust, ta on hoopis eluta ja hingeta. Aga puu mõtab toidust, kasvab, ajab enese seest oksa, lehti, õisi ja wilja wälja, tema seemnest tulewad teised tema seltsi puud; aga tema ei wõi mitte oma tahtmisega paigalt liikuda ja tundmust ei temal kaa mitte. Sind jälle tarwitab toidust, tema sees on liikumist ja elu, ta jõuab oma keha omast wäest ühest kohast teise wiia; tema munadest tulewad noored linnud wälja, temal on tundmust, ta saab asjadest, mis tema ümber on, aru, ühe sõnaga — lind elab. Rõik looduse asjad on siis muißt eluta, muißt elusad ja elusate seast on teistel tundmust ja nemad wõiwad oma tahtmise järele paigalt liikuda, aga teistel ei ole tundmust ega jõudu oma paigalt äraminna.

Nõnda heidawad siis kõik looduse asjad kolme jausse, mis looduse riikideks hütatakse. Esimene on elajate riik, kelle

päralt kõik loomad on, mis elavad, liiguvad ja kell tund-
must on; teine on taimete riik, selle loomad küll elavad,
aga kell tundmust ega meelelist liikumist ei ole, ja kolmas
on kiivide riik, selle järele kõik hingetumad, eluta loodud
asjad on.

29. Lumi.

"Ütle mulle, armas papp," palus weike Willem, "kust
tuleb õiete lumi?" "Pane tähele," kostis isa, ma seda sulle
seletan. Sa tead wist, et pilved muud ei ole kui suured
peenikesed wee auru koud, ja et auru osakesed mõnikord tilka-
deks kokku lähewad ja siis kui wihm maha sajab. Saja-
wad need tilgad nii külmaist taewa jaust läbi, et nemad kül-
maist anguvad, siis sest tuleb rahe. Aga kui peenike aur ju
sell filmapilgul, kui ta tilguks pidi kokku minema, külmetab,
siis tulewad sest walged kibemed, mis lumeks hüütakse. Kui
ilmad soojemad, siis lume kibemed on suuremad, kange kül-
maga on nemad weikesed ja siis sajab tolmu lund, mis udu
wihma sarnane on."

Nüüd teadis Willem, kust wihm, lumi ja rahe tulewad,
ja temal oli selle üle hea meel. Oh! sina, armas laps, rõõ-
mustad kaa, et nüüd midagi uudist oled õppinud.

30. Tormid mere peal.

Tormid on meremehe kõige tigemad waenlased ja
temal on nendega ühtepuhku tegemist. Suba laemu ehitades
püüawad inimesed neid niisuguseks teha, et nemad praemine
tormi wastu wõiwad panna; Hollandi maa laewad on selle
pärast madalad ja ei tõuse mitte palju üle wee pinna, Brants-
lased ja Wenelased ehitawad oma laemu selle sama kasu pärast
õige kõwa ja sügawa terega. Peale selle on laewadel määra-
tumad ankrud ja tohutumad köied, mis neid peawad finni
pidama. Aga palju abi kõigest sest ei tulegi.

On laew keft mere peal, rannast kaugel ära, on ta
kõwaste ehitatud ja saab targaste juhitud, siis kannatab ta
küll tormi ära, kui ta aga päri tuult saab kätä. Aga ranna-
ligidal pole laewal enamiste peasemise lootust, ta saab randa
aetud ja weelustist kiividest äralõhutud; sest kui looduse
wäed on mässamas, siis ei pea inimese kätte töö wastu.

Enne tormi tõusmist waitneb tuul enamiste hoopis ära ja lammataw soe täidab laewameeste südamed hirmuga.

Tuul pöörab järsku, tuulispasad tõusewad hooukaupa, ja meri hakkab kui iseenesest kangeste kohisema ja keema, ja siis tuleb üks kange tuule hoog, mis wingudes ja mõirates laewa tõum-märgist läbi käib.

Madrosid ronivad ruttu mööda wantisid ja kõisredelid ülesse ja rehwiwad enamiste kõik purjed ja seumad neid kõwaste purjepuude külge finni, et tuul ei leiaks liiga maad, kust ta mõiks finni hakata. Luugid saamad igal pool finni pandud, et merewesi sealt ei pea laewa sisse tulema. Wae-walt see on sündinud, juba tungib uus wägewam tormi hoog laewa peale, ja peksab laenid, et need ifta kõrgemale tõusewad, ja ehmatand laewa rahwa meelest näitab laew puhu kõrge mäe otsas kõikumat, puhu põhjatumasse hauda maetawat.

Juba mere wee selgus on kadumas, ta näitab pea üsna must olewat ja üks haud teise kõrwas ajab oma suu ammuli, aga weel ei ole mere nägu kõige toledamaks läinud.

Uga nüüd jõuab õõ oma hirmuga: taewa lautus näitab lambiks läinud, üsna mere pinna ligidal olewat, kui tahaks ta oma koormaga laewa ärarõhuda, tähtede koud on nagu suuremaks saanud ja laiemaks weninud; läbi wärisewa udu paistawad nemad otsegu wiirastused filmi. Kõige heledamail tähtedel näitab saba taga olewat kui sawaga tähtedel. Ja ifta hüllemine ja hirmsamine mäsab ja mõllab torm ja heidab laewa üles ja alla poole; nüüd on ta üsna kõrges laene harja peal, aga juba ta liuub alla mööda libedat teed, käilamast kastab wette ja näitab, kui peaks terwe laew mere põhja lastma, aga siis tõuseb ta jälle järsku mäest ülesse; see sama mast, mis praegu wee sees oli, seisab otse püsti taewa poole ja heidab wee, mis ta merest oli ülestustinud, kaugele enese taha.

Weel polegi häda wäga suur, sest õppind laewamees on niisuguse hirmuga juba harjunud; on temal hea laew ja teab ta maa 500 penifoormat kaugel olewat, siis mõib ta ifta loota terwelt peasewat. Uga tuul läheb weel kangemaks, nüüd ei tormi purjegi tohi enam lahti jääda, kelle waral tüürimees weel laewa sai juhtida. Et see küll kõige tugemast, kahelordsest kanepisest riidest tehtud, siiski kisuts kange, hooukaupa tuul teda lõhki kui hõmbliku mõrgu. Kaa teised

loftu trullitub ja raagade külge finni seutub purjed ei tohi paigale jääda, sest et nende weifegi fogu tuulele wõiks mahti anda laewa külleti ehk laa hoopis ümber ajada.

Nõnda jääb laew ilma purjeta hoopis tuule aetawaks, tüürida ei sünni teda enam mitte. Tõuseb tuul weel hullemaks, siis mastidki saamad ära raiutud ja paljas laewa fere jääb tormi ja laenete hooleks, ja suuremat lootust ei ole temal enam mäele saada. Torm ei saa temast seda wiisi küll jagu, aga teda ei sünni enam juhtida, ega, kui torm üle jäänud, sadamasse saata. Saened wiivad teda, kuhu tahawad, kas kiviide otsa, mis teda purustawad, ehk liiwa rünga peale, kus nemad teda pitkamisi äralõhuvad, ehk hulgutawad teda laa sügawa mere peal, kunni laewamehed nälja ja janu läbi otsa saawad, ehk teisest laewast, mis juhtub mööda minema, saamad leitud ja peastetud.

Sühemat ahastust saamad laewamehed siis tunda, kui torm neid seal mere kohal tabab, kus palju kivi ja liiwa rünke põhjas on. Siis laew saab pea kiviide wastu heidetud ja lõhutud ja inimesed saamad ruttu surma kas mereweel, wõi hai-kalade kohus, mis alati laewade ümber luuriwad ja saafi ootawad. Mõnele juhtub see küll laa õnneks, et ta lauast finni hõlmates laenetest saab mäele aetud, ehk laa möödaminijast laewast wastu wõetud, aga neid õnnelikusi tahaks küll pisut olla.

31. Wefipask.

(O. W. Masingi järele.)

Kes poleks seda weel näinud, kuidas tuulispask pöua ajal mõnikord üle kela künni läheb ja kuiwa mulda trehtlis üleskeeritab ja metla wiib, ja kui tema õige kange on ja laastu hunniku peale juhtub, laasta üleskeeritab ja nendega ära läheb? Rumalad ja ebafulifed inimesed, kui seda näewad sündiwat, ütlewad wana nõia tuulega lõitwat, wõtawad nõa ehk muu raudriista ja wiskawad tuulispaska ja kui nemad teda osand, arwawad siis nõida haawawat ehk teda puulaft maha lööwat ja rammaks tegewat. See on muidugi ebaufk, mis rumalusest tõusnud.

Nõnda kuidas tuule keeritus, mis tuulispaksaks nime-tame, mulda, liiwa, tolmu ja prügi kõrgeks sambaks üles-

keeritab, nõnda lamuti tõstetakse India ja muu sooja maa merede peal wett merest üles. Kui müristamile pilwed nõnda madalaste käiwad, et nende ja mere pinna wahel suurt wahet ei jää, siis kifuwad nemad mõnikord merd eneste poole ja wesi tõuseb kui mägi taewa poole üles ja kergib nii kaua, kunni pilwega kokku saab. See on üks jalestule nägemine, mis inimese südant külmaks ja teda ennaft nõrgaks teeb. Pilwe läheb eemale pitkse müristamile ja walgu lõõmifega, mere wesi wenib kui sein tema taga, ülewal pilwes, all meres kinni. Laew ehk wene, olgu tema suur või pilikene, kui ta mitte eest ära ei jõua, kistakse kaasa. See pärast laewad laewamehed suuretükkidega niifuguse määratuma wee kou peale ja mõnikord juhtub neile õnneks, et teda lõhki ajawad ja wee jälle oma paika sunniwad. Wiimaks, kui pilwe kõrgemale tõuseb, siis aruneb üleskerkinud wesi, mis pilwe külge hakand, mere pinnast lahti ja ripub kui üks ilmatu suur kott pilwest maha ja läheb temaga edasi. Kuft ta üle läheb, seal ta keeritab kõik üles ja wõtab kõik kaasa, wened, laewad, ja kifub, kui ta maa kaudu hakkab minema, suured puud maast, wiib katukfed ja kiriku tornid ära ja teeb, kui ta wiimaks katkeb, suurt wee uputust ja õnnetust. Katkedes on üks kange mürin taga. Niifugust wee kogu, mis merest taewa läheb, nimetatakse wesi palaks ehk kaa wee pükfiks.

32. Tulepurstawat mäed.

Neid on Giroopa, Aasia, Ameerika maal ja suure saarestiku peal olemas, mis Aasia ja Ameerika wahel heidab. Pealt näha on nemad otsegu muud mäed. Mõned on terawa otsaga nagu suhkru pea, mõned ümmargused; mõned on nii kõrged, et nende otsad üle pilwete ulatavad ja alati jää ja lumega kaetud on, teised jälle on madalad. Mis nende ja teiste mägede wahel wahet teeb, on, et nemad suitsu wälja ajawad kui forstnad. Kes asja ligemalt tahab waadata, see ronigu mäe otja. Tee on küll waewaline, ta wiib põhjatumaist auludest ja sügawustest mööda, üle kaljurünkade ja kiwirüha ja wiimaks liiwast ja tuhast läbi mäe otja peale. Ronides kuuleb sa mäe seest kanged mürinat ja mõnikord näitab, kui hakkaks põhi jalge all lõhkema. Aga kui sa wiimaks oled ülesse saanud, siis seisad sa ühe määratuma

kuristiku ees, mis trehtli moodi alla poole kitsamaks läheb, ja sealt seeft tõuseb ühtepuhku palawat auru üles. Paraja tuulega, mis auru ja suitsu äraajab, sünnib ka selle kuristiku sisse minna. Üks looduse uurija, kes seda kord julges teha, nägi augu põhjas jälle 3 mäe otsa, mis tõik tuld ja suitsu wälja ajasid. Parema on ikka niisugusest katsetüüdist eemale hoida. Mõnikord juhtub, et niisugused mäed mitte enam palja suitsu ja auruga ei lepi, waid korraga kuulufse neis toledat mürinat ja praginat, mis kaugele maale kostab. Maa põhi wäriseb nii kangeSte, et mäe ligidal majad ja tornid lagunewad ja langewad ja suured praud maa sisse sünniwad, kuhu inimesed ja elajad sisse wauwad ja hirmsal wiisil hukka saawad. Kuristiku seeft tõuseb üks määratu must suitsu sammak, kui wilja wihk pealt näha, üles taewa poole, walgu moodi tuli lõõb wahete wahel sealt wälja, ja mitu wersta ümberkaudu sajab tulist tuhka ja liima kui wihma ja kuristiku kõrwa kufuwad ka wilistades tulised kiwid maha, mis mägi enese seeft on wälja sülitanud. Mäe ümber koguwad mustad tõue pilwed, et päewa ajal mõnikord nii pimedaks saab, et küündlad põlema süüdatakse. Pilwetest lõõwad walgud mäe sisse ja mäest tuluke lõkendab pilwete poole. Wiimaks kisub kange põrutus kuristiku seinaga, kust tule jõgi nagu sulanud malm wälja keeb. Kiwid, liima, mulda, metallid on ühte kofku sulanud ja jooksewad nüüd jõgena mäest alla. Selle tulise wedeliku nimi on laawa. Häda selle linnakesele ehk majale, mis külge laawa jõgi puudub! Kõige paksamad müürid langewad, tornid, majad, puud põlewad ära, põllud, heinamaad, wiinamäed saawad kinni kaetud ja mitmeks aastaks ära häwitatud. Jõe wesi, kui ta üle kallaste tõuseb, teeb kurja küll, ta täidab tõik, kust ta üle läinud, sõmera ja liiwaga. Aga on wesi jälle alanenud, siis wõib seda tühja prahti jälle wäljade pealt ära wiia ja neid puhastada. Laawat ei wõi keegi ära wiia. Mitu aastat kuluwad ära, ennegu ta üsna jahtunud on, ja weel enam aega, ennegu ta hakkab pihastama, et maad jälle sünnib harida. Aga maa on selle järele ka wäga hea ja rammus. Sellepärast unustawad inimesed ikka jälle häda ja ahastuse, mis nemad tunda saanud, ära, ja asuwad uueste selle sama koha peale, mis tule jõgi kord oli ära häwitanud.

79. aastal pär. Kr. sünd. mattis Wefuwi mägi Neapoli linna ligidal faks linna, Pompeji ja Herfulaanum, tuha sauga nii kõrgelt ära, et nüüd wäga sügawaste tuleb kaewata, enne kui nende linnade majad kätte tulewad. Need on kõik weel terwed ja otse ses korras, mis neil oli, kui tuhk neid ära mattis, nagu oleksid maja rahwas mõne tunni eest neist äraläinud õue. Aga liiati keldrites leitatse kaa weel furnu luid, sest kes maja sisse jäi, suri sinna lämmituse surma, ja kes õue põgenesid, said seal samas otja. Tuhk sadas sell korral nii paksult, et, kui ta aega mööda sai tõwaks saanud, teine linn, Portitsi nimi, otse kadunud linnade peale sai ehitatud, nõnda et seal nüüd faks linna teine teise peal on olemas. Pompeji linna uulitsad on kaa laawa kividega prügitud ja ratta roopad on weel tunda.

Mõni mägi seisab nüüd waffa päewa kae, kui ei oleks temast ilmasi midagi kurja tehtud, ja ommeti tema ei olegi nii ilma süüta. Kivideft, mis tema ümber leitatse, on tunda, et temagi enne tulepurstam mägi olnud, ehk et tema kohal laawa maa feest on wälja keenud.

33. Maawärisemine Zisjaboni linnas.

1755. aastal 21. Oktobri kuu päewal sündis suures toreda Zisjaboni linnale Taaho jõe ääres nii hirmus õnnetus, et tema farnast wähe maa peal on olnud. Päew oli selge tõusnud ja kirikulised tõttasid hulgakeste kirikutesse, sest üks püha sai peetud. Siis kuulus korraga kellu 9 kange maaalune mürin, ja kõik said aru, et maa wärisemine tulemas.

Sell filmapilgul põgenesid linna kodanikud kirikuteft ja majadeft wälja uulitsate peale, aga muidu weike jagu peafis jedawiisi eluga. Hirmus maaalune paugutus pani maa-põhja nii kangeste wärisema, et majad kõikusid ja nende ülemised korrad uulitsate kaupa langesid ja inimesed rusu alla äramatsid. Kaa toreda kirikute kindlamad müürid laksid lõhki ja lämmatasid eneste alla kirikulised ära. Terwed uulitsad said ümber löödud, lossid ja kirikud olid kiviwaremeteks saanud, lagunud hoonetest sadasid ühtepuhku kivid ja palgid maha, nõnda et hulk inimesi, kes esimesest häwitusest olid peasenud, nende läbi said tapetud ehk haawatud.

Esimene põrutuse hoog langetas usukohtu maja, kuninglik loss oli kõige oma ilu ja rikkusega otsegu maa pealt kadunud, jeesuiitlaste koolimaja oli kõige inimestega täis hukk läinud.

Turu paigad olid neid täis, kes esimesest hukatusest olid peasenud; wanad ja noored, suurt sugu inimesed ja madalad olid seal tropis kous, üks ahastus oli kõigil südames. Nemad olid põlwili maas, sirutasid oma käed taewa poole, hüüdsid Jumalat appi, löid oma wastu rindu ja kiskendasid: „Issand, heida armu meie peale!“

Matuse aja pärast sündis teine põrutuse hoog, see ajas kõik, mis esimesest veel seisma jäänud, ümber. Langewa hoonete ragin ja inimeste häda kisa kõlasid kaugele. Aga kisa sai veel kängemaks, kui warsti pärast põrutust jõe wesi mägena kerkis ja linna poole weeres.

„Meri tuleb, meri tuleb, meie olema hukas!“ hüüdsid tuhanded ja ruttasid uulitsate poole, kus mahasadamad kiwid neile teist moodi hukatust ahwardasid. Wesi kohises hirmsaste linnas, laewad said ankrutest lahti kistud ja mitu wajasid jõe põhja. Raa palju inimesi uppusid wette ära. Üks sild, kus peale arvata sada inimest olid põgenenud, wajas nendega täis põhja. Kolmandamal põrutuse hooul sündis jälle niisamasugune wee tõusmine ja igal järgmisel hooul oli seesama lugu. Juba üks uus ära-häwitaja waenlane oli tulemas. Torm tõusis, mis kõik õhu tolmuga täitis ja päewa walguse peaaegu ärakustutas. Wiimne päew näitas kae olewat. Torm sünnitas ja kaswatas suure tulekahju, mis seda ära häwitas, mis maa wärisemisest oli järele jäänud. Kõik, kes alles elus olid ja kell jõudu oli joosta, põgenesid nüüd linnast maale. Wäljade peale, mis linna ligidal, olid linna kodanikud tuhande kaupa kogunud ja pidid seal ilma pea warjuta, ilma toidufeta ja muist kaa ilma ihukatteta pitkajase wihma ärakannatama. Raabri linnad ja külad, kust nemad ehk oleksid wõinud peawarju leida, olid ise maa wärisemise läbi kahju saanud.

Utleмата suur oli wiletsus, mis Lissaboni linna peale oli tulnud; 8 päewa kautas tuli, mis veel järele jäänud. 16000 hoonet olid maas, nende seas kõik kirikud, kõik kroonu majad, waeste majad ja hospitalid; väga pisut hoonid oli veel alles. Lissaboni linn oli kiwwaremeks jäänud, selle

rüha alla 200000 inimese wara ja pealegi 40000 inimest olid äramaetud. Rodanikude kahju oli meie raha peale armatud umbes 600 miljonit rubla suur. See maa wärisemine tundus Sassa maast, Rootsi maast ja Ameerika maast saadik ja armamise järele sai sell päewal üks tükk maapinda wäristatud, mis neli korda suurem oli kui terve Giroopa maa.

Rest kõige selle äraarmamata ahastuse sees leidsid kaa mehine meel ja tõsine kristlik armastus maad endid näidata. Siis kui suurem hulk inimesi aga selle peale mõtlesid, kuidas nemad ise oma eluga pidid peaseama, oli kaa neid olemas, kes oma ligimesi meele tuletasid ja neid aidata püüdsid. Mõned kandsid oma elust hoolimata tuttawad inimesed langes wast majadest wälja lageda toha peale, et neid surmasti peasta. Üks noor pealik, kelle soldatid puhast hirmuga wahi pealt olid ära jooksnud, jäi üksi paigale ja taitsis kroonu rahaldõmise hoonet ja tema warandust. Kõige enam armastust ja wahwust näitasid ristiusu õpetajad üles; nemad ei jätanud oma ahastatud karja mitte maha, waid kinnitasid ja aitasid hädalisi ahastuse ajal ja kaa pärast seda kui õiged Sumala sulased.

Igal pool, kus Sissaboni linna õnnetus teada sai, läksid inimeste südamed haledaks; kõik, kes seda wähe mõisid, püüdsid õnnetumaid aidata. Hispaania maalt läkitati raha, Inglis maalt ehituse puid, liha, foola, wilja, Hamburgi linna maja riistu, puid, laudu, riidid; ükski maa ega linn ei tahtnud teistest abi poolest maha jääda. See tuli kaa nii rohkestes, et pea ära-häwitatud linna asemele teine ilusam sai ülesehitatud.

II. Maa ja rahwa loud.

34. Laplased.

(D. B. Masingi järelse.)

Taga=Soome maad hüüdatkse Lappa=Lappi ehk Lapumaaks ja rahwast, mis tema sees elamas, Lapu rahwaks. Laplased on nõnda kui meiegi Wenemaa keisri alamad ja on Gesti-maa ja Soome rahwaga ühest suguwõsast, kuid a nende keele murre tunnistab. Nende maa on hirmus külm, sest et tema wäga põhja poole heidab ja kolme mere wahel on. See pärast ei sula mitmel suwel sood lahti, waid kannawad kui otse inimest ja lojust; ega lähe seal jõed enne lahti, kui keft lehe kuus, ja juhtuwad aastad, et sellgi ajal weel kõige suuremad foormad üle käiwad.

Südasuwel, kui meil pitkem päew, siis päew seal ei weere ega lähe looja, ja neil ei ole siis koguni ööd, waid päike on alati paistmas. Ommeti sellegi pärast nende kui ilmad ei taha soojad olla, waid on wilukad, mõnikord kaa õige külmad. Wastu sügifest päewa pööri lähewad päewad itka lühemaks ja päikene hakkab lõunes madalamal ja mada-lamal seisma, kunni wiimaks wastu talwist pööri päewa hoopis alla läheb ja nende maalt ära kaub, ega enne taewa weeres hakka tõusma, kui esimestel küündla kuu päiwil. Sest ajast tõuseb iga päewa waremine, seisab lõunes kõrgemal ja weereb hiljemine.

Wähe ajal, mill päike neist lahkunud, ep ole neil muud walget kui seda, mis kuu, taewa wehtlemised ehk wirmalised ja tähe kuumamine teewad. Seda nüüd küll ei wõi päewa walguse wastu suureks armata, ommetigi nemad ütlewad enestele sest küll saawat, sest et küllalt seletawad teha ja näha, mis tarwis. Taewa wehtlemised ehk wirmalised, mis kaa meil talwisel ajal näha on, on Jumalast sügawa põhja rahwa ütlemata kasuks loodud, sest kui päike ja päew nende maalt hoopis ära kaub, siis on wirmalised taewas wehtlemas,

neile walgust andmas, mis muist nõnda heledaste kuumab, et inimene seletab lugeba. Sest nüüd wõib arvata, paljufs fellest lugu pidada, mis teadmatad ja ebausulised inimesed räägiwad, kui niisugused taewa wehtlemised ehk wirmalised sõda ja were ärawalamist ütlewad ette tähendamawat.

Metsa lindu, mis imetawat ja lendawat sugu, on seal küll. Seal on leida hunti, musta ja walget karu, iga karwa rebasib, sawermuid, nugisid, ilwesid, metsisid, tedri, metskanu ja muid weel paljugi, aga kõigist neist on põhja-põdr kõige ülemaks ja kallimaks arvata, sest et tema käest Laplased kõik saawad, mis nende elu ülespidamiseks tarwis läheb.

Põhja-põdr on keha poolest nõnda kui põdr loodud, mis meie metsades elab; aga tema sarwed on teist wiisi. Need on mitme-harulised, wäga suured ja kui käharad tamme oksad läbistiku kaswanud. Laplase rikkust arwatakse põdra karja järele, mis temal on. Nõuukal peremehel on mõnikord wiis, kuus, seitse sada ehk peale tuhandegi põdra, keda kõiki kui oma kodulofusid tunneb ja nime kaupa oma kää korma kutsub. Peremees ei pane teda lauta, ega sõõda teda, sest et lojus ije suwel ja talwel ennaft toidab; suwel sõõb tema rohku ja puu wõsufesi, talwel põdra sammalt, mis kõige sügawama lume alt jalaga wälja kaabib. Põdra sammalt, mis narmaline ja kuiw kui naht, leitakse kaa meie maal, metsades, nõmme maade peal kanarpiku alt paljugi, ja sünnib seda kaa nälja ajal leiwa jatfufs pruukida, sest et ta kaa inimestele rohkestes rammu annab.

Põhja-põdr annab selle toiduse waral rohket piima ja seda sõõwad inimesed ja teewad sest wõid ja juustu; aga sest et tema paks kui hea röösk koor, ei wõi nemad teda mitte wee segamata juua.

Põldu sell rahwal koguni ei ole; lühikene kui ja külma maa ei anna wiljal kaswata, see pärast on põdrad nende ainus wara. Tema liha sõõwad warskelt ehk lasewad külmetada ja pärast kuiwa tuule käes kontkõwaks kuiwata, mis siis leiwa ohtu serwe kõrwas pruugiwad. Tema nahast nemad õmblewad enestele kõik, mis aga ihu tattedes tarwis on. Õmbluse niiti arutawad põdra künnapuist ja õmbluse nõõla teewad tema sääre wibuluisi; lusikat, kulpi ja muud oskawad tema sarwe luust nikerdada. Et külm ei anna hobusid ja härgi pidada, on neil põdr hobusegi asemel, ja tema on nii

terge jalaga, et 20 penikoormat päewas paraja jooksmisega ja ilma waewata ära käib.

Sest et pödr ise oma toitu otsib, sunnib tema oma peremehe mõnda maad hulkuma ja nõnda tema taga käima, kuida tema eel käib. Kui pödrab ühe maa nurga lagedaks teind ja tühjaks sõond, siis lähewad teise paita, kus jälle teawad toitu olemat. See pärast ei ole Lapu rahwal mitte kindlat eluaseta ehk maja, mis oma koha peale kindlaste oleks rajatud, waid nemad elawad teltides, mis kui talu rahwa püstköögid tehtud, muud kui et aga ülewalt lahti on, kust suits läbi käib. Ehitawad neid nõnda: panewad teibaid kooki, matawad wäljastpidi hagu ümber ja lööwad seest pödra nahkadega ära. Rest paigas on tule ase, tema kohal paja ahelad ja pada otsas rippumas; ukse ette poowad nahka kui tekki ette.

Dma pödra ja lastud metslinnu nahku müüwad ühe ja teise lauba wastu ja saawad selle asemele firwid, nuge, fatlaid, tubakat, wiina ja muud. Ennemuiste nemad ei pruukinud wiina, ega tunnud seda; nüüd on nemad temaga tutwustanud ja selle Sumala wilja peale wäga himuliseks ja tubaka maiaks saanud. Sest ajast on rahwas kaa hakanud wäga kahanema ja ihu ja jõuu poolest kehmemaks minema.

Nemad on nõnda kui kõik sügawa põhja rahwas madala kaswuga ja seda ju ilmpitkaks meheks arwatakse, kell pool wiiet jalga pitkust on; aga tugewuse poolest on nemad küll mehed.

Enamiste on Laplased nüüd kõik ristiuskude heitnud, aga pimedat pagana aja ebausku on veel palju nende seas liikumas. Muidu on nemad wäga hea südamega, lahked ja wõõraste wastuwõtjad inimesed, kes wäga seltsi armastawad ja ühte puhku üks teise juures wõõrsis käiwad. Siis sõowad ja joowad, mis Sumal annud, laulawad, ajawad juttu, põletawad piipu ja mängiwad kaarti: aga nende kaardid on nende eneste tehtud. Nooremad jooksewad wõidu ja lasewad wibupüüfidega sihti. Billi nende juures koguni ei kuulu, waid kes tantfib, laulab ise oma lugu.

Wargust nemad kui hirmust asja wihtawad ja põlgawad, ega seda koguni ei pruugi. See pärast seal maal luffu ei nähta, sest et teda tarwis ei ole. Veel kiidetakse sest rahwast, et nemad wäga kasinad, ja kõigis asjus puhtust wäga

armastawad. Oma telfisid ja maja riistu nonda kui endidki kasiwad ja hariwad suure hoolega.

35. Neegrid ehk murjanid.

(Muist D. W. Masingi järele.)

Need maad, mis otsekõhe päewa alla heidawad, on need samad, kus kõige tulifemad palawad, mis inimest süsi-mustaks põletawad: aga niisugusid muste inimesi nimetatakse neegriks ehk murjaniks. Needsinatsed käiwad palawa pärast muist alasti, muud kui lühikesed põlled on neil niuete ümber. Suurt-fugu inimesed ja nõuukamad kannawad peenikesi poomwilla ehk siidi särkisid, mis põlwest saadik ulatawad; aga kae warred on neil paljad, sest et nende ümber perli ehk helme forde, kuld- ehk hõbe-sangu ehk wõrusid kui ehtid armastawad pidada. Neegritel nina on lossis ja mokad prundis, palge ja lõua luud on puntijad, aga otsaesine madal ja pea on kähara musta hiustega kaetud, mis nagu puudli karm ehk lamba willad. Nende must nahk on nonda pehme wastu täht tunda kui kõige pehmem sammet. Gambad ja filma munad on walged kui lumi ja teha kondikas ja lihakas. Ahwrika maa on neegri rahwa päris maa.

Waimu hariduse poolest seisawad neegrid väga madala järje peal, ja nende jumala teenistus pole muud kui üks sõge, pöörane ebausik. Enamiste nemad elawad weikstes onnides ehk koobastes ja leiawad, mis neile ülespidamiseks tarmis läheb, metsadest ehk jõgedest ilma suurema töö ja waewata.

Ameerika maa ülesleidmisest saadik hafati neid sinna wedama ja orja tööle sundima, sest et sealne rahwas raskesti tööd ei suutnud teha. Seda wiisi sai inetu kauplemine üles wõetud, mis mitu sada aastat ristirahwa häbiks sai edasi aetud. Laewad said selle jaoks ehitatud ja Ahwrika maa randa läkitatud, et nemad sealt neegri orje pidid tooma. Kas wae kaupa wõi ostu wiisi said need waesed inimesed kinni wõetud ja laewaga Ameerika maale wiidud, kus neid orja turul nagu lojufsid äramüüdi.

1807. aastal wast keelas Inglismaa walitsus orja kauplemise ära ja laskis kõik neegrid priiks, kes tema meelewalla all olid, ja 1865 aastal sai kaa Ameerika ühendatud riikides orjade pidamine ärakeelatud.

36. Kaarawanid Sahaara kõrwes.

Enamiste kõik rahwa seltsid, mis seal liima kõrwes elavad, on üks teisega ühte puhku riius; mitu neist on üsna rõõwliid ja toidavad seega oma pead, et nemad teekäijate kallale kipuvad ja neid paljaks riisuvad. Selle pärast ei tohi teekäija oma kää peal ja üksi kõrwest läbi minna, waid peab seltsi ootama ja suure killaga seda teed käima. Neid teekäijate kildu nimetatakse kaarawanideks. Kõrwe ääres on linnad, kust kaarawanid enamiste teele lähewad, sinna koguvad teekäijad hulga kaupa, et sealt lõuna poole ehk hommitu poole minna mööda teesid, mis seks kord loodud on. Sest Sahaara on üks otsata suur liiwameri, ja nagu meres on kaa tema sees saared ehk oasid, s. o. niisugused paigad, kus hallikaid on ja puud kasvawad ja kus tee peal sünnib hingata. Nende poole peawad teekäijad kaameelite seljas töttama. Igas linnas kõrwe ääres on üks kaarawanijerei, see on üks hoone, kuhu kõik need oma kauba ja kraamiga kokku tulewad, kes tahawad kõrwest läbireisida. On küllalt teekäijaid kous, siis seawad hobueeslite ja kaameelite peremehed päewa, millal kild võib teele minna. Kõige osawamad kaameeli fundijad astuwad ninamehiks killa otsa, sest nemad on seda teed sagedaste käinud ja tunnawad iga oasi, mis õomajaks kõljab, ja iga kaemu kohta; ja palgatud sõamehed on kilda saatmas, et ta julgeste võib kõrwe teed käia.

Päewa teekond on seda mööda, kuidas parajad õomaja kohad kätte tulewad. Enamiste käiakse päewas 4 ehk 5 penikoormat, aga kus väga wähe wett leida ehk kus rõõwliste pealetulemist kardetakse, seal saawad kaa 8 penikoormat päewas ära käibud. On palawus päewa ajal liig kange, siis käiakse õõse ja puhatakse päewa ajal; aga enamiste läheb kaarawan hommitu puhke teele ja puhkab pärast lõunat mõne kaemu ääres. Siis killalised walmistawad enestele usinaste toidust tule ääres, mis kaameeli sõnnikust ülestehakse; nemad loewad siis oma palwid ja pesewad endid Mohammeedi usu seaduse järele liiwaga, sest et wett ei tohi raisata. Ja kui siis õõ jõuab ja täheb alati selgest taewast sõrawad, siis Mohammeedi usulised istuwad ühte kokku maha ja kuulawad hea meelega pealt, kuidas mõni jutumees neile ennemuistsid juttusid puhub. Wahete wahel tõstawad nemad kaa healt ja laulawad. Siis heidab igaüks oma telki magama ja kaugele kuulub waitfel õõl kaameelite mäletsemine ja magajate noorstamine.

Nii läheb üks päew teise järele mööda, kunni kaarnate ilmunisest tunnustse, et hallikas ligi on, ja toredad palmipuude ladwad kaugelt hakkawad paistma. Siis ruttawad kõik tiirel sammul wee juure ja inimesed ja elajad ajawad oma janu ära nii pihkalt, kui ei peaks nemad sellega ilmaiski walmis saama. Kaewu juure jääwad killalised mõned päewad puhkama; suuremates oasides saab kaa kauemine seisatatud kaubaajamise pärast. Sageaste kipuwad Araabia seltsi rõõmlid waga teekäijate kallale ja teewad neile suurt tüli ja ahastust.

Aga suurem on veel ahastus, kui palawad kõrwe tuuled, tuline saamum ehk ham sin i surma tuul, hakkawad mässama. Saamum ei ole diete muud kui liht torm, aga maa palawuse ja tulise liiwa tuisu läbi on ta waga kardetaw ja teeb palju kahju. Katsaloomad lähewad peruks ja wiskawad koorma eneste pealt ära. Inimene wäsi ära ja läheb palawa liiwa ja tormiga wõideldes hukka. Kõrwe maa, kui kange tuul tema üle käib, on pealt näha kui laenetaw meri. Kõrged liiwa laened tõusewad ja wauwad ja matawad, mis neile ette tuleb, finni. Kaarawanid peawad, et küll torm mässamas, teeles minema, muidu oleks karta, et liiw neid ära matab. Tulewad siis pool ära janunud teekäijad wiimaks ühe oasi hallika juure ja rõõmustawad, et nüüd pea omast waewast lahti saawad, siis leiawad nemad ehk kaewu ära kuinud olewat ja kõige koleدام surm on neid ootamas. Sealtap tulewad furnu luude hunnikud ja ära kuinud inimeste ja elajate furnu fehad, mis kõrwe teeles määrgiks on, sealtap kaa kotta parwed, mis teekäijad saadawad ja neist enestele rooga loodawad.

Wõniford näewad ära janunud teekäijad kaugelt taewa piirelt punaka auru läbi korraga weepinna läikawat, kus ümber palmipuud tuule kää lehwivad ja uhked majad seisawad. See nägemine karastab nende lõpenud rammu, nemad loodawad pea kosutust leidwat. Aga kes kõrwe teega tuttam on, ohkab kurwalt ja tuletab meele, mitu korda ju „saadana wesi“ teda on petnud. Killalised ruttawad kallist jahutust kätte saama, aga nagu wari see põgeneb nende eest ikka kaugemale, ja wiimaks kauwad wesi, palmipuud, majad, kui sulaksid nemad ära. Nõnda narrib kõrb tühja filmamoondamistega waest teekäijat ja kaswatab aga ahastust, mis tema hing tunneb.

37. Ujumine furnud mere sees.

Üks reisind mees jutustab seda wiisi: Järme ümber oli waike asi, ei mingisugust healt polnud kuulda, ega muud haljast taimet näha kui paar poolkuinud kibuwitsa pöösast lähema lagediku ääres ja haljas joon Raalilea järme poole, mis Jordani jõe keerulist jooksu tähendas.

Armata 30 sammu wee pinnast saadik oli järme kallast aukline ja soonelik, kui oleks enne kõrgem wesi need augud ja waud sünnitanud, ja kõik oli puutükka täis, mis Jordani jõgi sinna oli wiinud ja mis päike seal walgeks oli pleefinud. Et kell küll alles 9 oli, ommeti oli palamus nii lämmatam, et meie nõuiks wõtsime warsti ujuma minna.

Witu sada sammul talbast eemal ei ole wesi kuskil pool sügawam kui üks jalga wiis; aga sest sai küll, et meie selle wee imeliku kandmise wäge wõisime äraatsuda, sellest teised reisirjad nii palju on rääkinud; ja mina pean oma enese tundmise järele tunnistama, et mehed õigust on rääkinud.

Sgaüks meist püüdis wägise wee põhja minna, meie heitsime tühja kopsudega pitkalt wee peale, paenutasime oma ihu iga moodi, surusime ja surusime, et wee alla saada, aga kõik meie waew oli asjata.

Tõsi oli, mis üks seltsimees arwas, et, kui oleksime wõinud purjet ülesjeada, siis oleksime ilma kätt jalga liigutamata wõinud üle järme purjutada.

Raa see oli tõsi, mis endised reisirjad furnud mere wee jäledast, mõrust maust on kirjutanud ja et wesi tunnub lagane olema. Rõpastand, wäga soolane mere wesi tahaks mau poolest selle wee sarnane olla, ja täiega katsudes on ta wedela liimi moodi, mis sandiks läinud eliga segatud, ta hakkab naftast, hiustest ja habemest finni, ja hiusted ja habe on pärast ära kuivamist sassis ja kolkku krõmpsund, et raske on neid jälle lahti peasta ja fugeada.

Silmad ja seestpidine ninanahk kipitabid weest wäga, ja meie olime kõik kolmekesi pärast ujumist ütle mata wäsinud ja liikmed olid meil üsna kangeks läinud. Wast poole tunni pärast hakkasime jälle toibuma.

38. Palästiina. I.

Maal, kus meie Önnistegija Jeesus Kristus on elanud, kannatanud, furnud ja furnuist ülestõusnud, on pühast kirjast

mitu nime. Teda hüüatakse Kanaani maaks Hammi neljandama poja nime järel; Jisraeli maaks Jaagupi liianime järel; Ebreja rahwa ehk Juuda maaks; Palästiinaaks Wiilistide järel, kes ühes selle maa jaus elasid ja tõutud ehk tõutuse maaks. Meie ristirahwas hüüame seda maad enamiste pühaks maaks, sest et Issand Kristus seal oma lunastamise töö on forda saatnud.

See on üks üsna weite maakond Aafias, kus Jumal nii suuri asju inimeste heaks on teinud. Püha maa pittus põhjast lõunast saadik pole enam kui armata 200 wersta ja laius hommikust õhtust saadik ei ole rohkem kui üks wersta 140. Sest et see maa palawa tsooni ligi heidab, on soojad seal ju iseenesest õige kanged, aga palamus kaswab veel suuremaks maa ise-loomu läbi. Ühest küljest aga on Wahemeri temale rajaks, teised küljed saawad Siiria ja Araabia maast ümber piiratud. Põhja poole, kus ta Siiria maa külge puudub, heidab armata 10000 jalga kõrge mäe seljandik, kelle otsad alati lumega kaetud ja peale saa wersta pealt näha on. Selle seljandiku nimi on Liibanon. Hommiku maa laulitud kiidawad temast: tema kanda talwe omas peas, lille-riikast kewadet oma õlade peal, wiljalist sügisel omas süles ja sui hingata tema jalge ees mere ääres, palmipuude warjus. Selle mäe peal kaswas kuulus seedri mets, kellest püha kiri nii sagedaste räägib ja kelle puid Saalomon templi ehituseks tarwitas. Mõned puud on nüüd aga veel järele jäänud, aga need tõstawad oma ladwad toredaste taewa poole, mõni katab oma otstega maa, mis pittuti ja laiuti rohkem kui 100 jalga, ja tema tüwi on ümmarguti 40 jalga lai. Liibanoni wastas hommiku pool on teine mäe seljandik, Antiliibanon nimi, ja nõu maad kummagi wahel hüüatakse praegu veel Röölesiiriaks, see on sõneks Siiriaks; aga Liibanonist õhtupoolne, mereäärne maa oli Wööniitia rahwa elu paik, kelle pealinnad Siidon ja Tiirus olid.

Need kaks kõrget mägestiku heidawad põhja poolt Palästiina maa ette ja hoiawad teda külma põhja tuulte eest; mere pool on maa lahti ja selle pärast jõuab päike laia rannäärtse lagediku peale suure waluga paista ja rohkesti sooja sünnitada. Kõik Palästiina maa mäed ei ole diete muud kui Liibanoni mägede pojad.

Magu saar on Palästiina maa keskel merd, kõrgid mägesid ja liiwa kõrbe aset. Seep see oligi, mis Jumal teda

oma rahwa elupaigaks ära walisjes, ta tahtis rahwa ümberkaufisist ebajumalate teenijatest äralahutada, et elawa Jumala teenistus seal öiete mõiks kosuda. Maa oli prohveti Jesaja sõna järele ühe rohu aja sarnane, kus paksud hekid ümber ja kindlad müürid warjuts ees. Aga kui Jisrael õnnistuse eest äraneedmise ärawalitses ja ümberkaufiste paganate ebajumalaid hakkas kumardama ja püha maad läila asjadega teutama, siis aed ei keeland enam Jumala kohtu witsu. Waenlaste sõawäed tungisid üle mere, üle mägede ja liima kõrwest läbi püha maa sisse, nemad leidsid saare tee üles ja ütski maakond maa peal ei ole nii palju saand sõdadeft ära häwitatud kui otse püha maa.

Aga kaa selle eest oli Jumal hoolt kannud, et Kanaanist, et ta küll otsegu saar oli, armuõpetuse walgus hõlpjaste kõige maailma mõis paista. Sest see maa seisab just wana maailma keskpaigas. Ta on küll Aasia maa järel, aga otsegu Euroopa ja Ahwrika maa raja peal. Weike Aasia, Kreeka maa, Egiptuse maa ja kõik maad, mis wanal ajal kõige kuulsamad olid, on üsna Kanaani maa ligi. Temast mõõda wiimad kõik suured maa ja mere teed, mis Egiptuse maad Mesopotaamiaga, Araabia maad weikese Aasiaga, üleüldse hommitu maad õhtupoolse maadega ühendawad, nagu Issand prohveti Esaieli läbi (5, 5) on öelnud: „See on Jeruusalem, mis ma olen paganate keskele pannud, et mitu maad tema ümber on.“ Nõnda mõisid kõik wanaaegsed haritud rahwad hõlpjaste Jisraeli Jumalat tunda saada tema ärawalitsitud rahwa juures; ja kui apostlid hakkasid armuõpetust kuulutama, siis ei leidnud nemad mitte üksi teed maal ja merel walmistatud olewat, waid kaa mõne südamesse oli neil tee juba walmis.

Nii häästi Liibanonist kui kaa Antiliibanonist tulewad jõed wälja, mis igale poole jooksewad. Kõige tuttamam tuleb Antiliibanonist wälja Hermoni kohalt Tanni linna ligi; ta jookseb põhja poolt lõuna poole läbi kõige püha maa, mis ta kaheks wõtab, ja sünnitab joostes esite ühe weikese, siis ühe suurema ja wiimaks ühe weel suurema järwe, kust seest ta enam wälja ei pease. See jõgi on Jordan; weike järw on Meeromi järw, suurem on Reneetsareti järw ja kõige suurem on furnud meri, mis ümberlöödud Soodoma ja Romorra linna kohal seisab ja kelle wee pind 1200 jalga alam

on kui Bahemere pind. See furnud meri on üks kurb wee fogu. Tema kallaste peal ei kaswa puid ega haljaid pöösaid, ei uju ükski lind tema pinnal, ja kalad, mis Jordani jõgi sinna wiib, surewad pea ära. West on soolane ja mihaka, järelda mauga. Enne kui Jordan furnud meresse saab, jookseb ta ühest koledast kalju orust läbi, mis inimestele elupaigaks ei kõlba, kus aga kiskijad rägastiku seest warju paita leiawad. Mõnes kohas lõhuvad põikorud selle kalju seinale ja seal on siis koolme kohad, kus üle Jordani sünnib minna. Kõige tähtsam niisugune põikorg on Jeeriko linna kohal. Sellest läbi peafid Sisraeli lapsed tõutatud maale, ja palmi puude linn Jeeriko sai itka püha maa mõtmeiks peetud. Enam põhja poole on jõe kaldad lagedamad ja ilusad, liiati Keneetsareti järveäärne maa on ütlemlata kenna ja wiljakas. Märgusad mäed on järve igalt poolt ümberpiiramas ja sügawa järve ääres kaswawad palmi ja wiigi, wiina ja eli puud. Selle järve ümberkaudne maa on kõige ilusam Kanaani maa jagu, ja Issand Jeesus on seal oma jüngeritega sagedaste aset pidanud. Üleüldse oli Palästiina wanal ajal wäga wiljakas maa; Mooses ütleb rahwa wastu: „Jehoowa su Jumal wiib sind hea maale, mis wee jõgede, hallikate ja järwede maa on, mis wäljatulewad orgude seest ja mägede pealt, nisu, ja odra ja wiina ja wiigi puude ja kranaati õuna puude maa, elimarja puude ja mee maa; maa, kus sa mitte kehwa wiisi ei saa leida süüa, kus ei pea ühtegi puuduma; maa, kelle kirmid täis rauda on ja kelle mägede seest sa saad waske wälja raiuda. Kui sa saad sõõnud ja su kõht täis saanud, siis pead sa Jehoowat oma Jumalat kiitma hea maa pärast, mis ta sulle annud.“ (5. Mos. 8, 7—10.)

Sga seltsi wilja kaswas rohkestes rammusa maa peal, kõige kenemad lilled olid lagedikude ja mägede ehteks. Mirti puud, tammed, eli puud, wiigi puud, palmi puud, seedri puud kaswafid orgude ja mägede peal ja wiina puu kandis wiina mägedes oma kallist wilja. Kaa kasulistest elajatest ei olnud seal puudu. Püha kiri nimetab peale mesilaste ja kalade lindude seast tedri, wutta, lõukesi, kaarnaid, warblasi, toonekurgi, tuisid ja õöpittuid, mis Jordani ääres laulawad, ja imetawa elajate seast: hirwid, kitsi, weiksid, kaameelid, hobusid, lambaid, eeslid ja koere. Mga kaa kahjulikust elajatest saab räägitud: rohutirtsudest, madudest, rebastest ja lõutoertest.

Nii wiljakas ja nii perekas kui maa ennemuiste oli, nii sigimata ja inimestest tühi on ta praegu. Kus ennemuiste kõige kenemad wäljad ja nurmed filma rõõmustasid, seal ei ole praegu ei maja näha, ega rohu aeda, ega wilja puud; aina ohakaid kaswatab aher maa. Mitmes vähemas linnas elasid ennemuiste enam inimesi kui praegu Jeruusalemas elawad. Sest maast võib näha, kuidas inimeste süü läbi Jumala õnnistus, looduse wiljarikkus, suutumaks võib kaduda. Wõõrad sõawäe salgab tulid püha maa peale ja ajasid Juudid nende eluasemetest wälja. Maa jäi harimata, põllu töö ja muud kasulikud tööd olid maas. Peale selle said põlised metsad mägede peal maha raiutud, mää otsad ja harjad jäid lagedaks ja paljaks ja ei soand enam niiskust, mis alt maa wälja hingas, wastu wotta ja sellega hallikaid sööta, mis neist wälja tulid. Nõnda kuivawad hallikad ja jõed itka enam ära ja maa jääb ühte puhku ahtramaks, nõnda et ta waewalt neid pisut inimesi toidab, kes seal elawad.

39. Palästiina. II.

Jordani jõgi mõtab maa tahets, maa siin pool ja seal pool jõe. Kummaski jaus elasid Jisraeli 12 suguaru. Ruuben, Kad ja pool Manasse suguaru olid teine pool Jordanit aset, kõik muud suguarud siin pool jõe. Kuninga Sauli all heitsid kõik suguarud üheks riigiks ühte, mis Daawet naabri rahwaid ärawõites weel kaswatas. Tema poja Saalomoni walitsuse all oli kõik maa Egiptusest Siwratini lõhest saadik. Aga tema mõistmata poja Neaabeami ajal lagunes riik tahets ära, teine oli Juuda riik, teine Jisraeli riik Jerobeami all. Lahutatud riigid olid nõbrad ja jäid pea waenlaste riisuda, kuidas see pikemalt piiblikugudes saab seletatud.

Kui Jeesus maa peal elas, oli püha maa neljaks maakonnaks jaotatud, siin pool Jordanit: Kaalilea, Samaaria ja Juuda maa, seal pool: Perea maa, sellest uue seaduse raamat ei räägi. Kaalilea maakond oli Reneetsareti järwe pool kõrge maa, sest sinna ulatasid mõned Liibanoni ja Anti-liibanoni harud Siirimaalt. Mere poole jääb maa wähe haawal madalamaks, wiimne ots on kene Seebuloni lagedik. Arwata kaks penikoormat Reneetsareti järwest on 3000 jalga kõrge Taabori mägi, kus peal wist Jeesuse muutmine sündis.

Tema otšast on edela pool Esdrellomi lagedik näha, lõuna pool Rilboa mägi, kus Saul enesele otša tegi, põhja pool Antiliibanon ja õhtu pool Bahe meri ja Karmeli mägi, mis kui kõrge neem meresse ulatab. Rilboa mäest tuleb Riisoni jõgi wälja ja jookseb Seebuloni lagedikust läbi meresse. Ses maakonnas olid linnad Betšaida, Kapernaum, Tibeerias Reneetsareti järwe ääres, ja sest järwest eemal weel Endor, Nain, Naatsaret, Kaana, ja mere ääres Akko ja Keisarea. Mõned neist on alles olemas ja rändajad käiwad neid waatamas, aga teised on suutumaks kadunud ja nende aset ei tunta enam.

Samaaria maakonna keskpaigas on Gwraimi mägi, mis ennemuiste wäga wiljakas oli, tema päralt on Gebali ja Krisi mägi, kust Joosua ajal õnnistamise ja ärawandumise sõnad said kuulutatud. Pitki merd on Saaroni lagedik. Ses maakonnas olid linnad Seefem ja Samaaria.

Perea maakonnas teine pool Jordanit elasid kohtumõistjate ja kuningate ajal Moabi ja Ammoni rahwas, teine teisest Arnoni jõe oru läbi lahutatud. Surnud mere põhjapoolse otša heidab Pisga mägestik Reebo mäe otšaga, kust Mooses tõutatud maad näha sai. Sooar, Hesbon, Rabat-Ammon olid kõige tuttawamad selle maa jau linnad. Enam põhja pool on Riileadi mägestik ja Reneetsareti järwe kohal Tamaskuse linna poole on Paasani mägestik, kenad orud ja toredad metsad olid nende iluks ja ehteks. Paasani tammed olid liiati kuulsad. Perea pealinn oli Jeesuse eluajal Raadara. Mahanaimi juures on Jaagup Issandaga heidelnud.

Juuda maakonnas on Juuda mägine maa, selle päralt kaa Engedi ja Siimi kõrb on. Selle mäe weeru wastas mere poole heidab Seweela lagedik, mis praegugi weel wäga wiljakas on, aga muidu tüfati saab haritud. Selle lagediku peal merest saadik elasid ennemuiste Wiilistid omas kindlas linnades Raatšas, Askalonis, Asdodis, Gekronis ja Ratis. Juuda mägestiku kõige tuttawamad mäed on eli-mägi ja Siioni mägi Jeruusalema juures, kust Riidroni jõgi wälja tuleb, ja Karmeli mägi. Eskoli jõe hallikas on kaa Juuda mägedes ja tema jookseb Bahe meresse. Juuda maal on meie Õnnistegija sündinud, surnud ja surnuist ülestõusnud; selle maakonna linnades ja alewites on tema liiati käinud ja oma tööd teinud. Kõige tuttawamad on Betsem, Jeruusalem,

Betwage, Betaania, Emmaus, Jeeriko, Heebbron, Sitlag, Riibeon, Persaba, see wiimne linn oli Sedomi maa raja peal.

40. Jeruusalema linn.

Jerusalemi ei ole ilmaski ühe suure riigi pealinn olnud, ta ei ole kaa kaubaajamise läbi kuulsaks saanud, merest kaugel seisab ta ükshil paigas mägede wahel, aga siiski on ta maa peal kõige kuulsam linn. Sest Jeruusalemas on Jumal oma armunduu korda saatnud, patuste äralunastamise. Seep see on, mis pärast ikka alles tuhanded igalt poolt sinna rändawad, et küll suure kuningas linn ju ammu ajast Türglaste walitsuse all leina riidid kannab. Nende südamed püüawad linna näha ja paiku teretada, kus Jumala jalg on kõndinud, kus tema püha meri sai ärawalatud patu ohwriks, kus tema furnuist ülestõustes õiguse ja õnnistuse on toonud ärakadunud maailmale.

Braegused linna müürid on ümberringi arwata 5 wersta pikkad, wahete peal seisawad 40 neljanurgast torni. Linna poolt wiimad astmed müüri peale ja sünnib mööda müüri ringi käia. Sealt ülewalt paistab linn wäga selgeste filmi ja sealt võib kaa mõnda paika näha, kuhu Türglased oma pimedada ebausku pärast ristiinimesi ei taha ligi lasta. Müür on kõige kõrgem ja toredam ida-lõuna (katu) pool nurgas, 80 jalga. Meie päwil Jeruusalema linnal ei ole enam kui 4 käidawat wärawat: põhja pool Tamaskuse wäraw, see on teistest kõige ilusam ja tee wiib sealt Tamaskuse linna poole; õhtu pool Jahwa ehk Betlema wäraw, mis Araabia rahwas kaa Hebroni wärawaks hüüawad, sealt käiakse kõige enam, sest teed wiimad sealt ühtlasi lõuna ja õhtu poole; kolmas on Siioni wäraw wastu lõunat, mis majale ei wii kui aga Siioni mäe jau peale, mis müüri taha on jäänud; ja hommiku pool on weel Tehwanuse wäraw, mis kuulsa weretunnistaja nime kannab ja alla Joosawati orgu wiib. Kui päike looja lähed, saawad wärawad lufku pandud ja päewa tõusul jälle lahti tehtud; reedel, Türglaste pühapäewal, seisawad nemad juba lõunast saadik lufus. Jeruusalema rahwas ei wõi selle pärast õhtu wilus linnast wälja minna ennast lahutama, selle jaoks on neil katused, selle peale nemad lähewad, kui päew hakkab wilus saama. Ehk mõni mõtleb: „Kas

neil siis kõigil forstnapühkia waim sees on, et nemad mööda katustid ronivad?" Pole wiga, katustjed on hommiu maal üsna lauud ehk lambid, et nende peal sünnib kääia kui põranda peal. Mõni kord on mitme maja katustjed ühes tükis, et kõndimise ruumi küll on, ja enamiste on katuste peale weikesjed toad (ülemad toad) ehitatud, kus maja rahwas õhtu kous on endid lahutamas, ja sagedaste öö otsa lauldes ja mängides aega wiidawad. Aga kaa palwe lugemise tarwis said need toad pruugitud, nagu kirjast loeme, et Peetrus katustje peale läks lugema. Jeruusalema majad on enamiste kivist ehitatud ja seal linna jaus, kus Giroopa maa inimesjed elawad, on majad kaunis ilusad. Sinna uulitsad on, mis muidu hommiu maa uulitsatest ei sünni kiita, puhtad; see tuleb wist sest, et maa põhi kaljune ja küürus on. Kaks peauulitsat wiivad linnast läbi, teine Daaweti uulits, õhtu poolt hommiu poole, hakkab Petlema wärawast peale ja lähed wana templi asemest saadik; teine Tamaskuse uulits, põhja poolt lõuna poole, on Siioni ja Tamaskuse wärawate wahel. Läänepoolne linna jagu on ehitatud Siioni mäe peale, loode poolne Nakra mäe peale; katu pool nurgas on Moriaa mägi ja ida põhjas uus linna jagu, Petseeta nimi. Seal jaus elawad Mohammedi usu rahwas; Armeenia rahwas ja muud ristirahwas elawad Siioni mäe peal, ja mäe kaldal wastu Tiropõoni orgu ja Moriaa mäge on Juutide eluase. See sama Tiropõoni org (juustutegijate org) teeb esite wahet Siioni ja Nakra mägede wahele, kallab siis pisut lõuna poole ja jookseb Siioni ja Moriaa wahelt läbi ja lõppeb Siloa tiigi kohal otsa. Praeguses linnas ei ole sest orust enam palju tunda.

41. Jeruusalema pühad paigad.

Sinna loode poolses jaus seisab püha haua kirik, tema kaks kõrget kummiga torni paistawad ju kaugelt. Nimi tähendab, et kirik selle koha peale on ehitatud, kus Isand hawas on hinganud, aga pealegi kiidetakse, et kiriku katustje all kaa Kolgata mägi ja weel koobas peab olema, kust keiser Konstantini ema Heleena 300 aastat pärast Jeesuse ristisurma tema risti olla leidnud. See kirik liiati on rändajate filma-märk, kes iga aasta hulga kaupa kaugelt maalt Jeruu-

salema linna tulewad. Nemad igatseswad Issandat seal kohal kumardada, kus tema veri sai aravalatud maailma pattude pärast ja kus tema siis furnuist ülestõusis. Küll saab Issand nüüd igal pool diete kumardatud, kus teda waimus ja tões kumardatakse, ja polegi tarwis selle pärast Jeruusalema linna rännata; aga ehk mõib seal haua kohal armu mälestus tõeste südant wägemamine liigutada kui majal. Näagitakse mitmest inimesest, kes püha haua kirikusse olid tulnud palwet tegema, selle südame liigutus nii tangeks läks, et nemad seal samas palumise korral hinge heitsid. — Esimese kiriku on sinna paika Rooma riigi keiser Konstantin ehitanud. Ta oli esimene keiser, kes ristiusku heitis. Oma ema Heleena palwe peale mõttis tema ehitamise kätte ja ehitas kümne aastaga (326—336 a. p. Kr. sünd.) kiriku walmis. Heleena oli ise haua paiga leidnud, endise pagana keisri Hadriani wihakius oli teda juhitanud. Hadrian (117—138 a. p. Kr. sünd.) ei sallinud ristiinimesi ja lastis kuuste pärast sinna kohta, kus Issanda haud oli olnud, ja Kolgata mäe peale ebajumala fujud panna, et need kohad selle läbi ristiinimeste meelest pidid läilaks minema, ja et nemad enam ei pidanud sinna tulema palwet tegema. Nõnda olid need paigad rahwa meele jäänud ja said nüüd 200 aastat hiljemine oma teutusest lahti ja jälle ristirahwa kätte soomitud. Selle kiriku häwitas juba 614. aastal Persia kuningas Kosroes suutumaks ära ja tema asemele said kolm kabet ehitatud, esimene Kolgata mäel, teine haua peale, kolmas kattis risti leidmise kohta. Kui ristifõitjad, 12. aasta-saa sees Jeruusalema linna oma kätte said, said need kolm kabet üheks kirikusse kokku mõetud ja selle kiriku põhi seisab alles tänapäew, et tema nagu küll aega mööda mitme asja poolest on teiseks saanud. Astugem nüüd sisse kirikut seest poolt waatama.

Uks on lõuna poolt. Enne olid kaks kõrget ust, aga teine on ju ammuft ajast kividega finnipandud. Ukse kõrwas pahemat kätt seisab kella torn, aga kellu pole sees, neid lastis sultan Saladin, kui ta linna ristirahwa käest arawõttis, haamriga puruks peksta, sest Mohammedi usulised ei sallinud kella helinat. Geskojas peawad Türgi soldatid wahti, nemad walwawad seal, et kirikus ei peaks tüli tõusma, sest sagedaste on juba paraku mitme usufelti rahwas, kes seal oma jumala-

teenistust peavad, üks teisega farmupidi kous olnud. Üksteisest tulles paistab warsti üks suur marmori kiwi, kus raudaed ümber on, filmi, see olla kiwi, kus peal Jeesuse surnu keha sai salwitud ja linase riide sisse mässitud. Paremalt täht wiivad 18 trepi-astet Kolgata mäele. Tema otsas on kaks wõlmitud kabet, mis sammaste läbi teine teisest on lahutatud.

Lõunapoolne on risti-peale-panemise kabel, ja tähendab kohta, kus Jeesus risti külge naelati ja põhjapoolne on ristifurma kabel, kus Jeesus risti peale suri. Üks kõrge rist, Õnnistegija kuu peal, on siin ülesseatud ja hõbelambid põlewad ööb ja päewad selle ees. Auk, kus ristipuu kalju sees on käinud, on hõbe-plekiga kaetud ja pealefiri on peal: „Siin on Jumal, meie kuningas, mitme saa aasta eest õnnistuse maa keskpaigas korda saatnud.“ Selle augu ja teise wahel, kus sees jumalakartmata kurjategija rist seisnud, on lai pragu kalju sees. See olla siis tulnud, kui maa Jssanda furma korral wärises, ja tähendada, et need, kes patust pööramata surewad, Jssandast hoopis saawad äralahutatud. Kabelite ruum on üks sammu 18 risti. Ristifurma kabeli kohal all on Joannese ehk Maarja kabel, seal kohal olla Maarja ja Joannes seisnud, kui Õnnistegija ütles: „Maene, waata, see on sinu poeg,“ ja „Waata, see on sinu ema.“

Shtu pool kirikus on püha haud. Kalju tõuseb pörandast ülesse ja on walge marmori kiwiga üleüldsi wooderdatud, nõnda et temal marmori kiwist tehtud kabeli nägu on. Tema kohal ülewal on teine suurem kummiga torn, teine wähem on enam hommiiku pool kreeka usuliste kiriku kõige pühama paiga kohal, mis haua kabeli ees on. See kabel ise on kahes jaus, eeskoda ja päris hauakoobas. Eeskoda hõütabse ingli kabeliks, sest et seal sees kiwi olla, kus peal ingel istus, kes naestele ülestõusmise sõnumid kuulutas. Sealt wiib üks madal üks haua koopasse, mis armata 6 jalga pikkutasa ja laiutasa on, kõrgust on pisut enam. Koobas on puhas walge marmoriga wooderdatud, muud kui põhja pool seina külles tähendab üks teist karm marmori kiwi, et seal samas Jssanda keha olla hinganud. Koopa sees põlewad kuld- ja hõbe-lambid ööb ja päewad ühtepuhku ja lille kimbud kalli riistade sees annawad magusat haisu.

Hommitupoolses kiriku jaus on veel Heleena kabel

ja risti leidmise tabel; seal, kiidetakse, olla keisri ema Heleena Jeesuse ristipuu maa alt leidnud.

See on püha haua kiriku seestpidine nägu. Ei öösel ega päeval ei ole seal ilmasi rahu, ühtepuhku kuulub laulu ja palwe heal, sest Kreeka, Armeenia, Katoliigi ja Kopti usu preestrid peavad seal kordamisi jumalateenistust; kui ühed lõpetavad, hakkavad teised peale.

Kui Riidroni jõe poolt mööda järsku, kiwist teed Tehwanuse wärawast sisse linna tulla, siis on warsti pahemat täht Petesda tiik, kus Jeesus haige inimese termeks tegi, kes seal weesegamist muidu oli oodanud. Tiik on nüüd üsna kuivaks jäänud ja kinni aetud, tema peal kaswatatakse kõrwitsaid ja kapsaid.

Natukest maad sealt eemal on, Piilatuse ehk kohtukoda, kus Jeesuse peale sai kohut mõistetud, ja kus alles tänapäew Türgi maawalitseja elab. Maja seisab weikese künka peal. Kui Jeesus maa peal elas, olid seal trepiastmed, mis Rabatale ehk kiwipõrmandule wiisid, kus Piilatuse kohtu järg oli. Trepi kiwid kiidetakse nüüd Rooma linnas olevat. Sealt kohalt on meie Ünnistegija pidanud oma ristiga Kulgata mäele minema, tee on armata 1 1/2 wersta pikk. Tee peal tema manitses Jeruusalema tütrid, et nemad ennemine ise endid ja oma lapsi kui teda pidid nutma, seal tabati ka Käreene linna mees Siimon ja pandi rist tema selga. Wana rahwas teab veel omast käest rääkida, et siis, kui Jeesus risti koorma alla äranõrkas, üks naesterahwas, Weroonika nimi, olla temale rätikuga higi otsast ärapühkinud. Kui ta siis pärast rätikut olla hakanud vaatama, olla tema Jeesuse filmannau pilbi leidnud peal olevat.

Tõsi see jutt wist ei ole, aga muidu ilus küll.

Neist neljast mäest, kus peale Jeruusalema linn on ehitatud, on Siioni mägi kõige kõrgem. Ümberringi on sügawad orud ja urkad, ta on kindluse tarwis kui loodud. Juba Jebusi rahwal, kes enne Juuda rahwast seal elasid, oli tema otsas kindel linn. Sai Daawet Jebusi rahwa ärawõitnud, ehitas tema omale Siioni mäe peale kuningliku kaja. Loode pool nurgas seisab Daaweti linn kõrge, kindla torniga, kelle aluse ehk Daawet ise ehk Saalomon on pannud. Seal ligidal oli ennemuiste Heroodesse koda, aga see on nüüd hoopis kadunud ja tema asemel seisab praegu ewangeli usu

Aristuse kirik, mis Preisimaa ja Inglismaa kuningad oma tuluga lastsid ehitada. Veel on Siioni mäe peal Armeenia rahwa suur Jaagupi-klooster, mis nii ruumikas an, et üles-tõusmise pühade ajal tema sees armata 3000 rändajat öömaja leiavad. Siioni wärawa ligidal on pidalitõbiste hurtfikud, seal need waesed inimesed elawad, keda ükski arst ei wõi aidata; peaksid nemad ommeti selle arsti äratundma, kes nende hingefid wõib pidalitõwest puhtaks teha! Wanal ajal käis linna müür terve Siioni mäe ümber, aga nüüd wõtab müür mäe pooleks, wärawa tagune maa on ifka veel Siioni mägi. Seal on ristirahwa matmise paigad, sinna sai kaa Taawet maetud ja mitu Juuda rahwa kuningat, aga nende haudade ligi ei saa ükski ristiinimene, sest Türlased on sinna paika ühe templi ehitanud ja keelawad kangeste ligiminemist. Seal samas näidatakse kaa hoonet, kus Jeesus fell öösel, mill teda äraanti, oma jüingritega paasatalle on sõõnud ja püha altari saakramenti on seadnud. Üks saal, 60 jalga pikkutasa ja 25 jalga laiutasa, kess paigal 2 sammast laele toeks, peab suur, ehitatud tuba olema, kus kaks jüingrit paasatalle pidid walmistama. Sessamas toas olla pärast kaa püha Waim jüingrite peale wälja walatud. Kas see kõik tofi on, kes seda nüüd enam mõistab seletada?

Moriia mägi on ida-lõunapoolses linna nurgas, mäe kallas on wastu hommikut, lõunat ja õhtut kaunis järsk. Selle mäe otsas pidi Abraam oma poja Jisaaki Jehoowale ohwriks wiima, sinna ehitas kuningas Taawet pärast kattu lõpetust altari Jehoowale, ja ostis maa Jebusimehe Arawna käest ära, et sinna pärast püha koda saaks ehitatud. Ehitus jäi tema poja Saalomoni kätte. Sest et mägi ülewäl liig kitsas oli, kaskis Saalomon alt orust saadit tohutuma müüri ülesteha ja mäe ja müüri wahe kividega ja mullaga täita. Kui ruum seda wiisi oli suuremaks saanud, ehitas tema Tiiruse kuninga abiga Jumala koda peale. See sama koda sai pärast Paabeli rahwa läbi ära hämitatud linnaga täkis, ja rahwas sai wangi ärawiidud. Kui rahwas Paabelist jälle tagasi tulid, wõtsid nemad warji kätte ja ehitasid Jumala koda uueste, et see küll enam nii kena ei olnud kui esimene. Heroodes, kes Jeesuse sündimise ajal kuningas oli, lastis selle Jumala koda suuremaks ja uhkemaks teha. Selle püha koda sees on Jeesus käinud lapse põlwes kuulmas ja õppimas,

mehe põlmes õpetamas, sealt tema on kaks korda tuufese müüjad ja rahawahetajad piitsaga jäljaajanud, tema Issa palwekoda oli inimeste tigiduse läbi rõõmliauguks jäänud. Mõned päevad enne ristisurma kuulutas Jeesus jüngeritele püha koja ärarahvitamist, et kiwi ei pidand enam kiwi peale jääma. See läks tõeks 70. aastal p. Kr. sünd., Rooma keiser Tiitus tegi linnale ja püha kojale otsa peale. Türlased on sinna omale templi ehitanud ja armavad paiga nii püha olewat, et nemad kardawad, kui wahest mõni ristiinimene peaks salamahti sisse tulema ja seal samas Jumalat paluma, et ta ristiusele mõimust annaks Mohammedi usu peale, et Jumal seda palwet ehk mõtaks kuulda ja seda mööda kaa teha. Selle pärast ei ole kaa ristiinimesel, kui teda selle templi sees kinni mõetakse, muud nõuu kui: heida filmapilt Mohammedi usku ehk sure!

Lääne poolse Moria mäe sõrwa peal on paik, mis Juutide kaebduseks hüütakse. Sinna koguvad iga reede Juutide wanemad ja nende noored mehed ja tütarlapsed, heidawad filmili maha, annawad kaljule suud ja laulawad wastastiku nutulaulu.

Mohammedi usu templist hommiu pool on linna müüris kulb-wäraw, aga see on kiwidega kinnipandud, et ükski ei pea läbi minema, sest Türlaste seas liigub üks wana jutt, kui peaksid ükskord ristirahwas sealt wärawast linna sisse tungima ja linna nende käest ärawõtma. Sellepärast sai wäraw kinnipandud ja ristiinimesed ei tohi ligi minna. Mis see kartus muud tähendab, kui et Mohammedi usulistel enestel sala-tundmine on, et Kristuse armuõpetus wiimaks ikka nende waleõpetuse peale peab mõimust saama?

42. Kolgata.

Küll mõneft maast ja linnast
Ma olen läbikäind;
Ja mõnda mäge, orgu
Ma tee peal olen näind;
Ent*) mägedest, mis mina
Wast juhtund nägema,

*) „Ent“ tähendab Tartu murdes „aga“

Mu meeleft kõige ülem

On kungas Kolgata.

Küll oma pead ei tõsta

Ta üle pilwete,

Ja uhkeste ei tõuse

Ta kõrge taewasle;

Ma fiiski kuskil pole

Nii taewa ligidal,

Nii ilmaft lahutatud

Kui otse Kolgatal.

Ta paljas ots ei kanna

Ei põõslaid ega puid,

Ei kaswata ta seedrid

Ei tammefid, ei muid;

Ent kuninglikud seedrid,

Mis kannab Liibanon,

Need kummardawad risti,

Mis Kolgata mäel on.

Maailma wara, ilu

Ei leia sa ta pealt,

Ja kulda, kallid kiwa

Sa otfid muidu sealt;

Ent kõik maailma rikkus

On mulle halwaks läind,

Kui risti löödud Jeefuft

Ma Kolgatal lain näind.

Ei imitse taast wälja

Ei ükski hallikas,

Ei uhked, suured jõed

Taast wälja tulemas;

Ent Kolgatal on fiiski

Üks elu wee kaew,

Kell janu on, see tulgu!

Siin lõppeb tema waew.

Siin pagan wastu rindu

Lööb kahetfufega,

Siin paradiifi õnne

Saab kurjategija,

Siin ingli kandlel koftwad

Ta auuks kenaste,

Ja Kolgatale kiitust
Naad laulwad järgeste.

Teekäija, sinna tõtta!

Seal on full pelju koht,

Ja heida Talle peale

Kõik oma hinge oht!

Siis tule, kiida armu,

Mis sündind sinule:

Eks Kolgata mäe kaudu

Wii tõest' taewa tee!

43. Peeterburi linn ja Neewa jõgi.

Peeterburi linn on kõige noorem Euroopa riikide pealinnadest. Kui suur Weneriigi keiser Peeter I pärast õnnetumat lahingit Narwa linna all Ingeria maa lootuse peale oli Rootslaste käest ärawõtnud, hakkas ta warssi 1703. aastal Neewa jõe ääre omale uut pealinna ehitama, kellele ta püha Peetre kantsi nime pani. Saare peale, mis jõe suu ees, asutas tema Kroonlinna, et see uue pealinnale mere poolt warjuts pidi olema. On siis Peeterburi linn kõige uuem Euroopa maa pealinn ja ühtlasi ka hoonete ja uulitsate ilu poolest kõige toredam.

Neewa jõgi, mis keskelt linnast läbi jookseb, on üks neist kõige ilusamaist ja toredamaist jõgedest, mis maa peal on olemas. Ta tuleb Saadoga järwest välja ja on esimesest hakatusest saadik laewa kandja. Dtsse kui suur linn, mis tema ääres seisab, on temagi korruga tõusnud ja, enne peaaegu tundmata, nüüd kõik üle maailma kuulsaks saanud. Ta on üks uhke jõgi, mis liht liima kallastega ja waeste hirtsi-tutega kallaste peal ei lepi; waid kenad kiwimüürid ja sadama kohad ehitawad tema ääri, toredad tuletornid ja lossid paistawad tema wee pinnast wastu ja kullatud laewa mastide otsad sõrawad ta peal kui tähed.

Natukesse maad teine pool linna lahkeb jõgi mitmesse harusse ja jõe harud, mis kui wallatumad lapsed tema juurest ära laiale jooksewad, ei ole temale häbits. Kui hõbewõõd piirawad nemad saared sisse, kuhu Peeterburi linna suurt sugu rahwas iga kui sumeforterisse läheb. Nemad jooksewad keiserlitust ilumetsadest ja rohuaedadest ja ilusaist suimajadest

mööda, mis kõrge pärna puude ja firina pöösaste wahelt wälja paistawad. Aga jõe pea-haru läheb oma toodu edasi ja kannab oma turjal meie maa kauba asju, mis mööda mere teed wõõrale maale wiiaakse, ja toob jälle terwe Wenemaa jaoks Lääne Giroopa maa kaupa tagasi. Peeterburi linn on peapait, kust Lääne Giroopa haridus Wenemaale tuleb ja Neewa jõgi kannab teda edasi mööda järwi ja jõgesid Wenemaa südamesse.

Aga see selge, pitkajase jookstuga jõgi võib ka kewadel wee lagumise ja sügisel wee tõusmise ajal palju kahju teha. 1824. aastal pidi tema linna üsna ärauputama. Linna kodanikud olid hirmuga katuste peale ja puude otsa roninud, sest nagu wee uputus oli linna peale tulnud. Igal pool on wee märgid näha, mis näitawad, kui kõrgesse wesi sell korral oli tõusnud. Veel mõned tollid, siis oleks linn üsna hukas olnud.

Neemski prospektis hüüatakse linna kõige pikemat ja kõige ilusamat uulitsat. Teises otsas on admiraliteeti hoone ja teises Anitskowi sild, uulits on arwata 5 wersta pikk. Ta on selle põhjamaa pealinna kõige kaidawam uulits ja kõik linna rikkus ja ilu on seal nagu üheskõus. Siit paistab ka selgeste, et Peeterburgi ennemine Giroopa maa kui Wenemaa linnaks sünnib nimetada. Mitmesugused sildid ja pealekirjad majade külles on iga keeli kirjutatud, seal on prantsuse keele, saksa keele, inglise keele raamatu poed, 5 suurt kirikut, mis wiie usutunnistuse rahwa päralt, suurt sugu inimeste elumajad, ja uhked kauba asutused, mis kõige peenemat kaupa täis. Tuula linna kullasepa kõrwas elab Pariisi linna rätsep, Astrakaani kasufanahdade kaupmehes wastas on Pariisi linna portselaani kauplus; wene suhkru pagari kõrwas kaupleb Inglismaa mees, kes oma toreda poe eest aastas 50000 rubla hüüri raha peab maksma. Uulits läheb sihis edasi, on väga heaste prügitud ja ääres on laiad jalgsiwiid. Restpaigas on määratu kauba-hoom ehk gostiinoi dwor, üks terwe linn poodisid ja kaubakuntorid, kuhu kõigest maailmast kaupa kokku meetakse. Gostiinoi dwor kubiseb alati inimesi täis, seal on kaupmehi ja päewa wargaid, kawalaid kelma ja ettemaatlikusi kaubakuulajaid, Juuta ja ristiinimesi, kodanikusi ja soldatid kous. Olamamat pilti, kui siin iga päew näha on, ei tahaks maailmas enam olla, üks liikumine ja üks

muutmine ühtepuhku. Waadake peenikest meest, habe on temal aetud, hiukses mõitub, sawaga kuub ja lumivalge west seljas ja magus hais taga, ja tema kannul kõnnib wene talupoeg laia kuue ja pitka hiuste ja habemega, ja näitab see peale üsna uhke olemat, et ta oma wanemate riidid ja wiisi ei ole heitnud. Mohammeedi usuline sammub pea püsti kiritust mööda, mis Wenelane risti ette lüües teretab. Soome talupoja lihtlabane rennif sõidab tase-hiljusest uhke nelja hobuse tõlla järele. Üks kroonu kuller, hall mantel seljas ja walge sule tutt kübara peal, sõidab tuhat nelja kes teab kus poole. Mis selle uulitsa näu weel kirjumaks teeb, on mitmesugused uhked mundrid, mis igal pool wastu juhtuvad. Sest Peeterburis on 60000 meest jala ja ratsa wäge aset pidamas ja nende seas on Taterlased, kasakad ja Kaukaasia maa mehed, kelle riided iseäranis uhked on. Pealegi on Peeterburis 5 meest igast wene rügementist, olgu ta aset kus tahes, olemas, nii et seal terwe wene sõjawäe mundrid näha on.

44. Tallinn.

Tallinn ehk Saksa keeli: Reemal on üks wana linn, pea saamad 700 aastat täis, et teda on olemas. Taani kuningas Waldemar II. asutas teda 1219. aastal ühe weel wanema kantsi asemele, mis Toompää künka peal seisib. Mere poolt tulles on linna nagu ütle mata kena. Ju mitme penikoorma pealt paistab Olewesti kiriku ots tulija filmi. Sigemale tulles jõuab laew ühe suure looga moodi mere lahe sisse, kus hulga laewade jaoks ruumi on. Rand on ringi waadates ime-ilus. Lahe lõunapoolses sopas on sadam ja sadama taga tõuseb linn oma müüride, kantside ja toreda kiriku tornidega. Pähemat kätt paistab lageda Laagna mäe järst weer ja tema all kena mets, kelle ääre kodanikud oma ilusad suimajad on ehitanud; enam üles poole on Birita kloostri kiriku waremed näha. Paremalt kätt on Kalamaja furnuaed, Teiliskopli neem ja lage Paljas-saar.

Linna sisse astudes saab igauks warsti aru, et see üks wanaaegne kindel linn on. Kõrged müürid ja wahete peal müüri tornid on linna ümberpiiramas. Endisist linna wärawatest on aga suur ranna wäraw weel alles, teised said aega mööda kõik kautatud ja paljad nimed on järele jäänud.

Uulitsad on kitsad ja nende ääres seisavad veel mitu kõrge viiluga maja, kuid neid sell ajal ehitati, kui Tallinn alles kuulus merekauba linn oli. Üleval on suured pööningud, mis kauba ladumiseks tarvitati, all oli sellesama tarvituse pärast üks ruumikas eeskoda, aga elu toad olid kitsad ja maja tagumises otsas, ja aknad käisid enamiste hoovi peale. Mõned majad ja liiati mõlitud maja ülsed on veel wanast piltide ja kujudega ehitatud. Luteruse usu kirikud on peale Jaani ja Kaarle kiriku kõik väga wanad. Nemad on kõik ühte wiisi ehitatud, kõrge terawa otsaga mõlwide, aknate ja usteega ja kõigil on õige nägusad kõrged tornid. Olemesti kiriku torn on enam kui 400 jalga kõrge, ja ei ole maa peal palju torna, mis temast kõrgemad. Kuust wanust linna hoonetest on veel tähtsad: rae koda suure turu ääres ilusa, sirge torniga, mustapea seltsi maja ja suure kilbi maja pitkauulitsal. Aga wana moodi majad on aast' aastalt tahanemas, suured pööningud ja eeskodad saawad elutubadeks ümbertehatud ja üsna uut moodi majad saawad wanade asemele ehitatud.

Linna kõige kuulsam ja ühtlasi ka kõige wanem jagu on Toompää, mis ennemuististe juttude järele Kalewi kalmu ktingas peab olema. See linna jagu seisab ühe järsu weeruga mäe otsas ja oli ennemuiste ise-kindlus linna kõrwas, sest linna poole, kus mäe weer enam nii järsk ei ole, on müür ülestehatud, kus praegugi veel taks wärawat sees, kellest läbi Toompäale minnakse, teist teed hüütakse pitkaks teist lühikeseks jalaks. Toompää keskpaigas seisab Maarja kirik, mis wanast saadik piiskopi kirik on olnud. Ümberringi seisawad kubermangu walitsuse loss ja muud majad, mõned üsna mäe weeru ääres.

Linna ümber heidawad laialdased alewid, mis ühtepuhku suuremaks saawad, sest et linna rahwa aru aast' aastalt on kaswamas. Praegu elawad linnas peale 50000 hinge. Narwa alewist läbi wiib tee ilusa Radrindali metsa, mis Laagna mäe all on. Selle metsa ja keiserliku lossi tema keskel on keiser Peeter I. asutanud ja temale oma praua mälestuseks Radrindali ehk Katariina oru nime pannud. Seal metsas käiwad linnarahwas ja mõõrab, kes mere wee pruukimise pärast Tallinna tulnud, suisel päimil jalutamas ja rõõmustawad selle koha ilu ja tema toreda tamme-
puude üle.

45. Tartu linn.

Emajõgi on Eestimaa wanaaegiste juttude ja laulude läbi kuulus, aga weel kuulsamaks on ta linna läbi saanud, mis tema ääres seisab. Wanal ajal olid Wenelased Tartu linna kohta ühe kantsi ehitanud, kelle nimi Surjem olnud. Selle kantsi wõitsid mõõgawennad 1220. aastal Wenelaste käest ära ja pea pärast seda asus Lihula piiskop Hermann sinna elama ja tegi uue linna oma piiskopkonna pealinnaks. Tema ehitas Toomi mäe peale kõige toredama kiriku, mis iial meie maal olnud; tema endist ilu näitawad ta waremed weel üles. 1245. aastal oli kõik ümberkaudne maa piiskopi walitsuse all. Kolm müüri olid sell ajal linna ümber, ja nende taga kofusid linna rahwas priskeste liiati kauba ajamise läbi, mis selle pärast häästi lorda läks, et linn Lääne Giroopa ja suure Wenemaa wahel peal seisis. Linna kae oli raha löömise õigus ja surma kohus. Ja linna rahwa aru oli nii suur, et kui lord katku ajal 15000 inimest sinna surid, linn mitte tühjaks ei jäänd. Üksteistkümmend kena, kõrge torniga kirikut tunnistasid rahwa jumalakartust ja linna suurust üles.

Kui Moskwa tsaar Iwan Wassilijewits III. Luterlaste iffe oma rahwa kaela pealt oli ära saatnud ja vähemad würostiriigid enese walitsuse alla heitnud, siis kogus ta sõawäe kofku ja läks Liwimaa wastu sõdima. Suitsewad tuhahunnitud ja waremed märkisid sõawäe tee ära ja Tartu maa oli esimene, mis seda hirmu tunda sai. Mina kuulsa hermeisteri Plettenbergi waprus, wõidud ja tarkus hoidsid sell korral linna ärarikkumise eest. Wiiekümne aasta peale sai Wenemaa ja Liwimaa wahel rahu lepitus tehtud, ja sell ajal sai linnas õige, Luterusest puhastatud, usu õpetus üleswõetud. Aga said need 50 rahu aastat mõõda läinud, siis süttis waenu tuli uue waluga põlema ja Tartumaa pidi kaa see lord kõige raskemat waewa kannatama. Kõik maa sai paljaks tehtud ja linn ise 1558. aastal Wenelastest ärawõidetud. Reis 67 aastat, mis selle järele tulid, sai linn kuuel mooril Rootslastest ja Poolakatest lordamisi ümberpiiratud ja peaaegu ärahämitatud.

1626. aastaga algas linnale jälle parem aeg. Rootsi kuningas Gustaw Adolf tuli Tartusse ja kandis iga wiisi hoolt, et endise wiletsa aja haawad wõisid paraneda. Tema

asutas sinna suuremad koolid, ühe kümnaasiumi kooli ja viimaks kaa ühe suure kooli, mis 1632, kuningas surma aastal, oma tööd ülesvõttis. Nii suurets ja peretaks, kui linn enne olnud, ei saanud ta küll mitte enam, aga ommeti hakkasid jälle kord ja kohus ta sees valitsema.

Kui kuningas Kaarel XII. keisri Peetrega oli sõdimas, tulid Wenelased uueste Tartu linna peale, ja terve suur kool põgenes nende hirmu pärast Pärnu linna, kus ta veel 11 aastat vaevasel viisil sai ülespeetud ja siis hoo-
pis kadus.

1705. aastal piiras Wene sõamägi linna ümber ja sai jeda oma kätte. 1708. aastal andis keiser Peeter kogu linna müüridid ja kantsa suutumaks äralõhkuda ja linna kodanikusi Wenemaale wangi wiia. Selle kogu järele sai kaa tehtud, rahwas said aramiidud, müürid lõhutud ja linna majad äräpõletatud. Kas nüüd Tartu linn suutumaks oli maa pealt kadunud? Ei olnud mitte! Wana linna waremetest tõusis pea uus linn, kelle nime Põhja jäämerest Kautaaia mägedest saadid hulk endisid suure kooli õppijaid tänuga mälestawad.

Nuus linn, mis arwata 3 wersta pikk, seisab kummalgi pool Emajõe, muišt nõuka muišt kõrgema maa peal. Laiad, õiged uulitsad, ruumikad turud, ilusad, enamiste kiwist tehtud, majad punaste kiwikatustega rõõmustawad waataja südant ja silma. Wiis kirikut, kolm Luteruse usu ja kaks Kreeka usu kirikut koguwad pühapäiwiti rahwast jumalateenistusele ja neljas Luteruse usu Peetre kirik saab linna Gesti koguduse jaoks ehitatud. Sga seltsi koolid kannawad õpetuse eest hoolt. Seal on kolm koolmeistri seeminaari, üks kümnaasium ja üks kreiskool. Kaa kaubaajamine on hea järje peal. Suure turu ääres, kelle teises otsas raekoda kõrge walge torniga, teises raudkiwidest uhkete tehtud fild seisab, on üks pood teise kõrwas ja jõe ääres seisab suur kaubahoow oma poobide ja aitadega. Aga linna kõige kallim wara on ommeti suur kool, mis linna on kuulsaks teinud ja mis nii häästi meie maale kui kõige Weneriigile on kogu saatmas. Keiser Aleksander I. asutas 1801. aastal Tartu linna uueste selle suure kooli, mis nüüd juba peale kahesajakümne aasta waimu harimise eest on truumeiste hoolt kannud. Palju kuulsaid ja tarfu mehi Saksa maalt ja meie maalt on kui selle kooli õpetajad ehk prohwektorid tööd teinud ja tuhanded

noori mehi on nende läbi waimu wara saanud, mista nemad pärast kui kiriku õpetajad, arstid, kooli õpetajad ja seaduse tundjad meie maale ja riigile on kasu saanud. Praegu on seal peale 60 prohweßori õpetamas ja peale 1400 õppiija nende õpetust kuulmas. Suur uniuersiteeti maja seisab Toomi mäe all ja tema taga suure kooli kirik.

Linna kõige suurem ilu on toom. See pole mitte üks suur kirik, waid üks mägi, kelle peal ennemuiste kirik on seisnud. Toomi peal on ilus mets kasvamas ja puude wahel wiivad mitu teed mäest üles ja mäest alla, kus väga armas on puude wilus käia. Toomi wastas tõuseb teine mägi ja kummagi wahel orus on tee, mis toomi kraawiks hüütakse. Wõõrad, kell palju aega ei ole linna waadata, mingi 210 jalga kõrge Toomi mäe peale, sealt wõiwad nemad korraka terwet linna, Emajõe ja kõik ümberkaudist maad näha. Toom on suure kooli päralt, ja seal seisawad mõned suure kooli hooned, peale wana kiriku waremete, kelle teise otja sisse raamatu kogu on mahutatud, kõrge tähetorn, anatoomikum ehk furnuteha leikamise maja ja haige-maja.

Peeterburi maantee ääres, arwata üks werst linnast, on Saksa furnuaed, mis küll maksab waadata. Ta on väga kenaste seatud ja ilusa haua kiwidega ehitatud. Mõne kivi sisse on nimi tikitud, mis kõik üle maailma on kuulsaaks saanud.

III. Süündinud loud.

46. Ristirahwa tagafiusamised.

Esimene ristirahwa waenlane Rooma riigi keisrite seas oli Nero, kes 54—68-mast aastast saadik pär. Kr. sünd. walitses. Seesama werejanuline hullustaja lisas oma muunde kurja tegude juure ka selle, et tema suure Rooma linna las kis põlema süüdata. Ta tahtis näha, mis nagu nii suurel tule kahjul pidi olema ja siis uue linna ülesehitada. Seitse päewa põles linn. Et rahwa wiha enese pealt ärapöörata, lükkas tema tule panemise süü ristirahwa peale, kelle hulk Rooma linnas sell ajal juba õige suureks oli läinud. Ristiinimesed olid ju enne paganate wiha all, sest maailm ei sallinud ristilöödud Kristust, nüüd süttis wiha nende wastu diete põlema, Nero mõis nendega teha, mis ta tige süda iial kutsus. Ta käskis neid finni wõtta ja arwas neile piinamisi, mis ihu karmad panewad wärisema. Mõned said metsaliste nahtade sisse mässitud ja siis koerte ette wistatud lõhki kis kuta. Teised said waha ja tõrwaga pakfult üle tõmmatud ja keiserliku rohu aedade sisse seisma pandud, et nemad seal kui tõrwa londid õõd pidiid walgustama. Hulk ristiinimesi said nõnda surnuks piinatud. Rooma linnast lagus tagafiusamine laiale ja ka Hispaania maal sai sell ajal ristiinimeste weri ärawalatud.

Ülepea loetakse kümme suurt tagafiusamist, mis esimestes 300 aastas ristirahwa peale tulnud, mõned kestasid mitu aastat üksi järgi. Rooma keisrid wihtasid ristirahwast, sest et need neile ei tahtnud jumaliku auu anda ega nende kujukid kummardada. Ebajumalate preestrid kaetsesid ristiust, sest et tema läbi paganate hulk päew päewalt kahanes, ja ebajumala kujukude tegijad olid wiha täis, sest et nende teenistus tahtis kaeft kaduda. Kõik kartsid, et kas nende riffus ehk nende au, ehk kumbki korraga ristiustu läbi pidi hukka minema. Sellepärast tõstsid nemad ristirahwa peale kaebdust,

fui oleksid nemad jumalate ja ülemate põlgajad, ja waletasid pealegi nende peale hirmsaid asju, nemad teha, kui nemad kofku tulewad, salaja häbemata tööd, nemad tappa inimesi, et nende werd ohwite tarwis pruukida. See läbi sai rahwa wiha ristiinimeste wastu ühtepuhku tulifemaks ja juhtus mõni Jumala wits tulema, kas nälg ehk kakk, warsti moisteteti ristirahwale süüd, et nende pärast jumalad maad nuhelda, ja tagasiusamine oli lahti.

Üks wäga hirmus tagasiusamine sündis teisri Deetsiuse all (249—251 aastast saadist). Enne seda oli ristirahwal peaaegu 50 aastat rahu olnud ja see hingamise aeg oli neid hooletumaks ja leigeks teinud. Driigenes, üks selle aja kuulus õpetaja, kaebab wäga selle üle. Ta ütleb: „Mõned tulewad aga suuril pühil kirikusse ja seegi sünnib paljaks ajawiteks. Nii pea kui jutlus on ära peetud, lähewad nemad kirikust wälja ja ei tulegi õpetajate jutule, ega küsi nende käest nõuu hinge asjus. Teised ei kuulegi üht ainust sõna, waid seisawad muidu kuskil pool kiriku nurgas ja ajawad üks teiseга juttu.“

Sii 250. aastal tulkus tagasiusamine nagu walt ristiinimeste peale ja kohutas neid nende hooletusest üles. Deetsiuse nõu oli ristiustu suutumaks kautada. Keiserliku kasi läbi said kõik ristiinimesed Rooma riigis seatud päewal tututud kohtu ette tulema ja seal ebajumalatele ohwerdama. Mitu, liiati rikkad ja suurt sugu inimesed, kuulsid sõna. Teised põgenesid rutuga ja jätsid oma wara tagasiusajate kätte. Neid, kes olid paigale jäänud, waewati igal kombel, et nemad usust pidid taganema. Wangitorni ja ahelate, pekku ja kividega wiskamise, tule ja mõõga, nälja ja janu läbi ja muunde hirmsa piinamise läbi katsuti neid ärataganemisele sundida. Mitu ei pannud sugugi wastu, waid salgasid warsti Kristuse ära, teised jäid esiotsa kindlaks, aga pärast nemad taganesid ommeti; aga palju oli ka neid, kes ei piinast ega surmast ei hoolinud selle pärast, kes neid surmani oli armastanud. Rüpriaanus, Kartago linna piiskop, kes pärast ise kui weretunnistaja oma elu jättis, kirjutab: „Issand tuli oma rahwast katsuma. Seest et pitk rahu aeg korralise walwamise, mis Jumalast meile seatud, oli ära rikkunud, pidi karistus jälle usu äratama, mis peaaegu oli magama uinunud.“ Dioskuurus, üks waewalt 15. aastane pois sai koh-

tumõistja ette wiidud. See püüdis teda esite meelitamise, siis piinamiste läbi Õnnistegijast ära pöörata, aga kõik oli asjata. Poiss tunnistas Jeesust nii julgeste ja nii rõõmsaste üles, et kohtumõistja ise seda imeks pani ja teda, et ta veel noor oli, lahti laskis.

Wiimne ja kõige hirmsam ristirahwa tagatiusamine sündis Rooma keisri Diokletsiaanuse all ja kestas 8 aastat. Kõik ristiusu kirjutud pidid ära lohutud, kõik püha kirja, raamatud ärawõetud ja ärapõletatud saama; prii inimesed, kes risti usku heitnud, said kõigist oma seisuse õigustest lahti mõistetud ja kristlikul pärisorjadel ei pidand iialgi luba olema omaast orja põlwest lahti saada, kui nemad oma usku ei pidanud äratõutama. Ristiinimesed said piinatud, liikmed nende ihust äraraiutud, nemad said hulgaliste ärapõletatud, ärauputatud ja muul hirmsal wiisil tapetud. Aga suurema hulga ristiinimeste usu julgus oli sell korral nii suur, et nemad hea meelega oma wara ja elu äraandsid. Üks laps, Hilari-
aanus nimi, Ahwrika maalt, sai teiste ristiinimeste seltsis wangi mõetud. Kohtumõistja ahwardas teda kangeste ja loot-
tis, et ta hirmu pärast usust pidi taganema, aga tema ütles:
„Tehke minuga, mis tahate, aga ma olen ristiinimene.“

Sga tagatiusamine saatis ristirahwale kasu nende usku seletades ja kinnitades, ta kaswatas koguni ristiinimeste aru, sest meretunnistajate weri oli otsegu ristikoguduse seeme, mis teda figitas.

Pea pärast Diokletsiaanust pööras Jumala tahtmise järele lugu teiseks. Üks Rooma riigi keiser seisis ise ristirahwa poolt, aitas neid ja laskis ennast koguni enne surma Issanda Jeesuse Kristuse nimel ristitada. See oli Konstantiinuse, keda suureks hüütakse (ta walitses 306—337 aastast saadik), ja kellest Konstantiinopoli linn oma nime on saanud.

Konstantiinusega lõppesid ristirahwa tagatiusamised enamiste otša. Ristirahwas sai paganate üle mõitu. Ühe järgmise keisri, Teodoosiuuse all, kes 395-mast aastast saadik walitses, said mõõrajumala teenistus ja pagana kumbed Rooma riigis hoopis ärakeelatud, endised tagatiusajad olid nüüd ise tagatiusatamad.

Aga sest et nüüd midagi ohtu ega teutust ristiusu pärast kartu ei olnud, waid et see ennemine kasu saatis, kui keegi ristiusku ülestunnistas, hakkas wahel tõfiste ja wale-ristiini-

meste wahel ifka suuremaks saama. Pagana ja Juudi kombed, et need küll wäljastpidi ärawõidetud olid, tungisid siiski salamahti ristikoguduse sisse ja et wale-ristiinimesi ifka enam oli kui tõsisid, siis ei ole kaa usklikude tagatiusamine ilmasti otša lõpenud. Waid igal ajal meie päiwist saadik on Kristuse riik maa peal üks ristiriik olnud, kelle kohta Jeesanda sõna tõeks läheb: „Kes minu järele tahab tulla, see salaku ise ennast ära ja wõtku oma rist enese peale ja käigu minu järel!“ ja kaa apostli Pauluse sõna: „Kõik, kes tahawad jumalakartlikult elada Kristuse Jeesuse sees, neid peab kaa tagatiusatama.“

47. Martirid ehk weretunnistajad.

Pärast Jeruusalema linna ärarikkumist ei olnud Juutidel enam meelewalda ristiinimesi tagatiusata, aga seda tige-damaks läksid nüüd paganad nende wastu. Mitmel ristiinimesel, kes oma mihameeeste kätte olid sattunud, puudus julgus ära oma usku surmaga kinnitada, hirm ja nõdrus panid neid taganema; aga teised tunnistasid kõigist piinamistest hoolimata oma usku julgeste üles ja andsid hea meelega oma elu ära.

Piiskop Eiseebius nägi Egiptuse maal, kuidas ühel päewal nii palju ristiinimesi sai ärahukatud, et timukate käded ärawäsisid ja nende riistad nüriks läksid. Aga ristiinimesed kannatasid kõik kindla meelega ja olid üsna rõõmsad surma juus ja auustasid wiimsest hinge õhust saadik Jumalat kiituse lauludega.

Siimon, Jeruusalema koguduse piiskop, oli ju 120 aastat wana, kui teda Rooma maawalitseja ette weeti. Mitu päewa järestiku sai ta piitstega peksetud, aga jäi siiski nii kindlaks, et tema piinajadki seda imeks panid. Wiimaks kui nemad koguni ei saanud ta meelt Kristusest ärapöörata, lastsid nemad teda risti lüüa (106. aastal). Kolm aastat pärast seda sai Antiohia linna piiskop Ignaatius, kes apostli Joanne se õppiija olnud, keisri Trajaanuse käsu peale Rooma linna wiidud, et ta seal ristilöödud Kristuse usu pärast oma elu pidi jätma. Ta sai kiskuja elajate ette heidetud äramurda. Kui ta lõukoerad kuulis mõirawat, ütles tema: „Ma olen Kristuse nihu iwa, mis kiskijate hambad enne peawad pee-

neks jahwatama, et ta saaks leitub puhas leib olewat." Pea olid lõukoerad teda äramurdnud. Mõned luud, mis neist järele jäänud, said Antiokia linnas mahamaetud.

167. aastal sai üheksakümne aastase Smirna linna piiskopi Polikarpuse peale kohus mõistetud, et teda elusalt pidi ärapõletatama. Kui tema käest nõuti, et ta oma usu pidi ärasalgama, ütles tema: „Kahetsakummend ja kuus aastat teenin mina juba Kristust, oma Issandat, ja tema ei ole mulle ialgi liiga teinud, kuidas ma nüüd temast, kes mind on lunastanud, pean taganema?" Kui veel enam tema peale käidi, ütles ta: „Sa waevad ennast muidu; — kuule, kes ma olen: ma olen ristiniimene! Tahad sa ristiusku heita, siis nimeta päewa, millal sa Jumala sõna tahad kuulda."

„Null on kiskujaid elajaid!" hüüdis kohtumõistja vihaga.

„Tulgu nemad peale!" vastas waga mees.

„Meil on kaa tuld!" kiskendas üks teine.

Piiskop kostis: „Sa ähwardad tulega, mis aga filma pilguks põleb, aga sa ei tea midagi tulewast kohtust ja igawesest põrgu tulest, mis jumalakartmata inimestele on walmistatud."

Nüüd seuti Polikarpus posti külge kinni, ja kui ta veel südamest sai Jumalat palunud, pandi tuleriit põlema. Aga et tuli küll heledaste põles, ei tahtnud ta ommeti mitte waga mehe külge puutuda, kui oleks tall tema eest hirmu. Siis pisteti teda noaga furnuks ja põletati ta koha tuhaks.

Rüpriaanus, Kartaago linna piiskop, jäi kaa paganate wereahnuse ohwriks. Teda weeti kohtujärje ette ja sunniti ebajumalatele ohwrit wiima. Aga tema ütles: „Ma olen ristiniimene ja piiskop. Ma ei tunne muud jumalaid kui aga ainust, tõsist Jumalat, kes taewa ja maa ja nende täiuse on loonud. Seda Jumalat kummardame meie ristiniimesed; teda hüüame meie õõd ja päewad appi eneste ja tõikide inimeste ja kaa keisri pärast." Kui maa walitseja tema käest küsis, kas ta selle meele juure kindlaste tahta jääda, siis kostis truud Jumala sulane: „See on üks hea ja jumalakartlik meel, mis koguni ei sünni muuta."

Siis saadeti teda wangimaale, aga sealt kutsuti teda pea jälle tagasi, ja kui ta ikka ei tahtnud mõõra jumalatele ohwerdada, hukati teda mõõgaga ära.

Aga mitte üksi mehed, waid kaa auusad naesed ja neitsid said sell ajal martiri krooniga ehitatud.

Drja tüdruk Blandiina, kes väga õrna terwisega oli, sai hommitust õhtust saadil iga seltsi piinamistega nõnda waematud, et piinajad ise ärawäsisid ja tunnistasid, et nemad midagi uut piinamist enam ei teada, ja et nemad kaa sest aru ei saada, kuidas see nõrk loom kõik seda on suutnud ära kannatada. Aga tema usk oli teda wägewaste kinnitanud, et ta kindlaste tunnistuse juure wõis jääda: „Ma olen ristiinimene, ja mis teie ristiinimestest kurja räägite, on wale.“

Kui keiser Seweerus ristirahwa wastu hullas, on mitu meeste- ja naesterahwast Kartaago linnas tõe tunnistuse eest pidand oma elu jätma. Nende seas oli üks noor, suurt sugu naesterahwas, Perpeetua nimi, kelle imew laps ta rinnalt ärakesti. Perpeetua isa oli pagan ja püüdis iga wiisi tütre kindlat meelt ärasalgamisele käänata. Wiimaks ta läks weel tema juure wangikotta ja ütles temale: „Heida armu minu halli hiuste peale, heida armu oma lapse peale, mis ilma sinuta ei wõi elada; pööra oma meel; sest kui sind ära hukatakse, jääme meie kõikide inimeste ees häbisse.“ Ta andis tütre kaele suud, heitis tema jalge ette maha ja palus teda filmameega. Täis armastust kummardas Perpeetua tema poole maha ja palus teda, et ta Jumala tahtmisega pidi leppima, tema ei tahta ega tohtida oma usust taganeda. Weel kohtuhojas tungis isa haleda palwete ja kaebdustega tema ligi ja kohtumõistja maenitses teda, et ta oma isa ja lapse peale pidi halastama. Aga Kristus oli tema meelest kallim kui ta elatand isa ja ta wäeti lapsuke, ta tunnistas julgeste üles: „Ma olen ristiinimene!“ ja wõttis rõõmuga surma hoobi wastu.

Kaa lapsi oli olemas, kes Kristuse pärast ei piina ega surma ei kartnud. Kürillus oli üks poeglaps Keisarea linnas, kes Seesuse Kristuse nime ühtepuhku appi hüüdis ja ei ähwarduse sõnade ega pekku läbi ennast oma usust ei annud ärahirmutada. Mõned tema-ealised lapsed kuusid teda selle pärast taga ja tema oma isa ajas teda omast majast wälja. Kohtumõistja kästis teda enese ette tuua ja ütles temale: „Laps, mina annan sulle andeks, ja sinu isa peab sind jälle oma majasse wastuwõtma. See on nüüd su oma kae, kas sa oma isa pärijaks tahad jääda, muud kui ole mõistlik ja pane oma kasu tähele!“ Laps kostis: „Ma kannatan hea meelega, küll Jumal wõtab mind wastu; see ei kurwasta

mind mitte, et mind majast on wäljaaetud, ma saan parema maja, ja surma ma ei karda mitte, sest et ta mind parema elusse aitab."

Rui ta seda sai rääkinud, seuti teda kinni ja wiidi kohtupaika. Aga kohtumõistja oli salamahti käsu annud teda sealt jälle äratuua, sest ta lootis, et piina ja tule nägemine tema kindla meele küll kõigutab. Aga Rürillus ei kõitunud. Rui teda tagasi toodi, hakkas kohtumõistja jälle teda haleda meelega manitsema; aga noor weretunnistaja ütles: "Su tuli ja su mõõk ei tee mulle midagi, mull on parem ase ees; käsi mulle ruttu otsa teha, et ma pea sinna jõuaksin."

Rõik, kes seda kuulsid, nutsid haleduse pärast. "Teie peaksite ennemine rõõmsad olema," ütles Rürillus, "aga teie ei tea linnast midagi, kuhu mina lähen." Nõnda wiidi teda siis surmapaika ärahufata, ja ta oli kõikide meelest kui üks ime.

48. Augustiinus.

Alhwrikamaal elas neljandamas aastasaas pär. Kristust üks waga ema, Moonika nimi. See oli leseks jäänud ja temal oli poeg, Augustiinus nimi. Terasse peaga noor mees sattus waleõpetajate mõrku ja patu petuse sisse, tema mõistmata süda sai pimedaks ja tema elutõmbed kolwatumaks. Baese ema süda walutas tema pärast waga ja ta mõtles, et poeg tema hallid hiutsed weel murega pidi hauda saatma. Oma häda sees hüüdis ta Sumalat appi ja tõi palju palwid ja filmawett tema ette. Aga ühtlasi otsis tema kaa jumalartlikku inimeste juurest nõuu ja abi. Nõnda tuli tema siis kaa Mailandi ehk Milaano linna armsa ja ustawa piiskopi Ambroosjuse juure ja palus teda: "Räägi mu pojaga, ehk saad sina teda tema efsiteelt ärapöörata." Aga piiskop, kes Augustiinust tundis, wastas: "Ei mitte, sest tema on nüüd weel liiga ennast täis ja suur tarkus on tema südame paisutanud, tema sulub dige wist weel oma kõrwad mu manitsuse eest kinni. Aga jäta teda ja ära anna järele Sumalat tema pärast palumast, küll Sumal temale omal ajal teise meele annab." Aga ahastatud ema ei tahtnud selle sõnaga rahul olla, ta palus teist korda ja kolmat korda weel: "Oh isand, kuule oma ümmardaja palwet ja räägi mu pojaga!" Ja

tema nuttis seda õeldes haledaste. Siis piiskop ehmatas naese wägema armastuse pärast ja hüüdis: „Mine peale ja jää aga kindlaste palwesse; ei see wõi olla, et poeg, kelle pärast nii palju filmawett saab ärawalatud, peaks hukka minema!“

See sõna oli waga ema meelest otsegu taewast temale kuulutatud. Pitka aja pärast sündis kaa, kuida tema oli uskunud ja palunud, tema wõis veel rõõmuga tunnistada: „Seefinane mu poeg oli surnud ja on jälle elamaks saanud; ja tema oli ärawadunud ja on leitud!“

Sestlammast pojast on pärast üks waga kuulus ja ustam Issanda sulane ja ristitoguduse õpetaja saanud. Tema suri 430. aastal pär. Krist. sündimist.

Waadake, lapsed, nõnda armastab, nõnda tunneb muret, nõnda nutab ema süda! Aga hea ei ole mitte, kui ema niisuguse filmameele saab sunnitud. Kui teie selle patu eest tahate hoida, siis kuulge oma Jumala sõna ja tehke selle järele. Tema armastab teid veel enam kui isa ja ema; sest nõnda ütleb Issand: „Kas naene oma lapsukesse äraunustab, et ta mitte ei peaks oma ihu poja peale halastama? Ehk nemad kaa äraunustaksid, kui ei taha mina find mitte äraunustada.“ Jes. 49, 15.

49. Mohammed ja tema waleõpetus.

Mekka linnas Araabiamaal on Mohammed 569. aastal pär. Kr. sünd. sündinud. Tema oli suurest Kooreishi suguwõlast päritud, kelle päralt Mekka linna walitus ja kuulla Kaaba templi teenistus oli. Seal templis hoiti musta kiwi, kell Kaaba nimi, ja kellest Araabialased kiidawad, et Jumal seda paradiisi ajast Aadamale kaasa annud, siis weeuputuse ajal seda jälle oma hoida wõtnud ja wiimaks ingli Kaabrieli läbi jälle Abraamile läkitanud olla, kui see Mekka linna selle templi olla ehitanud. Selle püha kiwi juure rändasid Araabialased kõige wanemast ajast laadik, otsegu ristiinimesed Kristuse haua juure Jeruufalema linna rändawad. Seitse korda käisid rändajad kiirel sammul Kaaba ümber, seitse korda andsid nemad kiwile suud ja wiskasid seitse korda kiwa Miina orgu. Need kombed on alles tänapäew pruugitawad.

Mohammedi wanemad surid pea ja ei jätnud kuue-

aastase pojale muud päranduseks kui aga wiis kaameelit ja ühe wana pärisorja. Elite kaswatas teda tema ifa ifa ja päraft kolme aastat wõttis ifa wend Aabu Taaleb teda enefe juure. See oli üks agar kaupmees, kes kauba tallituste päraft palju pidi reifima ja oma kaswatiku enamiste ligi wõttis.

Sedawiifi kaswas tulife waimuga poifs aega mööda ilufaks nooreks meheks, kes kõikide meele päraft oli. Kahekümne wiindamast eluaastaft neljakümnemast saadik toimetas tema suure hoole ja truuwusega ühe rikka lese naefe Kaditsha kauba tallitufi. Seefama lesk, et temale selle cest head teha, heitis temale abikaafaks, nõnda et ta korraga rikkaks kaupmeheks sai. Tema kauba tallituste päraft oli ta lagedaste pidand reifima ja wõõrad maad läbi-käima ja oli seal juures wõõraid inimesi ja nende wiifsid hoolega tähele pannud. Suureks waewaks oli temale, et tema oma rahwa asjad ja elukombed fugu-harude riidu ja kadeduse läbi nii wäga hukas olid, ta hakkas järele mõt-tema, kuidas ta selle wea pidi äraparandama. Ta lahkus tükiks ajaks inimeste feltist ära ja läks kõrbe, kus ta terwed päewad pimedais koobastes ja koledais kalju urgastes elas. Tema omakfed, kes tema falajat tegemist nägid, hakkafid temast fuuri asju aimama. Seal ükfikus paigas uuris tema ufu asju. Ta wanemate ufk, Moofese ja Kristufe õpetused tõufid tema waimu filmade ette, aga ei ühegiga neift tema füda ei wõinud leppida. Oma wane-mate ufu tundis tema täieste jõleda olewat, Moofese õpetus oli tema meeleft liig wali ja ristiufult ei pidand tema lugu, left et ta tema põhjalt ei olnud aru faanud. Selle ufu oli tema oma teekäimiste korral Kreeka rahwa juures Weikefe Aafiamaal tunda faanud ja ei olnud seal temast muud näinud kui paljaid, käre-daid ufuwaidlemifi, aga ei mitte armastufe ja alandufe waimu.

Sellepäraft wõttis ta nõuiks uut usku üleswõtta, kus nende kolme wana ufu tunnistufe head tükid pidid ühes-kous olema, et sellega oma hukka läinud rahwast jälle parema järje peale aidata. See nõu wõttis tema hinge ja meele hoopis kinni ja pani kõik ta were nii kangeste keema, et lange tõwe moodi hooud temale hakkafid käima. Sagedaste oli ta nagu meeleft ära ja nägi kõikfugufid näge-

mifi. Ingli Kaabrieli ta ütles ennaft mitu korda filmaga nägewat, keda Jumal tema juure olla läkitanud temale kuulutama, et tema Kõigekõrgema prohwetiks olla seatud. Ikka kindlamine juurdus tema südamesse usk, et kõik, mis tema keew weri tema filmade ette oli waletanud, terwe tõli pidi olema. Küll uus prohwet ei olnud ei lugeda ega kirjutada, aga tema oli üks tulise kõnega mees, kes wäga heaste teadis, mis inimese südant äratav ja liigutab. Oma nägemised andis ta eliotla aga oma naesele teada ja oma noore, tulise waimuga sugulase Aalile, oma wana sõbra Aabu Bekrile ja weel 11 tuttawa inimesele, kes kõik kõwaste uskulid, et Jumal teda läkitanud. Et wana, auustatud Aabu Bekr teda uskus, see pani pea mitu muud inimest teda uskuma.

Kõige kangemine panid ta enese suguwõla rahwas Mohammedi wastu, sest nemad kartlid, et tema õpetuse läbi nende usk ja templi teenistus pidid hukka minema ja nemad omast teenistusest ilma jääma. Nemad püüdsid teda äratappa. Aga tema põgenes Jaatrebi linna, kus Kooreishi suguwõla wihamehed elasid ja kus juba suur hulk tema õpetuse poole hoidsid, ja sai rõõmuga wastuwõetud. Linnale pandi tema auuks teine nimi: Mediina al Nabi, see on „prohweti linn;“ nüüd hüütakse teda lühidelt Mediinaks. Siin sai kaa tema ufuliste jaoks elimene moshee ehk tempel ehitatud. See põgenemine, mis Hedšhraks nimetatakse, sündis 16. Juulil 622. aastal, ja temast arwawad Mohammedi ufulised oma aastaid, nagu meie neid Kristuse sündimiseft arwame.

Kergemat ja lihtlabasemat õpetust ei ole wist ükski prohwet enne kuulutanud, kui see oli, mis Mohammed kuulutas. „Üks ainus Jumal on ja Mohammed on tema prohwet,“ see oli tema õpetuse põhi ja sisu. Mooses ja Kristus olla küll kaa Jumalast tulnud, aga tema ise olla neist palju ülem. Nii sama lihtlabased olid kaa seadused, mis ta oma usklikudele andis. Kohuseks on tehtud: igapäewased pefemised ja palwed, mõnel ajal paastumine, alatised waeste annid ja rändamine Mekka linna, et seal Kaabat kummardada. „Palwe,“ õpetas Mohammed, „wiib poole teed Jumala juure, paastumine tema maja ukseft laadik ja waeste annid wõtawad ukse lahti.“

Kellest seefama õpetus jagu ei saand, see sai mõõga läbi ufule sunnitud. „Mõõk,“ ütles Mohammed, „on taewa wõti. Üks weretilk, mis ufu eest lõdides saab ärawalatud, üks õõ, mis lõaleeris wiidetakse, makstab enam kui kahekuune paastumine ja palumine.“ Peale selle õpetas ta weel, — ja Türklased usuwad seda alles tänapäew, — et ükski sest ei pease, mis temale loodud on ja mis otsegu tema otla ette on kirjutatud. Kellele seatud surra, see sureb, kas ta lõtta läheb wõi minemata, kellele elu seatud, see wõib julgeste waenlaste piikide ja mõõkade wastu joosta, need ei tee temale midagi.

Niisuguste tõutuste läbi läks prohwetile korda oma weikese hulgaga suuri asju teha. Mõne saa mehega läks ta tuhandete wastu lõdima ja wõitis Mekka linna ära. Tema wõttis nõuuks kõiki maailma rahwaid oma ufu lipu alla kokku koguda. Üriku ajaga oli kõik Araabiamaa tema walitsuse all ja rahwas pidid tema usku heitma. Pea pärast seda 632. aastal suri tema Mediina linna.

Raamatu nimi, kus sisse pärast tema surma ta õpetus sai ülespandud, on Kooran. See on kahes jaus, teise sees on ufu õpetus, teise sees elu õpetus. Sest raamatust peawad moslemid, see on Mohammedi ufulistele nimi, suurt lugu.

50. Kuida Wene rahwas ristiusku heitis.

Juba üheksandas aastasaas (800—899. aastast saadist) oli ristiusk Riijemi linnas hakand tõusma. Aga kui suurwürist Bladiimir walitsuse enese kätte oli saanud, tulid saaditud Mohammedi ufulistele, Juutide ja ristiinimeste poolt suurt würisti paluma, et tema nende usku pidi heitma. Kõige enam oli tema meele pärast Kreeklaste usk. Nende saaditud näitasid temale pilti, mis wiimist kohtu päewa tähendas. Seal peal oli näha, kuidas õiged paradiisi, aga jumalakartmata inimesed igawese põrgu hukatuse sisse läksid. Kui Bladiimir seda nägi, ütles tema õhates: „Teistel käsi käib heaste, aga teistel wäga pahaste.“ Preestrid kostsid: „Tahad sa õigete seast olla, siis anna ennast ristida.“ Siis kutsus Bladiimir poja arid (Wene rahwa suurt sugu mehed) ja linna wanemad enese juure ja ütles neile: „Ufu käsud Bulgaaria rahwa, Juutide, Sakslaste (kes katoliiki usku pakkusid) ja

Kreeklaste poolt on meile tulnud oma usku kiitma. Kreeklased on mulle kaa oma usu kasu seletanud. Nemad on mulle maailma loomisest jutustanud ja ma olen hea meelega pealt kuulnud. Kaa on teist ilma olemas, ja kui keegi nende usku heidab, siis ta tõuseb pärast surma jälle üles ja elab tulewas ilmas igaweste, aga kui ta teise usu wastu wõtab, siis peab ta tulewas ilmas igaweste tules põlema. Mis nõuu teie mulle annate?"

Pojaarid ja linnawanemad wastasid: „Kuule, würst, ükski ei laida oma usku, aga tahad sa selge asja aru kätte saada, siis läkita mõistlikud mehed iga nende rahwaste maale kuulama, kuidas nemad seal oma Jumalat teeniwad.“

See sõna oli kõikide meele pärast ja Wladiimir läkitas kümme mõistliku meest Bulgaarialaste (Mohammedi usuliste), Sakslaste ja Kreeklaste juure. Kreeka maal wõeti käsud väga auusaste wastu. Konstantiinopoli linna ülem piiskop ehk patriarh pidas nende filmade ees ühe väga uhke kirikuteenistuse ära, nõnda et Wene mehed suud filmad pärani ajasid kõik seda ilu ja auu nähes. Mõlemad keisrid, kes seltsis walitsetid, saatsid neid rohke kingitustega jälle koju. Said nemad koju tulnud, andsid nemad suure würstile ja tema seltsile oma teekäigu kasust aru ja kiitsid üliwäga Kreeka usku.

Siis ütlesid pojaarid Wladiimirile: „Kui Kreeka usk jant oleks, ega siis sinu wana-ema Olga ei oleks seda wastu wõtnud, sest tema oli üks väga tark naesterahwas.“

„Kus meie siis peame endid lastma ristida?“ küsis würst. „Kus sa tahad!“ kostsid pojaarid.

Siis läkitas Wladiimir saadikud Kreeka keisrite Basiliuse ja Konstantinuse juure ja kosis nende läbi enesele keisrite õe Anna naaseteks ja lubas ennast ristida lasta. Suure rõõmuga saatsid keisrid oma õe ja Kreeka usu preestrid tema seltsis Wenemaale ja Wladiimir laskis ennast, oma pojad ja oma suured isandad ristida 988. aastal.

Pärast seda andis würst kasu ebajumalate altarid Kijewi linnas häwitada ja nende kujukuid kautada. Preestrid käisid mööda linna ja kuulutasid armuõpetust. Aga sest et palju linnarahwast ikka weel wiibisid uude usku heita, andis Wladiimir kōwa kasu, et kõik Dnjepri jõe ääre pidid kōkku tulema, ja seal said nemad ristitud.

Wanemad inimesed pidid rinnast saadik ehk kaelani jōtte

astuma ja isad ja emad oma wähemad lapsed kätte peale wõtma; aga preestrid lugesid jõe kaldal seistes ristimise sõnad ja palwed ja toimetasid siis ristimise ära.

Pärast seda laskis Bladiimir usuõpetajad muunde Bene linnadesse ja käskis igal pool kirikuid ehitada. Suuremais linnades sai seda wiisi ristiust küll üleswõetud, aga maal talurahwa seas testasid pagana usk ja tema kumbed weel kaua aega edasi.

51. Risti jõud. 1096—1270. aastast saadik.

Ammu enne ühtteistkümmet aastasada oli ju wagal ristiinimestel pruugiks Jeruusalema linna rännata neid paiku waatama, kus Õnnistegija jalg oli tõndinud. Aga seda õnne pidid nemad mitmesuguse waewa ja teutusega maksma, sest Mohammeedi usku Saratseenlased, kelle kae Palästiina maa oli, waewasid rändajaid iga wiisi.

Siis tuli üks waga, kha peaga Brantslane, Peeter nimi, kes Amiengi linnast päritud, paawst Urbani II. juure ja õrddas temale kõiki ülekõhtusid ja hirmsaid tegusid, miska Saratseenlased ristiinimesi waewasid ja mis ta ise hiljaaegu Jeruusalemas olles oli pidanud äraatsuma. Ta mõistis seda nii tuliste sõnadega jutustada, et paawsti süda haledaks läks ja tema wiha ristirahwa nurjatuma waenlaste wastu põlema süttis. Peeter tõi temale kaa Jeruusalema ülema piiskopi poolt palwekirja ja kinnitas pealegi, et Kristus ise temale unes olla käsu annud püha maa teutust ristirahwale teada anda.

Urbanil oli warsti nõu walmis püha maad ristiustu waenlaste käest ärapeasta ja Peeter näitas temale paras mees olemat, kes inimeste südamed selle nõuu wastu pidi walmistama. Ta laskis teda enese eele igal pool ristirahwale kuulutama, mis hirmsa teutuse all nüüd see maa olla, kus Jeesus Kristus oli elanud ja ristisurma surnud. Peeter istus palja jalu ja palja peaga eesli selga, pani nõõri otsa wõõle, wõttis risti kätte ja sõitis seda wiisi külast külasse, linnast linnasse, ühest maast teise ja kihutas igal pool tulise kõnega rahwast wihale üleannetuma Saratseenlaste wastu.

Paawst Urban ise kutsus Piatsensa linna kiriku nõukou kottu, ja 30000 inimest kogusid sinna tema kutsu peale. Kõigil kullus wesi filmi, kui nemad waga rändajate piinast ja

waewast kuulsid ja tuhanded lubasid sõariistad wõtta ja umbusu rahwa wastu sõtta minna; aga lubamine jäi pea unustuse pähä. Kaa Brantsuse maal Klermonti linnas sai 1095. aastal niisamasugune nõukogu kokku kutsutud, aga siin läks asi teist wiisi. Tulise meelega Brantslased ei nutnud sugugi, waid tõmbasid rusikad selga, ja kui neid kutsuti Mohammedi usuliste wastu sõtta minema, siis kiskendasid kõik kui ühest suust: „Sumal tahab seda!“ Paawst püüdis seda waimustust oma nõuu kasuks pruukida ja kiitis neile Jeruusalema teekonna otsekohse kui taewa teekonna olevat, lubas neile pattudeandeksandmist ja Sumala armu ja pealegi rohket maa-pealist saaki. Tema sõnad olid wäga kuuljate meele pärast ja nemad arwasid endid Sumala sõamehed olevat.

Hulk rüütlib, kell paremat tööd ei olnud, olid silmapilk walmis teele minema. Paawst walitses neile ühe pealiku ära, kellele ta oma käega punasest kalewist risti öla peale finnitas. Kõik, kes tema seltsis püha maale tahtsid minna, märkisid endid sellamal wiisil ära ja sealtap tuli neile nimi: ristisõdijad ehk ristisõitjad. Lotringi maa waper hertsog Gottfried von Buljong heitis neile ülemaks pealikuks.

1095. aastal pidi kõik ette walmistatud ja teise 1096. aasta Augusti kuus teele mindud saama. Aga Peetrelle läks aeg oodates igawaks, ta wõttis nõuuks suure inimeste salguga eele minna, arwata 80000 meest kogusid aega mööda tema juure. Tema sõbr Walter von Haabenihts sai nende pealikuks seatud, aga raske ammet oli temal küll, sest need igalt poolt kokku jooksnud inimesed ei kuulnud kellegi sõna ja tegid kujurja nii palju kui tial said. Saksja maast ja Ungria maast pidid nemad läbi minema Konstantiinopoli linna, mis kogumise paigaks oli seatud.

Korratumad inimeste hulgad prassiid tee peal üsna rõõwli moodi: kus neile heaga toidust ei antud, seal wõtsid nemad seda wägise peksuga ja tapmisega. Saksamaal, kus neid esiotsa arwati meelest ära olevat, anti neile heaga, mis neile tarwis läks, aga Ungria rahwas ei olnud mitte nii lahked nende wastu, waid kogusid kokku ja löid neid tuhande kaupa maha, nii et Peeter waewalt ühe osaga wiimaks Konstantiinopoli linna jõudis.

Sakslased olid seda asja esite kui jampsi naernud, aga aega mööda hakkas teiste liigwaimustus kaa nende külge,

ja suur hulk läks teele Konstantiinopoli poole. Enne mine-
mist olid nemad oma püha wiha veel Juutide vastu üles-
näidanud, sest et Juudid Kristuse olid ristilöönud, ja olid
neist suure hulga äratapnud. Kui nemad Konstantiinopoli
linna said, oli kaa Staalia maalt üks salt hulgusid sinna
jõudnud.

Kreeka keiser Aleksijs Komneenus tahtis nii ruttu kui
võimalik neist palumata külalistest lahti saada, ta andis
neile laewad, mista nemad üle wäina Beikese Asia maale
läksid, kust neil veel palju maad Jeruusalemast saadik oli.

Nüüd hakkas jälle üks hullupööra röövimine, riisumine
ja tapmine; esite nemad mõlasiid hirmsal kombel Moham-
medi usuliste vastu, pea kaa üks teise vastu, sest nende
wahel olid riidlemised tõusnud. Seda nähes tuli wägew
Riikaa linna sultan Sooliman õppind sõameestega järsku
nende peale ja lõi neid peaaegu suutumaks maha. Waene
Peeter, kes ehmatades ennast tundis taewast ja kõigist püha-
dest mahajäetud olewat, põgenes 3000 mehega laewade peale
ja läks Konstantiinopoli linna tagasi.

Teisel aastal jõudis kaa Gottfried von Buljong oma
sõawäega Konstantiinopoli linna. Temal oli 70000 meest
jalawäge ja 10000 raudriietega ratsameest. Tema oli ilma
keelamata Saksa ja Ungria maast läbi läinud, sest tema sõa-
mehed ei teinud kellelegi wägiwalda ega ülekohut. Majalt
tulid veel teist wiis sõawäge sinna kogumise paika kokku.

Keisri Aleksiuse süda lõi selle suure hulga pärast kartma,
ta wõttis pealikud küll lahkestest vastu, et need temale pidid
sõbruks jääma, aga ta kandis kaa hoolt neid nii pea kui
võimalik üle mere Asia maale saata.

Riikaa linna lagedikul sai kõik sõawägi munsterdatud
ja üleloetud ja leiti seal 200000 meest jalawäge ja 100000
raudrüütlit olewat, naesed ja lapsed arwata, kes kaa olid
ligi tulnud. Selle wäe vastu ei saand Sooliman panna,
waid sai ärawõidetud. Tema kerged ratsamehed tõkusid raud-
meeste ja nende raudkestaga kaetud hooste eest, kellest nende
nooled ja mõõgad asjata tagasi pörkasid. Wega mõõda hari-
nesid nemad sellega ja ei hakanud mitte enam awalikult
vastu, waid tulistasid ja wäsitasid neid aga tee peal oma
alaliste pealetulemistest läbi.

Risti-sõawägi läks nüüd teele Jeruusalema poole. Mui-

dugi on mõista, kui raske see teekond selle suure hulga inimestele ja hooztele oli, kes waenlaste seas, ilma moonata, soojal maal. Kõik, mis neile tarvis läks, pidid nemad werise wõitlemisega enestele nõudma. Ega siis ime olnud, et nende teekond peale aasta kestas ja et nende aru nälja, haiguste ja waenlaste noolte läbi ühtepuhku kahanes. 60000 meest aga tulid wiimaks Jeruusalema linna alla. Teised olid muißt tee peal otsa saanud, muißt ärawõidetud linnu hoidma jäetud.

Jeruusaleem oli juba loomu poolest väga kindel linn ja pealegi olid wahwad sõamehed teda kaitsmas. Raua aega jahtisid selle pärast ristisõdijad tema müüride ümber ja ei saanud temast jagu. Aga wiimaks läks see neile ommeti korda, „Sumal tahab seda!“ kisendades wõtsid nemad tormiga linna ära; Gottfried von Buljong oli esimene, kes müüri otsa jõudis. Kõik sõamehed, kes linna kaitsnud, said maha lööbuid; aga sest ei olnud veel küll, kaa wanad inimesed, kes sõariistu ei kannud, naesed ja lapsed said hullul kombel tapetud, ühelegi ei antud armu. Ja see sündis nende armates kõik Snnistegija auuks.

Pärast seda hirmuist weretööd kogusid ristisõdijad kogu ja läksid tropis Jeeruse haua juure, heitsid seal filmili maha, palusid Sumalat ja kiitsid teda lauludega wõidu eest. Selle järele said kõik Juudid, kes veel elus olid, naeste ja lastega oma koguduse kotta kottuaetud ja kojaga tükis arapõletatud. Seda armasid need sõgedad Sumala meele päralise töö olemat. Aga pea tõusis üles, et Sumalal head meelt ei olnud nende tööst, sest nende waewa ja wõitlemise kasu ei pidanud kauaks nende kätte jääma.

Gottfried von Buljong sai Jeruusalema kuningaks waltitud, aga tema põlgas selle auunime ära ja ei tahtnud seal fuld-krooni kanda, kus Issand oli kibumitsa krooni kannud, waid nimetas ennast aga püha haua kaitsjaks. Juba aasta pärast (1101. aastal) suri tema ära ja tema asemele tuli ta wend Balduin, kellel wenna alandliku meelt ei olnud, sest ta wõttis kuninga auunime wastu.

Raske oli olnud püha maad ärawõita, veel rassem oli seda hoida. Rattud ja waenlaste mõõgad kahandasid sõawäe aru päew päewalt ja pea muud nõuu ei olnud kui ristirahwast teise ristisõale kutsuda. 1147. aastal läks Saksa maa keiser Konrad III. oma sõawäega Jeruusalema teele. Aga

muißt sõamehi läksid juba tee peale hukka, muißt surivad pühal maal katku ja nälja kätte, ja kasu ei tulnud sest teisest ristisõast mitte midagi. Kolmkümmend aastat pärast seda tuli waper Egiptuse maa sultan Saaladin ja wõttis Jeruusalema linna ristirahwa käest ära, ja et pärast küll weel mitu korda katsuti teda umbusulistest walitsuse alt peasta, ommeti see ei tahtnud ilmaski korda minna. Linn on praegu alles Türklaste käe, ta on umbusulistest tallatawaks jäänud Sumala tahtmise järele.

52. Meie maa wanad loub. I.

Wanaaegsist meie maa ja rahwa asjades on wäga pisut teada. Täielisemad teadused hakkawad wast sest ajast peale, kui siin ristiusk sai üleswõetud, see on seitsme saa aasta eest.

Maa seisis otsegu tänapäew oma paigal Lääne mere laenete keskel, oma mägede ja metsade warjul ja oma jõgede ja järwede ilul, aga rahwa seltsid, mis siin elasid, olid harimata ja ebajumalate teenistus ja tema jõledad kombes olid igal pool liikumas. Tallinna, Pärnu, Wiljandi, Tartu ja Wõru maal pidasid nagu nüüdki weel Gestirahwas aset, lõunapoolne Riia maa ja suur osa Kuura maad olid Lätlaste ja Litawi seltsi rahwaste päralt, aga Riia ja Kuura maa mereäärsed kohad olid Liwirahwa elupaik, mis keele ja kombete poolest Gestirahwa sugulane ja sell ajal waper ja perekas rahwuse oli, ehk neist küll Lätlaste pealetungimisel praegu enam ei ole järele jäänud kui mõned hinged, kes Salatse rannas ja Angrurannas Kuuramaal üksikus taludes elawad. Sõbrust nende rahwaste wahel suurt ei olnud ja pealegi olid nemad kaa oma wägewama naabrite närida. Mere pooli käisid Taanlased ja Rootslased Gestlastele kätte maksmas, mis liiati Saaremaa mehed neile kurja teinud, kes ühtepuhku oma laewadega nende randu olid laastamas. Lõuna poolt oli neil alati Litawi rahwaga sõdimist ja hommiku poolt tungisid Wenelased peale ja püüdisid neid oma walitsuse alla heita ja neist maksu wõtta. Et meie maal seda moodi head elu ega kuldist aega ei wõind olla, seda mõistab iga meelemõtteleja inimene.

1158. aastal juhtus üks Breemeni linna laew, mis Rotlandi saare pidi kaupa wiima ja tormist õigelt teelt sai

äraaetud, Riia lahte ja laewamehed läksid Tüüna ehk Weina jõe suus mäele. Et tee kord oli üleswõetud, siis hakkasid Sakslaste laewad fagedamine kaubaajamise pärast seal käima ja Liimirahwas jäid nendega pea tuttawaks. 1186. aastal tuli jälle üks laewa täis inimesi sinna randa, kuhu pärast Riia linn ehitati. See kord oli kaa üks mees nende hulgas, kes kauba kasu pärast ei tulnud nagu teised, waid Önnistegija kasu pärast: „Minge kõige maailma ja kuulutage armuõpetust kõige loomale.“ See oli üks halli peaga munk Seegebergi kloostrist Holsteini maalt, Meinhard nimi, kes oli nõuuks wõtnud Liimirahwa sekka asuda ja neile armuõpetust kuulutada. See mees on meie maale ristiusu üleswõtjaks ja apostlikis saanud. Polotski würst, kellele Tüünaäärseid Liimlased sell ajal pidid maksu maksma, andis hea meelega wana mehele luba nende seas missioni tööd üleswõtta. Tema ostis enesele jõe ääres ühe tüki maad ja ehitas sinna peale kiriku ja koolimaja, mis Liimlased hakkasid Ütskülaks nimetama. Tema seltsimees Tiirik asus pisut hiljemine Treidna külasse ja hakkas seal kaa armuõpetust kuulutama ja rahwast ristimisele kutsuma. Suurt kasu nende töö efiotsa ei saanud mitte, mõned heitsid ristiusku, aga suurem hulk ei hoolinud õpetusest ühtegi. Siis wast hakkasid Liimlased neist enam lugu pidama, kui nägid, kui kindel kants oli, mis Rootlandi saare müürisepad Ütskülal Meinhardi kasu peale olid ehitanud, ja kui osawalt tema seltsimehed sealt waenlased olid palku ajanud. Nemad tulid libeda keelega Meinhardit paluma, et ta neile ühe saare peale niisamasuguse kindla kantsi pidi lastma ehitada, ja lubasid selle eest ristiusu wastu wõtta. Meinhard oli sellega rahul, kants sai ehitatud. Aga suurem hulk ei teinud oma lubamist tõeks ja neistki, kes endid olid ristida lastnud, jooksid mitu Tüüna jõe juure ja pesid seal eneste armates jälle ristimise eneste pealt ära. Meinhard, kes neid nende petuse pärast noomis, sai aga hirwitada ja ahwardada. Tiiriku pidid nemad kord koguni oma ebajumalatele ohwriks tapma, sest nemad ajasid wiljaäparduse, mis oli sündinud, tema süüks. Ta peasis aga see läbi eluga, et hobune, kellest paganad tähte nõudsid, kas mehe tapmine pidi jumalate meele pärast olema, elu jalaga, s. o. pahema jalaga üle mahapandud oda astus. Teine kord kippusid Gestlased Tiiriku elu kallale, kui ta neile armuõpetust käis kuulutamas.

Nemad kaebasid päewa warjutamise korral, Tiirik olla nõiduse wäel päikese ära sõõnud.

Wähe ajal oli Meinhard Nooma paawsti läbi Liimimaa piiskopiks tõstetud. Karjane oli kae, aga kari oli alles väga weike ja wilets, pisut oli neid, kes südamest olid ristiusu heitnud. Mõlemad mehed tüdised wiimaks ära lou paranemist ootamast; nemad wõtsid nõuaks kasuta tööd maha jätta ja laewaga jälle koju minna. Aga see ei passinud kaa mitte Liimlastele, sest nemad kartsid wist, et Meinhard pidi sõawäega tagasi tulema neile nende petmist kätte tasuma ja neid wägise usu ikke alla sundima. Nemad hakkasid petise keelega Meinhardit noomima, miks ta oma karja tahta maha jätta kistijate murda, ja lubasid ristimise wastu wõtta, kui tema aga neile pidi jääma. Lubamine oli nii armas kuulda, et Meinhard neid jälle uskus ja laewa lastis tühjalt ära sõita. Aga sai laew filmist kadunud, siis hakkasid lubajad wanameest koera kombel hirmutama ja lubamisest ei olnud enam juttu. Meinhardil oli üsna kitsas kae, et temal elulootustki ei olnud. Salamehhi lätitas tema Tiiriku Nooma linna paawsti juure temale Liimimaa piiskopi häda kaebama. Ja paawst oli kaa walmis aitama.

Sell ajal oli ristiusu õpetus juba inimeste tühja õpetustega väga ärasegatud. See oli peaaegu unustuse pähajäänud, et Jumal aga neid tahab, kes teda meelega waimus ja tões kummardawad, paawst leppis kaa niisugustega, kes sundimuse ja hirmu pärast tema sõna kuulsid. Kui keegi heaga ei tahtnud ristiusku heita, siis armati seda hea töö olewat teda kas mõõga hirmuga ristikoguduse sisse sundida. Nii oli suur Franki rahwa keiser Kaarel juba 400 aasta eest Saksi rahwa mõõga teraga ristikoguduse lauta ajanud, nii olid pärastki weel mitu rahwa seltsi wäe kaupa ristimise wastu wõtnud, ja nii tahtis nüüd kaa paawst meie maa kangelased paganad Kristuse ikke alla jaata. Et see temale, kellel enesel suuremat sõawäge ei olnud, korda läks, tuli sest, et parajaste risti sõdade aeg oli ja paawsti õpetus igal pool sai ustud, et sõdimine umbusuliste wastu üks hea töö olla, mis läbi sõdija enesele pattudeandeksandmist wõib teenida. Paawstile polnud muud tarwis, kui kuulutada, et kaa kõik need, kes Liimimaale pidid minema paganate wastu sõdima ja neid ristiusu alla sundima, pattudeandeksandmise pidid

saama, ja hulk mehi oli warsti walmis oma hinge kasuks sõtta minema, liiati meie maale, mis ligem oli kui palam ja kardetaw Balästiina maa.

Nõnda oli siis uut moodi missiooni töö ots üleswõetud, kes heaga ei tahtnud tulla, pidid wäe kaupa sunnitud saama. Aga Meinhard ei ole neid päiwi wist näha saanud, teda koristati ju 1196. aastal ilmast ära. Tema keha hingab Riia linna toomikirikus. Enne surma oli tema kõik Liwlastes, kes ristiusku olid, ja kaa muunde Liwlaste wanemad enese moodi ümber kogunud ja neilt kuulanud, kas nemad pärast tema surma weel teise piiskopi pidid tahtma, ja kõik olid ühest suust kostnud: Jah, tahame.

Särgmine piiskop, Bertold, keda Breemeni linnast läkitati, tuli esite ilma sõawäeta; aga kui ta aru sai, et Liwlastes aga kawaluse pärast tema tulemist olid nõudnud, läks ta salamahti ära ja kogus sõarahwast kottu, kellega ta jälle tagasi tuli. Riia linna kohal tõusis sõda, piiskop ise, kes kaa oli sõtta läinud, sai lõhkuja hobuse läbi põgeneja Liwlaste keskele wiidud, kes teda hirmsal wiisil äratapsid. Aga Liwlastes said ärawõidetud, lastsid endid hulga kaupa ristida ja palusid saadikute läbi, et neile uus piiskop pidi saadetama.

53. Meie maa wanad loid. II.

Kolmas Liwimaa piiskop oli Albert Buxshöwden, kes Breemeni linnast päritud oli ja 1198. aastal ammetisse hakkas, mis tema 30 aastat on pidanud. Sell ajal walitses Rooma linnas paawst Innotsens III., üks kõrge waimuga, hakkaja mees, kes hea meelega Alberti palwet kuulda wõttis ja temale abi lubas. Ta nimetas Liwimaad ja Gestimaad neitsi Maarja lesepõlwe päranduseks (sealtap meie maale nimi tuleb: Maarja maa) ja tõutas ema maa eest niisamuti hoolt kanda kui poja maa, s. o. Balästiina maa, eest. Ta kuulutas, et igaüks, kes Liwimaale läheb paganate wastu sõdima ja maad neitsi Maarja jaoks ärawõitma, niisamuti kui ristisõdijad peab paawsti õnnistamise ja pattudeandeksandmise palgaks saama. Selle tõutuse peale tulid igalt poolt inimesed hulga kaupa, kes sõawapruse läbi enestele taewariigi tahtsid ärateenida. Terasse waimuga piiskop sai pea aru, et niisugustest rändajatest, kes fewadel tulid ja sügisel pärast

sõa lõpetust jälle koju läksid, rõõmsad, et nemad enestele pattudeandeksandmise olid ärateeninud, suurt kasu ei olnud loota. Sest said nemad araläinud, siis taganesid paganad, keda nende mõõk ristimisele oli sundinud, jälle ristiusust ära ja endine waew ja wõitlemine pidid uueste hakkama. Ta asutas selle pärast paawsti loaga 1202. aastal ühe rüütlike seltsi ehk ordo, kellele ta Kristuse sõawäe wendade nime pani ja kes enamiste mõõgawendeks said hüütud, sest et nende walge mantlite peale üks punane rist ja mõõk olid märgiks ümmeldud. Nende kohus oli paganate wastu sõdida, neid ristiusule sundida ja neid ristiusu juure hoida. Selle eest said nemad peale paawsti pattudeandeksandmise kaa ühe osa ärawõidetud maad omale. Nende rüütlike abiga sai Albert pea Liwlastest ja Lätlastest jagu. Nemad wõtsid ristiusu wastu ja ei julend enam temast taganeda. Nüüd oli aga weel suurem hulk Gestlasi ristiusku pööramata ja piiskopi mure oli kaa neid pea neitsi Maarja auuks ristimisele sundida. Sga aasta läksid mõõgawennad ja nende seltsis Liwlastes ja Lätlastes Gestlaste wastu sõdima. Oli ühe maakonna rahwas ärawõidetud ja palus rahu, siis soowiti neile rahu selle kaubaga, et nemad endid pidid lastma ristida ja ristiusu õpetuse wastuwõtma. Siis preestrid, keda sõa wägi oli kaasa wõtnud, ristisid kõik rahwa ära, õpetasid neid mõne palwele ja kandsid hoolt, et kirikute ehitamine sai kättele wõetud. Aga sagedaste sündis, et pärast sõawäe äraminemist uued ristiinimesed oma tõutused äraunustasid, preestrid, kes nende juure jäänud neid õpetama, äraajasid ehk koguni äratapsid ja jälle oma endisid pagana kombid hakkasid pidama. Niisugune petus ja taganemine nõudsid teisel aastal kowa karistust, ja nõnda sõdimine ei tahtnud otsa saada. Peale selle käisid kaa wälimised waenlased, Wenelased ja Litawi rahwas, mõõgawendi ja nende kaitsealusid tülitamas ja takistasid ja wiiwitasid seda wiisi nende usu wäljalautamise tööd. Piiskop Albert pidi wiimaks sellega rahul olema, et Taani maa kuningas Waldemar II. temale appi tuli. See läks Tallinna lahes Toompää kohal paraja sõawäega mäele ja wõitis 1219. aastal werises lahingis selle maakonna rahwa ära ja asutas sinna koha, kus enne juba üks kants oli seisnud, Tallinna linna, sest tema nõu oli wõidetud maad omale pidada. See ei olnud küll mitte Alberti meele pärast,

sest paawst oli ju kõik selle maa Riia linna piiskopile lubanud, aga tema ei wõind parata. Taani sugu preestrid käisid mööda Harju, Järwa ja Wiru maad, ristisid rahwast, asutasid kirikuid ja ei hoolinud Alberti ja tema preestrite kaebusest, et need maakonnad õiguse poolest nende päralt pidada olema.

Täli asi ei lõpenud enne otja kui 1347. aastal, kus selleaegne Taani maa kuningas need maakonnad linnadega tütis raha eest Saksa rüütli ordole äramüüs. Piiskop Albert suri 1229. aastal. Tema elu ajal olid kõik meie maa rahwa seltsid ristiusku heitnud, see on: kõik inimesed olid ristitud ja pidasid wäljast poolt ristiusu wiisi; aga südametest pagana pimedus ei olnud naljaltsi kadunud. Selle poolest parenesid loid wast siis, kui meie maal õige usk sai üleswõetud. Piiskop Albert ise oli üks tark, kõrge waimuga mees, kellel kõne nure oli ristiusu wäljalutamise pärast, et ta seda küll selle aja pööratse wiisi järele toimetas. Tema on kaa Riia linna asutaja, 1201. aastal sai selle linna alus pandud.

54. Püüsirohi.

Meie esivanematel ei olnud muid sõariistu kui odad, ammut ehk wibupüssid, nooled, kiwisüstamise masinad, nuiad terawa otstega ja suured mõõgad. Oma ihukaitsmiseks kandis sõamees wask-kübarat peas, raud-riiet seljas ja laia kilpi käes, mis fagedaste aga pajuwitstest oli punutud. Lahingis wõitles mees mehega ja suur hull haawatuid ja surmukehasid oli pärast lahingit sõa wälja peal maas. Nüüd on sõdimise lugu palju teisemaks läinud.

Nüüd sõditakse enamiste eemalt tule riistadega. See tuleb sest, et püüsirohtu hakati pruufima. Enne 1300. aastat oli püüsirohi Giroopa maal veel üsna tundmata. Püüsirohu tegemise üleswõtmine olla seda wiisi sündinud: Arwata 1313. aastal ehk pisut hiljemine tampus Sakamaal üks munk, Bertold Schwartz nimi, ühes mõõsris walget salpeetrit, kollast weewlit ja musta sütt peeneks. Kes teab, mis ta selle seaga tahtis teha. Kui ta tampimisega walmis oli, pani ta ühe raske kivi mõõsri peale ja hakkas ligidal tuld üles tegema. Üks tule säde kullus kogemata mõõsri sisse, ja, oh seda ehmatust! — kivi sai mõõsri pealt fergitatud ja lõi suure praginaga toa laest läbi. Sest ajast saadik hakati püüsi-

rohtu ei mitte üksi kiwi lõhkumise jaoks, vaid ka sõa tarvis pruukima. Suured tüfid said walatud ja nende läbi esite kiwid, siis raudkuulid waenlaste ja nende kantide peale paisatud, ja need lõhkusid wiimaks ka kõige tugewama müüri ära, nõnda et müüride peale enam lootust ei olnud. Pea hakati ka püssa tegema. Aga need olid egiotsa weel väga puudulised. Kaks meest kulusid ühe püssi jaoks ära, teine pani tule torule tellingi alla, kus peal ta seisis, teine sihtis ja pani löndiga tuld peale, sest winna ei olnud püssil weel olemas. Aga mööda läksid püssid ifka täielisemaks ja nüüd on neid olemas, mis ka ühe minuti ajal mitu korda võib lasta, sest et püssi täitmine enam suuremat aega ei wõtta.

Sooned, kus püssirohtu tehakse, hüütakse püssirohu wabrikuteks ehk wabrikuteks. Need seisawad ifka ükssitus paigas ja on teistest majadest eemal, et, kui õnnetus peaks juhtuma, teised majad ei saaks ära-häwitatud.

55. Raamatu trükkimine.

Nüüd on igal kooli lapsel oma weike raamatu warandus, testamenti raamat, piiblitööd, katekismus, — ja laps ei teagi sest suuremat lugu pidada. Pea saawad raamatud kättega ärawõitutad, ehk lähewad lõhki, siis warli isa palwele: „Taat, osta uus!“ Taat nuriseb küll natuke ja tapleb, wiimaks toob ommeti uue raamatu, ega raamatu hind suur asi ole. Arwata 500 aasta eest oli lugu palju teisem. Kes sell ajal tahtis raamatu osta, see pidi rikas mees olema, waelema inimese jõud ei kannud koguni ühe ainfa laadik siis mitme raamatu hinda maksta. Piibli raamat ükfi makkis 500 ehk 600 hõbe rubla, nüüd sa leda laad 1 rubla ja mõne kopika eest.

500 aasta eest raamatu trükkimine ei olnud weel üleswõetud, kõik raamatud pidid fulega kirjutatud laama ja igaüks võib ife arwata, kui palju aega ja waewa see kulus. Mungad olid kõige olawamad raamatu ümberkirjutajad ja teenisid enestele seega hulga raha. 1420. aasta ligi see oli, et trükkimisega peale hakati. Esimene hakatus oli weel waene küll. Terwed ühe lehekülje kirjad said pahurpidi ühe lauakele peale leigatud, mustaks tehtud ja nahkpaberi ehk liht paberi peale trükitud. Seda wiisi

see lehekülg fündis ilma suurema waewata mitu korda äratrükki, aga seep see wiga oli, iga uus lehekülg tarwitas uut lauakest ja uut leikamise waewa. Suurema raamatu peale läksid siis mitu sada lauakest, mis ükfi selle raamatu jaoks olid. Kui siis trükkija meister mitu raamatut oli trükki pannud, oli tema käfikambril, kus ta oma lauakefi hoidis, wist enam puuküüni kui trüki koja nägu. Laurits Koster, Hollandi maa mees, on nõnda mitu raamatut trükinud ja üks paar kümmekonde aastaid läks weel mööda, ennegu päris trükkimine sai üleswõetud. Üks Sakslane mõisniku soust, Johann von Guttenberg, Maintsi linnast, oli esimene, kes õige trükkimise põhja kätte sai. Tema enam ei leigand terwet kirja lauakefe peale, waid ükfikud pookstawid pulgakeste otla, neid leadis tema pahurpidi sõnadeks ühte, kunni lehekülg täis oli, sidus neid siis kõwaste kinni ja trükkis lehekülje walmis nii mitu korda, kuidas see tarwis oli, siis wõttis pookstawid jälle lahti ja leadis neist teise lehekülje kokku ja tegi ühtepuhku nõnda, kunni terwe raamat walmis oli. Õige järg oli nüüd käe, need samad kirja pulgakefed fündifid iga raamatu jaoks pruukida. Aga Guttenberg oli waene mees ja mis ta ilma rahata wõis teha? Selle pärast tema pidi oma nõuu ühe rikka mehele teada andma, kes oma rahaga wõiks aidata seda joonele laata. See oli üks Maintsi linna kullasepp, Faust nimi. Guttenberg ja Faust ja weel üks kolmas terase waimuga mees, Peeter Schöffler, kellele teised oma salaasja olid teada annud, wõtsid nüüd kätte ja hakkasid uuel wiisil raamatuid trükkima. Töö läks neile jõudlaste edasi, liati siis kui Schöffler puu pulgakeste asemele, mis wäga jämedad olid, kirja pulgakefi tinaft oli walanud ja paremat trüki musta oli walmistanud. Faust sõitis trükitud piibli raamatu koorem wankri peal mööda linna ja müüs neid arwata 60 rubla eest. Kõik inimesed panid seda halba hinda imeks, aga munkadel oli paha meel, hea rahateenistus tahtis nende käest kaduda. Nende kius see oligi, et pea kõla läbi kõige maailma jooksis, Faust olla nõid ja olla raamatud kurja waimu abiga walmistanud, punased kirjad raamatu esimese lehe peal olla inimese werega kirjutatud. See kiuste jutt, mis rumal rahwas eiotla küll uskus, ei saanud raamatu trükkimist enam ära-

keelata. Mis efite kolme mehe saladus oli, sai aega mööda kuulfaks ja pea oli igal suuremal linnal oma trükikoda, kuft kirjatarkus, mis enne aga weikefe hulga jauks oli, suure hulga kätte sai muretsetud. Raamatutrükkimise üleswõtmine fündis 1442. aastal.

Guttenberg ise jäi oma palgaft ilma, tema läks Faustiga tülisfe ja pidi temaft lahkuma, kõik trükkimise riistad jäid Fausti kätte. Guttenberg furi 1468. aastal.

Aega mööda on trükkimise afi ikka täielisemaks laanud, meil on nüüd palju paremad kirja presfid, kui wanal ajal olid. Preslimine pidi fiis aina kätte waral fündima, fee tegi palju waewa ja kulutas palju aega; nüüd on felle tarwis mafinad, mis mõnes kohas üsna auruga aetakfe. On kirja leadja oma tööga walmis, fiis pannakfe kirjad mafina lifse ja mafin ise käima. Nüüd pole enam muud waewa, kui pane aga ühtepuhku uued paberi lehed peale, külap mafin ise teeb kirjad mustaks ja trükib neid filmapilgul ära, teine poolt tuleb walmis leht wälja. Nõnda wõib tunni ajaga mitu tuhat lehte trükkida.

Seep fee on, miks raamatud nüüd nii odawaks on läinud, et kaa waefemad inimesed neid laawad osta. Piibli raamatud ja testamenti raamatud on liati odawa hinna all; palju enam kui pookimise kulu ei laagi nende eeft maksetud. Et lugu nõnda on, fee ei ole mitte uue üleswõtmise läbi tulnud, fee on ennemine üks üsna wana üleswõtmine ja meie õnnistegija ise on päris üleswõtja, kui ta ütleb: „Ühe uue käfu lõna annan mina teile, et teie üks teift peate armastama.“ Selle lõna päraft on ristiinimesed piiblikogudufi afutanud, need korjawad armastufe andid ja maklawad nende waral muift püha kirjade hinda omaft käeft, et oftja teift hinna jagu hõlplaste jõuab äramaksta. Eluleib kulub kõigile ära, rikastele ja waestele. Eks fiis ufklikud ristiinimesed pea hooft kandma, et kaa nende waefemad wennad feft eluleiwaft ilma ei jää? Peaks kõigil aga õige nälga felle järele olema.

56. Almeerika maa leidmine.

I. pool.

Reß maade õpetuift ehk geograhwiat piſut tunneb, fee teab, et maa peal 5 fuurt maajagu on: Giroopa, Aſia, Ahwrika

maa, neid nimetatakse ühtekokku wanaks maailmaks, ja Ameerika ja Austraalia maa, mis uueks maailmaks hüütakse. Wana ja uue nimi tuleb sest, et 3 esimest maa jagu ju wanast ajast saadik tuttawad olid, aga Ameerika maa oli 1492. aastast saadik hoopis tundmata, ja Austraalia saarestik sai weel hiljemine leitud. Kuida nende leidmine nii hiljaks jäi? Waadake, seda ei sünnigi imeks panna. Sest suured, laialdased mered on nende ja wana maailma wahel ja ennegu laewasõitmine parema järje peale oli saanud, ei wõinud keegi üle suure Atlantia ja Lõuna mere sinna minna. Küll oli laewasõit ju kõige wanemal ajal üleswõetud, mitu sada aastat enne Kristuse sündimist olid Wõniifia rahwas, kelle pealinn Tiirus oli, juba osawad meremehed ja käisid oma laewadega kaugel maal. Aga siiski jäi laewa-sõitmise tarkus kaua aega puuduliseks. Wanaaegsed meremehed ei usaldanud palju sügawast merest läbi käia, waid käisid enamiste ifka pitki randa, muidu oleks tee nende käest äratadunud. Neil ei olnud weel kompassit ega muid tarwilisi riistu, kelle läbi mere sõitja kaa siis, kui taewas pilwis on, wõib aru saada, kus kohal ta on ja kus poole ta laewa jooksu peab seadma. Kui neljateistkümnema aastasaa sees üks Itaalia maa mees Flavio Gioja kompassi oli üles wõtnud, siis meresõidu asjad pöörasid warsti parema poole. Magneeti orast wõis meremees ju iga tahes äratunda, kuhu põhja pool heidab, see oli temale muidugi suureks kasuks. Kõige kuulsamad meresõitmise poolest olid sell ajal Genua ja Weneetsia linnad Itaalia maal ja weike Portugaalia kuningriik. Portugaalia maa meremehed otisid liiati mere teed India maale. See maa, mis wanal ajal pool tundmata oli, sai päris kulla maaks kiidetud, kus kulda, kallid liwa ja muid kallid asju hulga kaupaga pidi leida olema. Aga tee maa kaudu oli väga waewaline ja ohtlik, suured liwa-kõrved olid ees ja harimata rahwa seltsid keelasid läbi minemast. Selle pärast püüdsid inimesed mere kaudu India maale saada ja esimene nõu oli Ahwrika maa ümber minna ja seda wiisi India maale jõuda. See nõu ei tahtnud kaua aega korda minna, laewamehed ei saanud ega saanud Ahwrika maa alumist soppa kätte. Senni kui teised endid Ahwrika maa kallal waewasid, tuli ühe mehele teine nõu, mis küll ei wiinud India maale, aga mis läbi wiimaks Ameerika maa

sai ülesleitud. See mees oli Kristohwer Kolumbus ehk Koolon, kes 1447. aastal Genua linnas oli sündinud ja juba poisist peast mere peal õppinud. Ta läks pärast Portugaalia maale elama ja heitis ühe kuulsa laewa kapteini wäimehiks. Selle kapteini kae oli raamat, kuhu sisse tema isa, kes kaa palju maid oli laewaga käinud waatamas, koit oli ülespannud, mis ta tee peal oli tunnud ja tähele pannud. Seda raamatut hakkas Kolumbus suure hoolega lugema ja sest et temal terane waim sees oli, sigisid temale lugeedes koitsugused mõtted, kunni wiimaks tarf nõu kae oli. Ta arwas nõnda: Maailmal on kera nägu, siis mina pean ju kui ma ühtepuhku õhtu poole lähen, wiimaks ikka hommitu poole wälja tulema ja India maa kaldale jõudma; see oleks siis kõige lühem tee sinna maale olewat. Need mõtted olid õiged küll, muud kui selle poolest tema effis, et tema Giroopa ja India wahel nii weikese arwas olewat ja et tema Ameerika maast weel midagi ei teadnud, mis põigiti ees seisis ja India tee sinna pani. Aga kui Kolumbus oma mõttid mõnele hakkas ülesrääkima, siis koit wangutasid pead ja panid seda tühjaks jutuks. Kolumbus ise jäi kindlaks, ta paremat ei püüdnud, kui et ta mahti saaks oma nõuu korda saata, aga seks olid laewad tarwis ja raha kaa, kust tema seda pidi wõtma? Ta palus kõige esmalt Genua linna wanemate käest abi, aga need saatsid teda tühjalt minema. Siis läks tema Portugaalia maa kuninga palwele. Seal said inimesed ennemine tema nõuuft aru, aga nemad tahtsid teda kawaluslega petta ja läkitasid ilma tema teadmata ühe kapteini kae laewaga teed otsima, mis Kolumbus neile oli juhatanud. See mees tuli mõne päewa pärast tagasi ja kiitis, tema olla paari päiwi ühtepuhku õhtu poole soitinud, ega olla India maast õhtu näinud, Kolumbuse mõtted olla tühjad puhas. Teist korda saadeti Kolumbus minema. Raha meelega läks ta Hispaania maale. Selle maa üle walitsefid sell korral Ferdinand ja tema abikaasa Isabella, neile andis Kolumbus oma nõuu teada ja palus nende käest laewu ja raha. Aga terwed 8 aastat pidi tema ootama ja ühtepuhku paluma, ennegu tema palwet kuulda wõeti. Küll mehel wõis kindel meel südames olla, et ta nii pitka ootamisega ära ei wõstinud, ega oma lootust ära ei heitnud, et küll koit Hispaania maa targad mehed tema mõtet naeruks panid ja äralaitfid.

Kolm weikest laewa said temale antud ja 90 laewameest, ja tema hakkas pitka tee wastu walmistama. 3. Leikuse tuu päewal 1492. aastal pistsid laewad Baalose sadamast minema. Kanaaria saartest saadik oli teatud tee, aga neist mööda ei olnud keegi weel saanud. Kui siis saarestik filmist oli kadunud ja mehed muud ei näinud enam kui mäsawat merd eneste all ja taewast eneste pea kohal, hakkas hirm nende südamesse tulema. Mitu päewa läksid nõnda mööda, päiwist said nädalad, ja ikka paljas meri ja taewas filmade ees, maad ei olnud kuskilt poolt näha. Laewamehed nurisewad: „Kas sa meid wägise tahad surma kätte wiia?“ Kolumbus meelitas ja kinnitas neid, et nemad jälle pisut julgust wõtsid, aga see ei testanud kauaks ajaks. Kui jälle mõned päewad olid mööda läinud, ilma et nemad maad näha said, wõttis hirm wõimust ja nurin oli jälle lahti. Weel ükskord sai Kolumbuse tarf ja julge meel neist wõitu ja meestele tuli jälle lootust südamesse, kui nemad laewadega ühte paika jõudsid, kus kõik mere pind haljaid taimid täis oli. Nemad arwasid, see tähendada, et maa ligi on. Aga wale! Suure waewaga peasid laewad taimetest läbi, aga olid nemad läbi saanud, jälle ei olnud muud näha kui paljast merd ja taewast, jälle mere põhi oli sügaw nagu ennegi. Nüüd oli meele äraheitmine kää, nurisemine läks mäsamiseks, mehed tükkisid kui hullud Kolumbuse kallale ja lubasid teda meresse wisata, kui ta mitte filmapilt ei pidanud ümberpöörata koju poole tagasi. Nende wiha ja ahastus olid nii suured, et nemad õige wiist oma lubamise oleksid tõeks teinud, kui ei oleks neid mure keelanud: Aga kes wiib meid siis koju tagasi? Selle pärast nemad leppisid wiimaks temaga, kui tema palus, et temale weel kolm päewa aega saaks antud. Kui sell ajal maa ei olnud kätte tulnud, siis ta kindlaste lubas ümberpöörata ja koju sõita. Küll mehe süda mõis kipitada seda lubades. Nüüd, kui lootus, mis pärast ta mitu aastat oli raskestes wõidelnud ja waewa näinud, warsti pidi tõeks saama, nüüd pidid tema seltsimeeste argdus ja kangekaelus kõik ehk hoopis tühjaks tegema. Kellele tohtis tema weel oma filmi näidata, kui ta tagasi tuli ilma midagi leidmata? Mis ta kuningale pidi ütleva, et ta tema raha üsna muidu oli äraraisanud? Wiist wahtis Kolumbus neil päiwil oma filmad peast, kas ta kuskilt poolt

pidi maad nägema, aga päew läks looja ja maa ei paistnud mitte filmi. Kui teisel hommitul loodiga mere põhja katsuti, ei olnud see enam nii sügav kui enne, päewa ajal wiisid laened ühe puu otsa, punased marjad külles, laewadest mööda, maa linnud hakkasid hulgani tulema ja istusid peele puude ja purje puude otsa. See tähendas, et maa ei wõinud enam kaugel olla, aga päewa otsa ei paistnud midagi filmi. Pärast päewa loojaminemist nähti korraka laewa nina kohal tule paistet. Küüd tõusis rõõmu kisa: Maa paistab! Maa paistab! Mehed heitsid Kolumbuse jalgade ette maha ja palusid andeks, et nemad tema wastu nii rumalad olid olnud. Sõ otsa ei tulnud und nende filmi, kõik kiitsid Jumalat ja hõiskasid. Kui teisel hommitul päike tõusis, see oli 12. Rooja kuu päewal 1492. aastal, üks reedine päew, nägid laewamehed eneste ees ühe kena, halja saare. Ameerika maa oli leitud.

57. Ameerika maa leidmine.

II. pool.

Kolumbus käsits paadid laewadest meresse lasta ja läks hulga laewameestega mäele. Tema kargas esimeseks paadist välja maa peale, teised puhas taga järele. Kui nemad mitme aja pärast jälle kindla maa põhja tundsid eneste jalgade all olevat, heitsid kõik põlwili maha ja tänasid Jumalat. Saare rahwas, punase nahaga, hoopis alasti inimesed, olid kofku tulnud kalda peale, ja waatasid imeks pannes, mis walge nahaga, pitka habemega loomad need pidid olema, kes merest nende kaldale olid tulnud. Nende sarnatsid nemad ilmaski enne ei olnud näinud, nemad arwasid neid Jumala sou olevat. Nemad ei saanud sugugi aru, mis see pidi olema, kui Kolumbus leitud maad Hispaania kuninga nimel Hispaania riigi omaduseks nimetas ja kui ta Jumala auuks ühe suure risti lastis ülesseada. Nemad olid wõõra meeste wastu väga lahked ja ei mõistnud koguni, miks need nii maiad olid kuldehete järele, mis nemad oma ihu peal kandsid, nende meelest need olid tühjad kannid. Kolumbus sai nende jutust aru, et saare nimi Guanahaani oli, tema nimetas seda Onnistegija auuks San Salvadooriks, see on Onnistegija saareks. Mõlemad nimed on tänapäew veel pruugitavad ja see saar on Bahaama saarte hulgast kõige

suurem, Lääne India maal. Range kulla himu oli laewameeste südamesse läinud, nemad kuulasid saarlaste käest, kust nemad oma kuldehted olid saanud ja need näitasid käega lõuna poole. Kõik astusid jälle laewade peale juhata tud kulla maad otsima. Nemad said Kuuba saare juure, sealt edasi minnes leidsid nemad Haiti ehk San Domingo saare, aga päris kulla maa ei tahtnud kätte tulla, ikka saarlastel juhata sid lõuna poole. Kaugemale ei saand Kolumbus see kord minna, üks laew oli wastu kaljusid tõugates puruks läinud, teisega oli alam laewa-pealik ilma loata äraläinud, üks ainus laew oli järel ja sellega pidi Kolumbus ruttu koju sõitma, et mitte wahest alam pealik tema ette ei jõuaks ja esimesi leidmise sõnumid Hispaania maale ei wiiks. Enne äraminemist sai Haiti saare peale üks weike kindlus ehitatud ja 38 meest pandi sisse seda hoidma. Kolumbus, kui ta neid sai manitsenud, et nemad saarlastega pidid õigust tegema, läks teiste meestega teele. See kord oli neil teekäik väga waewaline, aga õnnelt said nemad wiimaks 15. Paastu kuu päewal 1493. aastal Paalose sadamas maele.

Kuningas ja tema praua wõtsid Kolumbuse suure auuga wastu ja tõstsid teda kõige leitud maade ülemaks walitsejaks. Uue maa leidmise kõla jooksis läbi kõige Hispaania maa, nüüd igaüks tahtis kaasa minna ja omale kulda ja rikkust korjata. Kui Kolumbus teist korda teele läks, siis ei olnud temal puudust ei laewadest ega inimestest. Haiti saare peal olid mahajäänud Hispaanialased Kolumbuse manitsuse unustanud ja olid oma kulla ahnuse pärast saarlasi hakanud waewama. Sest olid segadused tõusnud, mis Kolumbus üsna waewalt sai diendada; aga see sama hirmus ahnus tegigi pärast veel temale palju tüli ja waewa ja jäi üsna saarlaste hukatuseks. Veel kaks korda käis Kolumbus pärast seda uut maad vaatamas. Kolmas sõit sündis 1496. aastal. Tema seltsimehed olid wahe ajal jälle kurja teinud, ta pidi neid kõwaste nuhtlema ja laskis muiist Hispaania maale tagasi. Need hakkasid wiha täis teda teutama ja wale kaebusi tema peale tõstma. Wiimaks laskis kuningas ühe ülema pealiku asja järele kuulama. See oli üks koer mees, ilma palju küsimata laskis tema Kolumbuse warssi rauda panna ja saatis teda wahi all laewaga Hispaania maale, nagu oleks ta suur kurjategija olnud. Kõik tõusis nüüd üles, et kõik kaebused wale-

likud olid, ta sai lahti lastud, aga õigust ei tehtud temale mitte. 1502. aastal läks Kolumbus neljat korda üle mere ja pidi seal palju waewa kannatama, kõige enam oma nurjatuma seltsimeeste läbi. Tema oli veel Jamaika saare leidnud, oli kaa Lõuna-Ameerika ülemaa randa saanud, Drinoko jõe suu kohal. Tema arvates pidi uus maa India maa olema, sealtap see tuleb, et see Ameerika maa jagu ifka veel India nime kannab, et temal küll päris ehk Hommiku-India maaga tegemist ühtegi ei ole.

1504. aastal läks Kolumbus Hispaania maale tagasi. Ta lootis, et kuningas ifka veel oma lubamise pidi tõeks tegema ja ülema maawalitseja ammeti tema kätte andma, aga see lootus oli tühine. Tema käis küll kõwaste peale ja palus wäsimata ja kuningas lubas ifka temale õigust teha, aga wiimistas ühtepuhku meelega asja, kunni Kolumbus 20. Sehe kuu päewal 1506. aastal ärasuri, ilma et ta oma teenitud ja lubatud palga oli kätte saanud. Teda maeti pärast Kuuba saare peale maha. Ega tema esimene ole olnud, ega olegi wiimseks jäänud, kes hea teu eest paha palga on saanud, see on maailma wiis ja maailma tänu. Seda tähendades oli tema ise käskinud ahelad, mis ta oli seutud, kui teda Hispaania maale toodi, enese kõrwa hauda panna. Õiguse poolest oleks maa jagu, mis tema oli leidnud, pidand mälestuseks tema nime kandma, aga kaa sestki auust jäi tema ilma. Üks Itaalia mees, Ameerikus Wespootsius, käis paari aastaid pärast maa leidmist seda waatamas ja pani kõik, mis ta seal oli näha saanud, raamatusse üles. Tema raamat sai igal pool loetud ja tema nimi uue maale pandud, et see Ameerika maa pidi olema.

1498. aastal sai üks Portugaalia maa laewa pealisk Vasco de Gaama Ahwrika maa lõuna poolsest sõrwest mööda ja leidis siis põhja poole kallates päris India maa tee. Aga mööda said inimesed aru, et maa, mis Kolumbus oli leidnud, India maaga ja üleüldsi Aasia maaga ühes tükis ei olnud, waid et see üsna uus, enne hoopis tundmata, maa jagu oli, mis Giroopa ja Aasia maa wahel heidab.

58. Martin Luteruse noore ea aastad.

1483. aastal 10. Talwe (Nowembri) kuu päewal, pifut aega enne Ameerika maa leidmist, on Martin Luterus Saks-

leheni linnas Saksa maal ilmale sündinud ja sai warfi teisel
 päewal, see oli wana Mardi päew, ristitatud. Tema isa
 Hans Luterus, üks waene, jumalakartlik mäekaewandaja, oli
 Mõõra külast päritud, ema nimi oli Margareeta. Luterus
 ise räägib sest nõnda: „Minu wanemad olid esiotsa waesed,
 mu isa oli waene mäekaewandaja ja mu ema pidi puid ahju
 kütiks ise oma seljas koju kandma, neil oli väga raske pidu.
 Ma olen talupoja laps, mu isa, isa isa ja kõik esiwanemad
 on liht talu seltsi olnud. Eislebeni linnas ma olen sündinud
 ja seal Beetre kirikus ristitatud. Mu wanemad tulid sinna
 Eisenahi linnast elama. Eisenahis on peaaegu kõik minu
 isa suguselts aset, üks perekas, wana suguselts auusaid ini-
 mesi, kelle käsi seal kaunis heaste on käinud.“ Sumal õnnis-
 tas Luteruse isa tööd, ta heitis oma käe peale ja korjas
 pisut wara, et ta oma poega wõis auusaste kaswatada.
 Esite õpetasid wanemad ise teda kodu hirmu ja armu waral.
 Tema räägib sest ise: „Mu wanemad pidasid mind koma
 walitsuse all, nõnda et ma üsna araks olin läinud. Hoopis
 tühja asja pärast peffis ema mind üksford witsaga weriseks,
 aga ega see kurja pärast olnud, nemad soowisid mulle head.“
 Oli Luterus suuremaks saanud, sai ta kooli pandud, kus
 tema lugemist, kirjutamist, Sumala 10 käsku, ristiusu õpetust,
 Issameie palwet ja weel laulmist pidi õppima ja tema sai
 sellega väga heaste korda, sest temal oli hea pea. Isa on
 teda esiotsa ise süles kooli kannud. Koolis ei olnud lapsel
 paremat põlwe kui kodu; koolmeister oli wali mees, ühel
 päewal sai poisiks enne lõunat 15 korda tema käest lüüa. Kui
 Luterus neljateistkümnne aastaseks oli saanud, pani isa teda
 Magdeburgi linna kooli, seal tema pidi, nagu sell ajal kõik
 waesema rahwa koolilapsed tegid, uste ees laulmise waral
 omale peatoidust korjama. Mis suureks tahab saada, hakkab
 madalalt peale, lapsed, keda liig hellaste peetakse, saamad
 eluks ajaks rifutud. Teisel aastal läkitasid wanemad oma
 poja Eisenahi linna kooli peale, seal pidi tema esiotsa nii-
 samuti laulmisega enesele peatoidust nõudma. Aga üks waga
 naesterahwas, Kotta nimi, kes kirikus poisi kema laulu healt
 ja tema südameliku palumist oli tähele pannud, wõttis teda
 kui lapse assemele oma majasse ja muretses tema ülespida-
 mise eest. Luterus õppis tubliste ja jõudis sellega pea
 muunde koolipoiste ette. Oli temal prii aega, siis ta treis,

ehk laulis, ehk mängis kaa wiilolit. Glu otsani on tema muusika armastajaks jäänud. Said temale Eisenahi linnas 4 kooli aastat täis, saatsid wanemad teda Erwurti linna suure kooli peale, ja kandsid nüüd ise tema ülespidamise eest hoolt. Seal tema jälle õppis mehe moodi. Tema alustas õppimist igal hommikul palwega ja kiitis pärast ikka: „Hoolas palumine maksab nii palju kui pool õppimist.“ Ilmaski ta ei jäänud muidu õpetusest maha, mis ta õiete ei mõistnud, seda ta läks õpetajate käest täiemalt küsima, ja seda wiisi sai ta õppimisega nii jõudfaste edasi, et teised tema tarkust imeks panid. Ükskord oli tema suure-kooli raamatu-toas raamatuid läbi vaatamas, seal juhtus esimest korda terve ladina keeli piibliraamat tema filmabe ette. Ta oli siit saadik ikka arwanud, et piibliraamatus muud ei ole ülewäl kui aga tükid, mis pühapäiwil kirikus loetakse, nüüd sai ta aru, et seal sees palju muud tükka weel oli ja luges sell korral südameliku rõõmuga waga Hanna ja Samueli lugu. Oh kuida ta siis igatses, et Jumal temale ükskord niisugust kallist raamatut pidi soowima. Jumal soowis temale seda küll ja soowis kaa tema läbi oma kallist elusõna kõigile, kes seda armastawad ja püüawad.

1505. aasta hakul oli Martin Luterus enesele magistri auu nime teeninud ja pidi nüüd isa tahtmist mööda hakkama ahwokatiks õppima. Küll tema süda seisis selle wastu, ta oleks ennemine õpetajaks õppinud, aga mis teha — isa keelas seda, sest katoliiki usu preestrite ehk õpetajate ja liiati munkade nimi oli sell ajal haisema läinud sandi elu pärast, mis suurem hulk nende seast elas. Aga süda ei annud Luterusele rahu, ta wõttis nõuaks koju minna isa palwele, kas ehk isa temale pidi luba andma Jumala sõna õppimist üleswõtta. Ennegu ta teele läks, tahtis ta weel oma sõbra Aleksiust waatama minna. Ta astus hommiku wara sõbra tuppa ja leidis teda rõõmlitelt tapetud maas olevat. Suur ehmatus langes tema peale, ta ruttas toast wälja õue. Kui ta parajaste oli jooksmas, lõi pitkne suure waluga tema ligibal maa põhja, ta minestas ära ja kukkus maha. See kahetõrune surma käsk oli tema südame nõnda rõhunud, et ta jala pealt tõutas kloostrisse minna ja mungaks saada, kas ta ehk seda wiisi saaks Jumala wiha oma patusüü üle lepitada. 1505. aastal heina kuus läks tema kaa tõeste August-

tinuse kloostriisse, mis Erwurti linnas oli, ja heitis mungaks. Oma sõbru ta jättis kirja läbi Sumalaga ja andis kaa wanematele teada, mis nõuu tema Sumala tahtmise järele oli mõtnud. Isa oli selle üle väga pahane, ta laitis seda nõuu kuradi petuseks ja lõi pojast üsna lahti. Aga wiimaks andis ta ennast ommeti lepitada ja ütles: „Andku Sumal, et see sulle heaks tuleb.“

59. Luterus Wormsi linnas.

Kloostriis, kuhu Luterus oli läinud, tulid temale väga raskeid päewad. Patu hirm, mis ta peale oli langenud, ei tahtnud lahkuda, waid kaswas ifka suuremaks. Temale kiideti paastumist ja muud ihu waewamist, et ta sellega oma patu süüd pidi äratasuma. Ta paastus päewade kaupa ja pekkis oma ihu piitsaga weriseks ja tegi kõik paawsti usu tembud ära, aga rahu tema sest ei saand südamesse. Tema sõbrad jäid kartma, et ta wiimaks weel pidi meelest nõdraks jääma, nii haledaste karjus ta ühtepuhku oma pattu ja oma hinge. Aga aega mööda sai Sumala sõna, mis ta ju suure kooli peal oli armastanud, tema ahastuse üle wõinust, ta hakkas tundma, et patune inimene oma töö ja waewaga ei saa ühtainust patuwõlga äratafuda, ja et Sumal Kristuse were pärast patud üsna muidu tahab andeks anda neile, kes Kristuse sisse usuwad. See tundmine, mis temale üsna uus oli, saatis temale kallist rahu südamesse ja nüüd ta wõttis kätte ja hakkas Sumala sõna läbi uurima, et ta tõe põhja weel selgemine pidi kätte saama. Urvides pani ta imeks, mis suur wähe Kristuse ja apostlite ja paawsti ja piiskopite õpetuste wahel oli, aga ta ei usaldanud sest weel sõna lausuda, ta kartis ifka, wähest eksitab mind minu waene mõistmine.

Sakseni maa kuurwürst Priidik, keda liianimega „targaks“ hüütakse, asutas sell ajal Wittenbergi linna suure kooli ja tarwitas tema jauks õpetajaid. Kloostri ülem Staupits, kes Luteruse tarkust ja tundmist kalliks pidas, tellis kuurwürstile Luteruse õpetajaks. Luterus sai siis suure kooli peale kutsutud ja jäi pea kaa linna kiriku õpetajaks: Küll suure kooli õppijad ja kogudus panid imeks, mis uusi asju nemad nüüd kuulda said, sest Luterus kuulutas neile armuõpetust püha kirja järele, mis siit saadik üsna waka all oli

olnud. 1510. aastal läkitasid ülemad teda ühe asja pärast Rooma linna paavsti juure. Temal oli väga hea meel, et ta seda püha linna pidi näha saama ja sealt selgemat usu tundmist võis nõuda. Aga mida ligemale tema Rooma linna juure tuli, seda suuremaks tõusis ehmatus. Bagadust tema palju ei leidnud preestrite ja munkade seas, aga küll hirmust lihameelt, häbemata eluviisid ja Sumala teutamist ja Rooma linnas olid loud selle poolest kõige hullemad, seal igauks arwas jumalakartuse õpetuse kauplemise kasu olevat, paavst ise oli esimene. Luteruse süda oli hoopis valu täis, kui ta koju läks, aga ta ei lausunud veel sõna, vaid mõtles wist: Kes ma olen, et ma paavsti ja piiskopite vastu peaksin panema? Ta hakkas siis jälle tööle ja püüdis ustawalt oma kuuljaid Sumala sõna läbi tõe tundmisele juhutada, lootes, et Sumal ju omal ajal oma waele koguduse peale saaks halastada ja teda wale wõrgust peasta. Aga palju aega ei antud temale wait olla. 1517. aastal tungis paavsti wale ja tema teenrite häbemata petus nii ligedale, et Luterus oma koguduses juba hakkas kahju tundma, mis see petus hingedelegi tegi. Nüüd tema enam ei tohtind wait seista, vaid 31. Nooja kuu päewal lõi ta linna kiriku ukse külge kuulsa paberilehe finni, kus peal tema 95 õpetusega tõe ja wale wahet seletas. See oli õige usu üleswõtmise hakatus.

Need 95 õpetust said pea trüki läbi kõik üle maa wälja lautatud ja igal pool loetud. Kõik wagad Siimeoni hinged, kes õnnistust püüdsid ja usu rikki leinasid, olid rõõmu täis, et üks mees oli julend awalikult oma healt tõsta katoliiki usu wigade pärast; aga paavsti sabarakid turtsusid wiha täis ja oleksid hea meelega Luteruse niisamuti tuhaks põletanud, kuidas paavsti selts 1415. aastal Hussi oli ärapõletanud, selle pärast et ta Sumala tõtt ülemaks kiitis kui inimeste wale. Aga ajad olid teisemaks saanud ja kuurwürst Priidik seisis kindlaste Luteruse poolt, sellepärast waenlased ei saanud temast muidu jagu, kui pidid kirjade läbi teda teutama ja äraneedma. Luterus ei seisnud kaa wait, ta hakkas mehe moodi vastu ja seletas mitme raamatu läbi, kuidas paawstid ja piiskopid armuõpetuse oma auuahnuse ja kasupüüdmise pärast olid äraseganud ja wale tõe päha õpetanud. Esiotsa paawst Leo X. ei hoolinud sest karest palju, ta mõtles: „Laf' mungad peale isefestis pureleda, ega nemad

ommeti minu külge ei puudu." Aga aega mööda tulid temale teised mõtted, ta hakkas kartma ja Saksamaa keisrit oma palwetega tüitama, et see Luterusele ja tema õpetusele pidi väelaua otsa tegema.

Noor keiser Kaarel V. kutsus 1521. aastal kõik Saksamaa kuurwürsid, hertsogid ja krahwid Wormsi linna kokku riigiasjade pärast nõuu pidama. Paawsti saadikud käisid wägise keisri peale, et tema nüüd kaa häbemata Wittenbergi munga peale pidi kohut mõistma ja teda nende kätte andma. Seda keiser ei tahtnud mitte, aga tema lubas ise asja läbi kuulata ja saatis käsuga Wittenbergi linna kirja, et Luterus pidi Wormsi linna riigi ülemate ette tulema oma õpetuse pärast aru andma ja tõutas ühtlasi oma keiserliku sõnaga, et ükski Luteruse külge ei pidand puutuma tulles ja jälle koju minnes. Kuurwürs Priidik ja teised sõbrad ehmatasid seda kutsumist kuuldes ja palusid Luterust, et tema ei pidand mitte minema, Hüssile olla keiser Siigismund sedasama tõutanud, ja siiski olla tema eluga pidand julguse maksma, et ta keisri sõna peale oli lootnud. Aga Luterus kostis: „Kui keiser kutsub, siis ma pean minema ja kui ma kaa puru haige oleksin, ma laseksin ennast sinna kanda.“ Wittenbergi linna wanemad kinkisid temale wantri ja sellega läks tema teele, neli sõbra ja keisri käst olid teda saatmas. Kõik kohad ja paigad, kust ta läbi tuli, olid inimesi täis, kes julget meest tahtsid näha ja teretada, kes Jumala nimel oli julend paawsti wastu hakata. Erwurti linnas palusid sõbrad jälle, et ta ei pidanud ennast meelega surma kätte andma ja tuletasid temale Hüssi lou meele. Aga tema wastas: Kui Wittenbergist Wormsist saadik kaa nii suur tuli oleks ülestehitud, mis taewast saadik ulataks, ma läheksin siiski Issanda nimel sinna.“ Wormsi linnast tuli tee peal sõbra kiri tema kätte: „Ärge tulge, teie waenlasid on siin hirmus palju kous.“ Luterus kirjutas wastu: „Kui Wormsi linnas nii palju kuradid kous oleks, kui katuskiwa on majakatuste peal, ma tuleksin ikka.“

16. Jüri kuu päewal sai tema Wormsi linna. Suur hulk inimesi olid linna ees teda ootamas, et tema waewalt linna wärawast sisse peasis. Kui teisel päewal kell 4 pärast lõunat riigi käst tuli teda keisri ette saatma, olid uulitsad murdu täis inimesi, et nemad kahekesi koguni läbi ei saanud. Takka üksteist ja mööda õuesid ja rohuaedu peasisid nemad

viimaks maja juure, kus keiser ja riigiülemad kous olid nõuu pidamas. Saali ukse kohal seisid mitu pealikut. Üks neist, Georg Grundberg, üks kuulus sõamees, lõi käega Luteruse õla peale ja ütles: „Mungake, mungake, sull on täna üks tee ees, kelle sarnast ei mina ega muu sõapealik kõige hirmsama lahingi korral ei ole käinud. On tõde sinu poolt ja oled sa oma südames selle peale julge, siis mine peale Jumala nimel, tema ei jäta sind maha.“ Need sõnad olid Luterusele kalliks kinnituseks, ja seda temale oli väga tarwis, sest hirm lippus tema peale, et ta nüüd keisri ja riigiülemate ette pidi astuma ja aru tegema.

Saali ukseid löid lahti, — rohkem kui 5000 inimest olid saalis, eestöas ja afnate all kous, kõik waatasid ükssilmi Luteruse peale. Saali otsas istus keiser Kaarel V. keiserlikus riidis auujärje peal ja tema kõrvas kuurwürstid, hertsogid, krahwid. Kes Luteruse ligidal olid, manitsesid teda madala healega, et ta pidi julge olema, ega pidanud neid kartma, kes ihu üksi võivad ära hukata.

Riigiasjade ülem toimetaja astus nüüd tema juure, näitas sõrmega laua peale, kus hulk raamatuid oli, ja küsis kas need tema kirjutatud olla. Kui Luterus neid oli waadanud ja lochnud: „Jah, on,“ küsis ta weel, kas tema tahta kõik oma õpetuse, mis tema katoliiki usu wastu olla õpetanud, siin awalikult waleks tunnistada ja temast lahti lüüa.

Luterus oli arwanud, et teda tema õpetuse põhja järele pidi küsitama, nüüd polnud sest juttu, muud kui: tunnistada kõik waleks. See segas filmapilguks tema meelt, ta palus mõtlemise aega homseks.

Riigiasjade toimetaja ütles uhkeste, mõtlemiseks olla temal tee peal aega küll olnud, aga keiser lubas Luterusele palutud aja.

Kui jälle oma eluforterisse oli saanud, tundis ta küll, et see tühi asi ei ole riigiülemate ees seista ja neile aru anda, ta läks selle pärast kõige ülema Issanda palwele, et temale ülewalt saaks julgust antud. Jumal kuulis tema palwet, teisel päewal oli kõik kartus kadunud. See kord pidi tema eestöas 2 tundi ootama kellu kuueni, küünlad põlesid juba, kui ta saali astus. Tema südames põles kaa himu oma usku awalikult üles tunnistada. Ta hakkas Saksa keeli peale ja palus kõige esmalt andeks, kui tema ei pidand oma sõnu

nõnda seada ostama, kuidas kohus on suure keisri ja würstide ees rääkida, tema olla liht munk, ei olla ilmaski suurt sugu inimestega palju kokku saanud ega tunda nende wiisid. Siis tema rääkis alandlikult oma õpetusest ja oma raamatutest. Kui temale öeldi, keiser, kes Hispaania maalt päritud oli, ei osata nii palju Saksa keelt, et ta tema kõnest võiks aru saada, hakkas tema, et küll higi temale mööda palet maha jooksis, uueste peale ja rääkis ladina keeli need samad sõnad. Siis ütles üks piiskop toredaste: Mis tema muidu põigata ja rääkida kõiksugustest asjadest, tema kohus olla aga selgeste ja otsekohe öelda, kas tema oma õpetuse tahab waleks tunnistada, või ei taha. „Hea küll,“ kostis Luterus, „kui suur keisriherra ja würstid mu käest selget, lühikest wastust nõuawad, siis ma tahan ka niisuguse wastuse anda: Kui mulle püha kirja ehk muu selge tunnistuste läbi ei saa tõeks tehtud, et ma olen eksinud, siis ma ei või ega tahagi oma õpetust waleks tunnistada ega temast taganeda, sest hea ei ole ega sünnigi midagi teha, kus südametunnistus wastu seisab. Siin ma seisan; ma ei või parata; Jumal aidaku mind! Amen.“

See selge tunnistus oli suurema hulga würstide ja kuuljate meele pärast, keiser ise ütles: „Munk on kartmata ja julge meelega rääkinud.“ Sakseni maa kuurwürstil oli liiati hea meel, ta kiitis oma õpetaja wastu: „Oh, küll on Martin Luterus täna kenaste keisri ja riigiülemate ees kõnelenud.“

Braunswieigi hertsog Gerik, kes õiete paawsti sõbr oli, laskis Luterusele kõrge kannuga õlut kinnituseks. Luterus tänas ja ütles: „Õtsegu hertsog Gerik täna minu peale on mõelnud, nõnda mõelgu Jumal tema peale tema surma tunnil.“ See sõna on hertsog Gerikut rõõmustanud, kui ta surma woodi peal maas oli. Mitu würsti ja muud inimest käisid Luterust tema korteris vaatamas. Aga paawsti saadikud püüdsid Luteruse hinge ja meelitasid keisrit, et ta oma sõna ei pidand pidama, Luterus olla waleprohwet ja niisuguse kohta ei maksta lubamine ühtegi. Aga keiser Kaarel ei olnud Siigismundi sarnane. Triieri linna piiskop ja kuurwürst katsus hea sõnaga Luteruse meelt pöörata, et ta oma õpetuse pidi tühjaks tunnistama, aga Luterus wastas temale Ramalieli sõnaga: „Kui see finane nõu ja see finane

töö on inimestest, siis läheb see tühja, kui see on Sumalast, siis teie ei või seda mitte tühjaks teha." Teg on pärast tõeks teinud, et Luteruse töö Sumalast oli.

60. Luteruse viimised elupäevad ja surm.

Umbes armatud 35 aastat olid sest päevast mööda läinud, mill Luterus Wormsi linnas teisri ja würstide ette hea tunnistuse oli tunnistanud. Palju muret, waewa ja meelehaigust oli tema pitka ajaga tunda saanud, aga tema oli kaa ühtlasi äratunnud, et Sumal tema poolt oli, sest koigis paigus, Saksamaal ja muus maakondades, hakkas selge Sumala sõna seeme, mis tema oli külmanud, kenaste ja jõud-
saste tõusma, liiati 1534. aastast saadik, kui ta terve piibli-
raamatu oli Saksa keeli ümberpannud ja välja annud. Aga igapäevane töö ja mure olid aega mööda Luteruse ihujõuu lõpetanud, ta hakkas põdema ja sai küll aru, et surma tunnike ligi oli. 1546. aasta hakul sai tema Eislebeni linna kutsutud. Seal, tema sündimise maal, oli Mansweldi krahvide wahel, kes selle maa walitsejad olid, päranduse pärast tüli tõusnud, ja sest et nemad muul wiisil teine teisega korda ei saanud, wõtsid nemad nõuiks oma riiasja ustawa meeste läbi lasta seletada, ja üks neist pidi Luterus olema. Luterus oli juba haigesegane, kui teda kutsuti, aga ta ütles: „Ma tahan heal meelel hauda minna, kui ma weel enne surma seda rõõmu peaksin tunda saama, et minu armsad krahwiherred teine teisega on leppinud ja rahu teinud.“ Küll kaebas tema kaa enne teeleminemist: „Mina wana ja nüüd pealegi pool pime mullatükk lootsin ifka, et mulle nüüd saaks rahu soowitud; aga mull on nii palju kirjutamist, rääkimist, tööd ja tegemist, kui ei oleks ma oma eluajal enne ilmasi weel midagi teinud, ega kirjutanud, ega rääkinud.“

Kui Luterus 17. Nääri kuu päewal pärast jutlust kogudust Sumalaga jättis, ütles tema: „Kui teie kuulda saate, et ma olen haigeks saanud, ärge paluge Sumalat elu pikendamise pärast, waid ennemine õudsa surmatunnikese pärast.“

Talwe külmaga läks Luterus 23. Nääri kuu päewal Wittenbergist teele, tema kolm poega: Johannes (Hans), Martin, Paul ja üks wana teener olid kaasas. Teisel päewal sai ta Halle linna ja jäi oma wana sõbra, ülema

linna õpetaja, Zoonase juure õomajale. Kõikine fula ilm oli Saale jõe wee tõstnud, 4 päewa tema pidi Halle linna wiibima, ennegu tema üsna elu kaupa paadiga üle jõe sai. Sell korral sai tema kaa külmetada ja kange rinnanuhtlus tähtis kallale. Wäfind ja haige jõudis tema Eislebeni linna, kus krahwid ja linna rahwas teda auusaste wastu wõtsid. Nüüd hakkas pittelane seletamine. 14. Künla kuu päewal kirjutas Luterus oma abikaasale: „Zumal on armu annud, krahwid on nüüd peaaegu hoopis teine teisega leppinud, mind on Zumal kaa kinnitanud, et ma haigusest pisut sain hingata, sell nädalal tahan ma jälle koju poole pöörata.“ Aga pea pärast seda sai abikaasa teised kojuminemise sõnumed, mis teda väga kurbastasid.

16. Künla kuu päewast saadik ei tunnud Luterus suuremat walu, ta oli lahke ja jutukas sõbrade seltsis, nõnda kuida ta wiis ikka oli, aga teisel päewal tulid endine walu ja südamepaatus raskemine kui enne tagasi. Krahwid ja muud sõbrad palusid teda, et ta see kord ei pidand suure tupp, kus seletajad kous olid, ligi tulema. Ta jäi siis oma tupp, puhu ta heitis woodi peale, puhu tõusis ta üles ja kõndis mööda tuba madala healega palwid lugeses. Zoonase ja teise sõbra wastu ta ütles: „Mis teie arwate, ma olen Eislebenis ristitatud, ehk ma ikka kaa seia pean jääma?“ Et ta küll väga nõdr oli, tuli ta ommeti weel lauda teiste seltsis õhtust sööma ja rääkis sööma wahel palju surmast ja tulewast elust. Pea läks ta oma tupp tagasi, heitis akna kohta maha ja palus suure healega Zumalat. Siis ta ütles: „Jälle süda on pätil ja walu täis, nagu ennegi!“ aga ta teelas siiski linna arstisid kutsumast. Krahw Albrehtile, kes ise tuli tema terwist järele kuulama, kostis tema: „Pole wiga, auulik herra, juba saab paremaks.“

Kellu 9 heitis ta woodi peale ja ütles: „Kui ma aga poole tunnist saaksin magada, küll siis minu loid jääksid paremaks.“ Ta jäi kaa magama kellu kümnene; kui ta unest ülesärgates Zoonast ja muud oma woodi juures nägi, ütles ta: „Waata, kas teie weel siin istute, eks teie heida magama?“ Nemad wastasid: „Ei mitte, auus herra, meie jääme teid walmama ja passima.“

Nüüd ta tõusis maast üles ja kõndis mööda tuba, walust ta ei lausunud ühtegi. Kui ta jälle maha heitis,

ütles ta: „Sinu kätte panen ma tallele oma waimu, sa oled mind lunastanud, oh Jehoowa, sa tõe Jumal.“ Siis, kui ta heaste oli kinnikaetud, andis ta kõigile kätt, soowis neile head ööd ja ütles: „Joonas, ja teie kõid, paluge Jumalat armuõpetuse pärast, et see mõiks häästi joosta, sest Triidendi linna piiskopi selts ja tige paawst kannawad tulist wiha tema wastu.“

Kellu 1 ärkas Luterus unest: „Oh Issand, Jumal, küll ma olen walu täis. Wist ma ikka seia linna, kus ma olen sündinud ja ristitatud, kaa jään.“ Joonas kostis: „Auulik isa, külap taewane Issa aitab Kristuse läbi, keda teie olete kuulutanud.“ Siis tõusis Luterus jälle woodist üles, kõndis ilma aitamata mööda tuba edasi tagasi ja palus: „Sinu kätte panen ma tallele oma waimu, sa oled mind lunastanud, oh Jehoowa, sa tõe Jumal.“ Kui ta jälle sai maha heitnud, kaebas ta mitu korda, rinnad olla temal wäga kinni, aga süda olla alles terve. Senni kui maja peremehe ja arstide järele saadeti, sai haige sooja linadega õrnutud ja tema padjad soendatud. Pea tulid krahw Albrecht ja tema abikaasa ja tõid haigele kinnitawat rohtu. Aga haigus wõttis ühtepuhku wõimust, Luterus ütles: „Armas Jumal, ma olen walu ja ahastust täis, ma pean siit lahkuma, Eislebenisse ma ikka jään.“

Siis ta palus südame põhjast: „Oh, mu taewane Issa, mu Jumal, Issanda Jeesuse Kristuse Issa, sa rõõmustamise Jumal, m atänan sind, et mulle oma poega Jeesust Kristust oled ilmutanud, kelle sisse ma usun, keda ma olen kuulutanud, keda jumalafartmata rahwas tagajusawad ja teutawad. Ma palun sind, Jeesus Kristus, kanna hoolt mu hinge eest! Oh taewane Issa, et ma küll sest sinatsest ihust pean lahkuma ja sest sinatsest elust saan arakistud, siiski tean mina, et ma pean sinu juure igaweste jääma, ja et ükski ei saa mind sinu käest kiskuda.“ Weel ütles tema: „Nõnda on Jumal maailma armastanud, et tema oma ainusündinud poja on annud, et ükski, kes tema sisse usub, ei pea hukka saama, waid et igawene elu temal peab olema,“ — ja: „Meie Jumal on arapeastja ja Jehoowa Issand saadab surmast wälja.“

Mitu korda pakuti temale rohtu, aga tema ütles: „Ma lähen siit ära ja heidan oma hinge!“ ja kolm korda ta palus: „Issa, sinu kätte ma annan oma waimu.“

Siis ta jäi wait; teda raputati, õõruti, hüüti nime pärast, aga ta pani filmad kinni ja ei kostnud midagi. Siis ütles Joonas walju healega: „Aulik isa, kas teie tahate Jeesuse peale ja õpetuse peale, mis teie olete kuulutanud, kindlaste lootes surra?“ Suriia kostis nii, et kõik seda kuulsid: „Jah!“

Nüüd ta pööras ennaft parema külje peale ja magas weerand tunni nii heaste, et juba hakati paranemist lootma. Aga pea pärast seda kahwatas ta filmanägu ikka enam, jalad ja otsaesine hakkasid külmaks saama ja kui teda raputati ja hüüti: Martin Luterus!“ siis ta enam ei lausunud sõna. Rääb ristas hingas ta weel üks kord pitkalt ja heitis wäikselt Issandas oma hinge. See oli 18. Kuuinla kuu päewal 1546. aastal kellu 2 ja 3 wahel hommitut. Ta oli 62 aastat 3 kuud ja 8 päewa wanaks elanud.

Kõik Luteruse tuttawad ja sõbrad ja kõik, kes tema läbi tõe teele olid saanud, olid täis kurwastust tema surma sõnumid kuuldes. Kuurwürsti käsu peale wiidi tema surnu koha Wittenbergi linna ja maeti kirikusse maha. Haua peale finnitati wäskplaat pealekirjaga, mis alles tänapäew on lugeda: „Siin hingab Martin Luteruse, Jumala sõna õpetaja, koha, kes 18. Kuuinla kuu päewal 1546. aastal oma pärislinnas, Eislebenis, 62 aastat, 3 kuud 8 päewa wana on surnud. Meie wiimne ots olgu nõnda kui selle õige wiimne ots.“

Üks aasta pärast tema matmist seisis haua juures keiser Kaarel V. Ta oli Wittenbergi linna kuurwürsti käest mõõga teraga ärawõtnud. Luterus ei pidanud seda wiletsust enam nägema, Jumal oli õige õnnetuse eest äraforistanud. Keiser seisis ja waatas sügawas mõttes haua peale. Üks tema saatjatest ütles temale, et ta selle kurja usufegaja koha pidi lastma wälja wõtta ja tuhaks põletada, aga keiser wastas: „Jätke teda rahule, ta seisab oma kohtumõistja ees, ma ei sõdi surnute wastu, waid elawate wastu.“

61. Õige usu üleswõtmine Liivi ja Gestimaal.

Sell ajal, kui Luterus Saksamaal usupuhastamise tööd kätte wõttis, olid Liivi ja Gestimaa Saksa rüütli ordo walitsuse all, mis Preisfi maal aset oli. Mõõgawennad olid ju

1236. aastal selle wägewa orbdoga pidand ühte lööma, sest et nemad üksipäinis ei saanud kõikide oma waenlaste vastu seista.

Ristiufu poolest olid loub meie maal väga wiletsad, ülemad ja alamad olid sellesama hukatuse sees. Rüütlid ja preestrid olid Jumala sõna poolest täieste pimedad ja elasid väga korratumat elu. Lätlased ja Gestlased ei hoolinud ristiufust, kellele keegi neid ei õpetand, midagi; waewalt ostas üks tuhande scaft Issameie palwet lugeda. Wanad pagana aja kombes olid salaja igal pool weel liikumas. Rahu aeg, mis wapra ordomeistri Plettenbergi wõidud meie maale olid saatnud, ei toonud paremat kasu ühtegi, kui et nüüd üks praßimine ja lastumine hakkas nii häästi sakste kui talupoegade seas. Mina suurema linnade, Riia, Tallinna ja Tartu kodanikud pidasid weel oma wanemate auusast ja kasinast elu wiisist sou pärast kinni. Riia linna kodanikud ei raatsinud oma lapsi munkade õpetuse alla anda, kelle kae kõik linna koolid olid, sest munkade eluviisid olid väga kõlwatumad. Nemad saatsid neid ennemine Saksamaale kooli, iseäranis Treptowi linna, kus sell ajal üks väga kuulus kool oli. Selle kooli õpetajad Andreas Knööpfen ja Johann Buugenhaagen olid mõlemad Luteruse sõbrad ja kuulutasid oma õppijatele selget Jumala sõna õpetust. Oma laste läbi said siis wanemad ju waratselt Luteruse tööga tuttawaks. Kui Knööpfen ja Buugenhaagen 1521. aastal paawsti sõbrade wiha eest Treptowi linnast pidid põgenema, läks Knööpfen mitme õppijaga Riia linna elama. Seal õpetas ta lapsi Jumala sõnale ja seletas kaa wanema rahwale Pauluse raamatut Rooma rahwale ja alustas seda wiisi tasahiljuseste õige usu üleswõtmist. Gull tähtsamaid kodanikusi hakkasid tema poole hoidma ja tema ja selge armuõpetuse sõbru sigis weel rohkemine juure, kui ta 1522. aastal suure rahwa hulga kuuldes mitme katoliiki usu preestriga usuasjade pärast waidles ja neid Jumala sõnaga ärawõitis. Sellamal aastal sai Wolmari linnas üks maapäew peetud, kuhu kaa linnade saadikud olid tulnud. Seal heitsid siis Riia, Tallinna ja Tartu saadikud ühte nõuusse, et need linnad tahta selget armuõpetust kõigest wäest kaitsta ja ülespidada.

Kui ülem piiskop Riias Kaspar Linde neid wigadusi, mis üle kaewati, ei tahtnud parandada, siis mõtsid raelohus ja kodanikude wanemad asja ise oma kätte. Ilma piiskopist

hoolimata seadsiid nemad Rnööpfeni Beetre kiriku õpetajaks ja Saagupi kiriku peale sai teine õige usu armastaja Silwester Tegetmeier walitud, ja mõlemad hakkasid nüüd selget armuõpetust kuulutama ja koguduse asju selge Jumala sõna järele seadma. Tegetmeier oli tulisea waimuga mees kui Rnööpfen, oma wägema kõnega äritas tema kord alamat rahwast nii suure wihale katoliiki usu wastu, et need kirikute sisse tungisid ja seal altarid, pildid, pühade kujud äralõhkusid ja muud häwitusse tööd tegid.

Katoliiki preestrid, et linna rahwale hirmu teha, jätsid suurel reedel 1523. aastal kõik korraga linna maha ja ähwardasid linnale hukatust. Aga kui nemad tundsid, et keegi selle üle ei ehmatanud ja kui neile puudus kätte tuli, siis pugesid nemad jälle üks haawal salamahti linna tagasi. Kae kohus andis neile kaks omaist wale-jumalateenistusest taganeda ja õiget usku wastuwõtta, muidu pidada nemad linnast äraminema. Muist läksid kaa, aga suurem hulk jäi linna ja püüdis iga wiisi Jumala sõna õpetust takistada.

Kui Luterus õige usu üleswõtmisest Riialinnas oli teada saanud, siis kirjutas tema 1523. aasta lõpul „ärawalitsetud, armsa sõbradele ja usklikudele Riia, Tallinna ja Tartu maal“ ühe finnituse kirja, ja teisel aastal ta läkitas weel ühe kirja Riia linna. Kaa pärast on Luterus weel mitu korda meie maale kirjutanud ja on kaa mõne õpetaja seia läkitanud, kui teda selle pärast paluti.

Saaremaal läks õige usu üleswõtmine ilma tülita korda, sest et sealne piiskop Johann Rniemel seda asja ei teelanud. Tartu linnas oli piiskop Johann Blankenfeld ewangeliumi weriwaenlane ja püüdis seda igal kombel ärakeelata. Aga see ei läinud temale mitte korda, waid kaa seal sai wiimaks pärast rasket mõitlemist õige usk üleswõetud.

Peaaegu selljamaal ajal kui Riias hakati kaa Tallinnas selget Jumala sõna õpetust kuulutama. Esimesed kuulutajad olid Johann Lange, Hermann Marsow ja Sakarias Hassse, nende juure kogusid pea suur hulk linna kodanikusi, keda liiati preestrite ja munkade kõlmatu elu oli pahandanud. Aga õige joonele sai asi wast siis, kui aastal 1524 ordo meister Plettenberg raeõhtule ühe kirja läkitas, kus sees ta paawsti sõbrade kaebduse pärast nõudis, et linna õpetajad saaksid keelatud katoliiki usu wastu waidlemast ja et munkadele ei peaks

liiga tehtama. See kiri pahasdas kõik linna rahvast, alamaid inimesed mõtsid kätte ja röövisid katoliiki usu kloostrid ja kirikud paljaks ja löid kõik pilbid ja kujud pihuks ja puruks; aga raekohus, mis seda üleskohtu tööd kangeste noomis, mõttis nõuiks katoliiki jumalateenistust hoopis ärakeelata ja kõik teenistust puhta Jumala sõna järele seada. Nõnda sündis ka. Mungad said linnast äraaetud, koolid said asutatud ja igal pool kirikutes selge armuõpetus kuulutatud. Aga Tallinna piiskop istus toompääl ja oli vihane, aga ei tohtinud vastu panna, sest kõik linna rahvas oli ühes nõuus õige usu ülesvõtmise pärast.

Maal õige usu ülesvõtmine ei läinud mitte nii järsku, korda kui linnades, seal sai mõnes kohas veel tüff aega vastu pandud, aga väga kauaks see ka ei kestanud.

Arvata 1560. aastal oli kõik meie maa katoliiki usust ära lahkunud ja selge armuõpetuse poole heitnud. Aga kaua aega veel oli maal häist õpetajatest puudu, sest waewalt oli neid linnade jauts leida. See wiga ja alalised sõad, mis nüüd tõusid, panid veel mitmeks ajaks kasu kinni, mis muidud selgest Jumala sõna õpetusest oleks pidand tulema.

Õige usu ülesvõtmisega tuli meie maale ka uus walitsuse kord. 200 aastat olid nüüd Gesti-, Liivi- ja Kuuramaa üheskõus Saksa rüütli ordo walitsuse all olnud. See ordo ise oli üks katoliiki usu asutus, mis enam ei mõind seisma jääda, kui tema liikmed katoliiki usust lahkusid. Ordo lagunes ühest ära, Preissimaa sai ilmalikuks müürsti riigiks, kelle hertsogiks wiimne ordo ülem walitseja sai tõstetud, ja ordo jagu meie maal ei mõinud ka kauaks wägewa naabri riikide vastu panna, mis ordo maad tahtsid omale võtta. 1561. aastal andis Gestimaa ennast meelega Rootsi kuninga Ceriku XIV. alla, Liivimaa jäi Pohlamaa kuninga Siigismund Augusti kätte ja Kuuramaast sai üks ilmalik müürstiriik hertsog Gotthard Kettleri all, kes wiimne ordo meister oli olnud. Kõige parema põlwe oli enesele Gestimaa ärawalitsenud; ta walitsejad, Rootsi kuningad, olid Luteruse usku ja kandsid nii palju, kui aeg andis, Jumala sõna õpetuse eest hoolt. Liivimaale tulid Pohlakate walitsuse all kiredad päewad. Kõik oli kuningas Siigismund tõutanud õiget usku segamata jätta, aga järgmine kuningas ei hoolinud sest tõutusest ühtegi, waid hakkas õiget usku tagatiusama ja neid

waewama, kes paawsti alla ei tahtnud endid anda. See waewamine ei lõpenud enne otsa, kui Liwimaa Rootsi kuningate walitsuse alla oli saanud (1629. aastal).

Dige usu üleswõtmise kasu wiibis kaua maarahwale tulemata. Küll pani ju 1553. aastal üks Tartu linna õpetaja Franz Witte Luteruse weikeste katekismuse Gesti keele ümber; aga see esimene Gesti keele ramat, mis täieste on kadunud, jäi kauaks ajaks ainsaks Gesti keele raamatuks, sest pitkaldased sõa tülid ja nende seltsis katt ja nalg niisid rahwast tuhande kaupa maha ja keelasid kõik mure waimu harimise eest ära. Seitsmeteistkümnema aastasaa hakul tulimad wast jälle paremad ajad. Õpetaja Hindrek Staal hakkas Gestikeele raamatuid kirjutama, tema andis ühe jutluse raamatu ja lauluraamatu wälja, mis keele poolest küll veel wäga waesed olid. Aga piibliraamat oli ikka alles ümberpanemata, et Rootsi kuningas küll seda tööd püüdis edendada. 1686. aastal sai siis Uue seaduse raamat Tartu murdes esimest korda wäljaentud ja 1715. aastal kaa Tallinna murdes. Terwe piibliraamat ilmus wast 1739. aastal. Jüri õpetaja Anton tor Helle oli wana seaduse raamatu ümberpannud, uue seaduse raamatu ümberpanija on tundmata. Küüd wast, kus Jumala sõna rahwa enese kae oli, wõis dige usu üleswõtmine meil hakata wilja kandma ja ta on seda kaa kannud.

62. Raks pilti kolmekümne aastajest sõast.

1618—1648. aastast saadik möllas Saksamaal sõda, mis kolmekümne aastajeks hüütakse, paawsti-ja Luteruse-usuliste wahel ja täitis kõik Saksamaa waremete ja wiletsusega. Kui Luteruse usuliste würostide ja rahwaste kasinam jõud ju hakkas otsa lõppema, tuli Rootsimaa suur kuningas Gustaw Nadolf oma usuwendadele appi ja peastis neid oma elu kuluga hufatuse käest. Temast, kes kaa meie maa üle on walitsenud ja kes kaa 1629. aastal Liwimaa Rootsi riigi alla saatis, tahame siin mõnda jutustada.

1. Leer Nürnbergi linna all.

Gustaw Nadolf oli Baierimaa sisse tükkinud ja ahastas selle maa kuurwürosti, kes üks tige ewangeliumi waenlane oli, kangeste. Kuurwürost palus Austria riigi sõa pealiku

Wallensteini käest abi, aga Wallenstein, kes kuurwürstile südamest seda ahastusi ja alandamist soovis, viiwasit kaua aega abi. Wiimaks kui kuurwürst oli lubanud täieste Wallensteini käsu alla heita, kutsus seefama teda Segeri linna ja sealt nemad läksid Nürnbergi linna poole, et Rootsi kuningale käest selle linna ärawõtta. Aga kuningas sai nende nõuust aru, jõudis oma sõa mäega nende ette ja lõi neid oodates Nürnbergi alla kindla leeri üles. Pea tuli kaa Wallenstein järele ja asus Rootslaste ligi kõwa kantside taha. Mõlemad wastased istusid nüüd oma kantside warjul, wahtisid teine teist ja kumbki ootas, et nälg ja toiduse nappus teist pibid sundima kindlast leerist wäljatulema; aga see lootus oli tühine. Üksteistkümmend nädalat läksid mööda, aga kumbki ei tahtnud taganeda. Kõik ümberkaudne maa oli sõameestest paljaks riisutud ja ära häwitatud, ja maa rahwa häda oli otsfata suur. Wallensteini leeris olid peale suure sõamäe armata 15000 tallipoissi ja toapoissi ja teine see wõrs naesi, kellele Wallenstein oli luba annud oma meeste juure tulla, ja 30000 hoost, mis enamiste kraami wedamiseks pruugiti; Wallensteinile enesele kulufid tema kraami weuks 500 hoost ära. Ja kõik see suur hulk inimesi ja elajaid elasid ütsipäinis rööwimise waral. Kaa Gustaw Adolfsi leeris ei walitsend enam endine wali kord ja kohus. Tema jumalakartlikud Rootsimehed, kellega ta Saksamaale tulnud, olid aega mööda enamiste lahingites tapetud ja tema oli Saksamaal omale sõamehi pidand palkama, kelle südamed pitkaldases sõa käras jumalakartusest olid hoopis ärawõõrdunud. Kuninga waljus ei aidanud suure hulga juures, liati see pärast et alamad pealikud ifegi ei püüdnud hoolega korda ja kohut sõameeste seas ülespidada. Kuninga waga süda walutas kuuldes, kui hullul kombel tema sõamehed maa rahwa wastu mõllasid. Ta kutsus pealikud kokku, soitles neid kangeSte ja hüüdis wiimaks: „Mull on fant teiega olles, mu süda on tüdinud niisuguse pööratse rahwaga seltsimast!“ Aga tema film ei ulatanud igale poole, ja pahad wiisid olid juba liig sügawaste juurdunud. Siis wõttis wiimaks kuningas nõuust selle tühja wahtimisele, mis nii palju kahju sünnitas, otsa teha, 24. Seikuse kuu päewal 1632. aastal wiis ta oma sõamäe leerist wälja waenlase kantside wastu. Aga kõige mehisem waprus ei jõudnud

neist jagu saada, ja õhtu pidi tema oma meestega, kellest palju suuretükfide kuulidest haawatud ehk tapetud olid, jälle oma leeri tagasi minema. Beel faks nädalat ootas tema omas leeris, aga kui Wallenstein asemelt ei liifunud, siis läks ta 8. Septembril pafuna mængiga waenlase kantfide alt mööda Baierimaa poole. Wallenstein ei julend mitte tema kallale tulla.

Nüüd jättis kaa Wallenstein oma leeri maha ja süütas selle põlema. Aga tema ei läind mitte Rootfi kuningat taga ajama, waid pööras põhja poole Saksenimaale, sest ta tahtis sõa koorma nende rahwaste kaela laduda, kes Luteruse usku olid. Rõit ta teekond sai tule panemise ja were ärawalamisega äramärgitud. Ruttu pööras kuningas ümber oma usuwendi appi, ja jõudis 11. Nowembril Naumburgi linna. Linna rahwas mõtsid teda hõisates kui oma peastja ingli wastu, mõned andsid tema jalgele suud. Kuninga sõda lõi kartma rahwa liiga auupakkumist tundes, ta ütles oma õpetaja Fabriitsiuse wastu: „Meie käsi käib nüüd häästi, aga ma kardan, et Jumal mind selle rahwa jõleduse pärast weel nuhtleb. Eks ole nii, kui tahaksid need inimesed mind oma ebajumalaks teha! Kui pea mõiks Jumal, kes suurelisi alandab, neile ja mulle näidata, et mina muud ei ole kui üks nõdr ja surelik inimene?“

2. Lahing Lützeni linna all 16. Nowembril 1632.

Sest et just kange külm oli ja kuningas Naumburgi linna juure oli lastnud kantsa ülesteha, lootis Wallenstein, et tema enne tulewat kewadet sõda ei tahta üleswõtta, ja läkitas oma kindrali krahw Pappenheimi Reini jõe poole; tee peal pidi ta enne weel Rootslased Halle linnast ja Mooritsburgist wälja ajama. Warsti läks Gustaw Adolf oma sõawäega teele Weissenfeldi linna poole ja jõudis 15. Nowembril õhtu Lützeni linna juure, kus Wallenstein oma sõawäega oli aset pidamas. Mõlemad walmistafid lahingi wastu; Wallenstein saatis ruttu käsu Pappenheimi järele, kes weel Mooritsburgi oli ümberpiiramas, et ta pidi tagasi tulema.

Kuningas jäi kõik see külma õõ oma tõlda ja pidas oma pealikutega lahingi pärast nõuu. Hommikufu jõudis, paks udu kattis kõik maa ja mõlemad sõawäed seisid neid asju oodates, mis pidid tulema, teine teise wastas. Rootslased

laulsid pafuna mängiga Luteruse laulu: „Reil' tuleb abi Jumalast,“ ja teise kuningast enesest tehtud waimulikku laulu. Sai kell 11 lõõnud ja päike udu üle wõimust saanud, astus kuningas pärast lühikest palwet hobuse selga ja wõttis parema sõawäe tiima juhtimist enese hooleks, senni kui pahem tiib Weimari hertsogi Bernhardi all oli. Kuningas hüüdis: „Nüüd hakakem peale! Jumal aidaku! Jeesus, Jeesus, anna mulle täna wõidelda sinu nime auuks!“ Raudriiet temal ei olnud seljas, ta oli õelnud: „Jumal on mu raudriie!“ — Ta wiis oma sõawäe waenlaste wastu, kes kantside taha ja tee kraawide sisse olid asunud ja Rootslased hirmsa fuuretükide ja püsside tulega wastuwõtsid. Siiski läksid Rootslased julgeste edasi üle kraawide ja sunnitiid waenlased taganema. Aga nüüd tuli Pappenheim oma ratsawäega Halle linna poolt ja uueste tõusis sealsamas sõdimine. Rootslaste jalawägi hakkas kõrkuma ja läks üle kraawide tagasi. Kuningas tõttas ratsawäega neid appi, ja oli tüki maad omaste eele sõitnud, sest ta tahtis waadata, kust ta kõige paremine waenlaste kallale wõiks minna; pisut seltsimehi olid aga teda saatmas, nende seas Lauenburgi hertsog Brants. Kuningas oma tõlbi filmadega oli ennast liiga waenlaste ligi annud, üks kuul läks tema käewarrest läbi, nii et ta peaaegu minestas. Kui ta ümber pööras, et sõa karest peafeda, tungis teine kuul tema seljast läbi. Dhates: „Wii Jumal, mu Jumal!“ kuskus ta hobuse seljast maha, aga jalg jäi jalusti sisse kinni ja hobune, mis kaa kuuli rinda saanud, wedas teda tüki maad edasi. Üks ainus noor teener oli tema juure jäänud ja püüdis teda maast ülestõsta, aga temagi sai waenlastest mahalastud. Need tapsid kuninga hoopis ära, riisusid teda paljaks ja jätsid tema furnu keha hooste tallata, nii et ta täieste näutumaks sai. Kuninga werine hobune, mis tühjalt tagasi tuli, tõi sõawäele tema surma sõnume. See täitis kõikide südamed tulise wiha ja kättemaksmise himuga; Weimari hertsog seadis sõawäe ruttu korraks ja tormas üle kraawide jälle waenlaste peale ja pillas neid laiale. Nemad ei saanud enam wastupanna; kindral Bikkoloomini astus üleüldsi werine ju wiiendama hobuse selga, sest neli olid enne tema alla tapetud, ja kindral Pappenheim, kes wapraste oli wõidelnud, sai surma haawa. Pögenemine ja segadus wõtsid wõimust.

„Meie oleme ärawõidetud, Pappenheim on furnub, Rootslased tükimad kallale!“ see kisa kuulus igal pool. Wallenstein, kell jooksjä jalus oli ja kes selle pärast tooliga sai kantud, kästis sõamäe taganemisele kutsuda. Paks udu, õõ, mis peale tulemas, ja suur wäsimus keelasid Rootslased neid tagaajamast; nemad jäid õõ otsa sõa mälja peale ja Austria keisri suured tüdid sattusid nende kätte. Wallenstein läks oma sõamäe riisumetega Pöömimaale talwe korterisse, et temal küll enne oli nõu olnud talwets Saksenimaale jääda. Sest oli selgeste näha, et wõit oli Rootslaste kätte jäänud. Wallenstein kiitis küll, wõit olla kaalumia jäänud ja keiser kästis kirikutes tänuteenistust pidada otsegu wõidu eest.

Teisel päewal otsisid Rootslased sõa mälja pealt oma armsa kuninga leha ja leidsid teda wiimaks kaa teiste surnu lehadest alt täis werd, hoostest äratallatud, üheteistkümmne haawaga. Kuninga praua Maarja Eleonora wiis oma abikaasa leha suure leinamisega Stokholmi linna, seal ta sai maha maetud. Kuninga merine näht kuub, mis tema surma päewal kannud, sai Wiinilinna keisri kätte saadetud, kes, kui ta seda näha sai, nuttis. See nutt auustab nii häästi tema surnut waenlast kui teda ennast. Ferdinandi südames oli auusat meelt küll, et ta kaa oma waenlase mehist waprust mõistis suureks pidada.

63. Suure Wene maa keisri Peetre teekäimised.

Jüri kuus 1697. aastal läks tsaar Peeter ammu peetud nõuu järele teele. Ta tahtis teiste Giroopa maa riikide asju ja seadumisi oma filmaga näha ja neist õppida, kuidas ta oma riigi asjad pidi korra peale saatma. Oles tema oma päris nime all teele läinud, siis oleksid igal pool wastuwõtmise peud ja tülid tema õppimise aja liiga kulutanud, selle pärast wõttis ta nõuaks ennast wõõra nime alla ärapeita ja heitis saadikute seltsi, keda tema Giroopa maa würstide juure läkitas kindral Leforti (Lefoori) juhatusel all, kui üks liht ülem pealik. Nemad läksid Riia linna kaudu Röödnigsbergi linna, kus Brandenburgi kuurwürst Priidik III. auusa wastuwõtmise eest hoolt kandis. Kui kuurwürst neid esimest korda jutule wõttis, seisis tsaar teiste saadikute hulgas; aga kuurwürsti teenrid kiitsid pärast, nemad olla ju siis Peetre ära-

tunnud tema kõrgest, sirgest kasmust ja ta wätkuwaist filmist. Suure hoolega käis Peeter seal hantwärdide ja kunstnikude töötubasid vaatamas ja iseäranis pani tema perlekiwi treimist tähele. Röönigsbergist läks ta Pommeri maast, Berliini, Magdeburgi, Hannoveri ja Kleeme linnadest läbi Amsterdami linna.

Ta pani seal sadamas kaupmeeste, laewameeste ja sol-datite kihinat imeks, kõik, mis ta näha sai, kunstnikude ja hantwärdide tööd, meskid, tammid, masinad olid tema meelest kui ime, aga kõige tähtsamad olid temale laewad. Hommikust õhtust saadik käis ta kõik teraselt vaatamas ja läbi katsumas. Et õppimise aeg ei saaks tühja teretamistega ära raisatud, lõi ta saadikute seltsist hoopis lahti ja läks Saardami külasse, kus laewu ehitati. Aga palja vaatamisega ei olnud ta rahul, ta tahtis ise tööd ka kätte õppida, pani punase kamsoni selga ja walged linased püksid jalga ja pakkus ennast ühe laewaehituse meistrile töömeheks. Ta sai siis Mihailowi nime all puuseppade kirja ülespandud, üks ainus tema seltsimeestest jäi tema juure. Et keegi ei pidand aru saama, kes ta oli, elas ta otse kui üks liht puusepp ja muud wahet ei olnud tema ja muunde töömeeste wahel kui see, et ükski neist töö hoole ja õppimise hinna poolest tema wastu ei jõudnud. Oma kirmega tuli ta hommi kuwara kõige esimene tööle ja jättis õhtu kõige wiimne töö seisma. Ta elas ühes weikeses majas sadama ligi, mis ikka weel wõõrastele, kes Saardamisse tulewad, näidatakse. Kaa raudseppade ja lontmaakrite tööd käis ta vaatamas ja Hollandi maa tuuleweski wärki püüdis ta põhjani tunda saada. Talwel elas ta Amsterdami linnas ja õppis kõrgemat rehendamist, loodud asjade tundmist ja kaa pisut arstimise tarkust. Kui laew, mis ta ise oli aidanud ehitada, walmis sai, kinkis linna walitsus selle temale, sest pitka peale ei olnud warjule jäänud, kes tema diete oli. Tema läkitas laewa mitme meremehe, pealiku ja kunstnikuga, keda ta oma teenistusesse oli wõtnud, Arhangelin.

Hollandi maalt läks Peeter Inglismaale. Kaa seal asus tema ühe laewaehituse tööpaiga ligi elama ja püüdis töömeestega juttu ajades weel juure õppida. Londonis käis ta jälle kõiki tähtsaid töösid vaatamas, õppis taewa tähtede tundmist ja uitis mööda rohuaedu, trahterid, firikuid, waatema-

jasid, kus midagi uut asja oli kuulda ehk näha, puhu suurt fugu mehe, puhu liht laewamehe riidis. Inglis maa kuningas tahtis temale rõõmu teha ja käskis tema nähes mere peal filmatirjaks ühe merelahingi ärapidada. See näitus oli nii wäga Peetre meele pärast, et ta rõõmuga hüüdis: „Jah tõeste, kui ma Wenemaa tsaar ei oleks, siis oleksin hea meelega Inglismaa merewäe pealik!“ Teda Jumalaga jättes fin-
kis kuningas temale ühe sõjalaewa, kus 24 suurtiüffi peal olid, ja selle laewaga läks Peeter üle mere jälle Hollandi maale. Seal palkas tema weel suure hulga laewa mehi, arstisid, suuretüki mehi ja kunstnikusi ja saatis neid Wenemaale oma rahwast õpetama. Tema ise läks üle Dreesdeni linna Wiini linna, kus ta Austria riigi sõawäe asjadega lootis tuttavaks saawat, ja pidi juba koa Beneetsia ja Rooma linna minema, kui kottu käst tuli, et Streelitfid, Wene sõamehed, olla mässamas. See sõnum sundis teda oma teekäimist poolele jätma ja rutuga koju tagasi minema.

64. Põhja maa sõda. (1700—1721 a.)

Tsaar ehk keiser Peeter I., kes Wenemaast üht wägewat, haritud riiki püüdis teha nagu teised Giroopamaa riigid, tahtis ka merewäe asutada, ja seks läksid temale Ingrimaa, Gestimaa ja Liwimaa, mis Lääne mere ääres ja Rootsi kuninga walitsuse all olid, wäga tarwis. Walge meri, mis ütsipäinis Wenemaa järel oli, ei kolwanud merewäe asutamiseks, sest et ta mitu kuud jää wangis on. Peeter oli selle pärast Saksamaalt koju tulles Sakseni maa kuurwürsti Augustiga, kes ühtlasi ka Põhla maa kuningas oli, kokku rääkinud, kuidas nemad need maakonnad tahtsid Rootslaste käest ärawõtta, ja Taani maa kuningas Priidik IV. heitis ka nende nõuusse. Kolmekesi tahtsid nemad Rootsi maa noore kuninga Kaarle XII. kallale kippuda ja lootfid, et nemad temaga hõlpsaste pidid korda saama. Aga Peetrelle üksi läks see nõu õnneks, tema kahe nõuumehele tuli sest püsti kahju.

Kõik kolm pidid korruga Rootslaste peale minema. Kuningas August läkitas oma sõawäe Riia linna alla, ja lootis, et linn ja terve Liwimaa hea meelega tema alla heidawad, sest et seal palju nurisemist oli Rootsi walitsuse wastu. Taani kuningas jälle tükkis Kaarle õe mehe, Hols-

teini hertsogi maasse ja tahtis selle omale võtta, aga Wene sõawägi läks Ingrimaaale ja hakkas Narwa linna ümber piirama. Aga Kaarel XII., et ta küll alles üsna noor oli, ei koshund nende kolme pealetulemisel. Nagu wälk tuli ta oma sõawäega Kopenhageni linna alla ja ahwardas linna suutumaks ära häwitada, kui Taani kuningas ei pidand tema õe mehele rahu andma. Traawendalis sai rahulepitus Taanlaste ja Rootslaste wahel tehtud ja kolmest nõuumehest oli üks juba kadunud. Augusti nõu läks kaa tühjaks. Kui tema sõawägi 1700. aastal Riia linna juure tuli, ei tahtnud ei linn ega maa seft kuuldagi, et nemad Rootsi walitsuse alt pidid lahti lõõma, ja sõawägi läks häbiga jälle koju. Nüüd ruttas Kaarel oma asja Wenelastega seletama. Ta läks weikese hulga sõameestega Pärnu linna ja tõttas sealt Rakweresse, kuhu tema sõawägi pidi kokku tulema. Aga enam kui 15000 meest ei forjand sinna ja nendega pidi tema 40000 Wenelase wastu minema. Temale anti nõu järgi oodata, aga tuisu peaga Kaarel ei hoolinud seft nõuust, waid läks oma weikese wäega otsekohe Narwa poole Wenelaste wastu, wõitis neid ära, pillas neid laiali, wõttis nende pealikud wangi ja nende suuredtükid ja sõa moona ära 21. Novembril 1700. aastal. Siis ruttas ta Pohlamaale kuningat Augustit karistama. Ta wõitis teda mitu korda ära ja ajas teda ühest kohast teise ja kui August rahu palus, siis ei wõtnud tema seda palwet koguni kuulda, waid ütles, et keegi niisuguste meestega ei wõi leppida, kes auusat meelt rumaluseks ja kavalust suureks tarkuseks panewad. Aga et temale küll kõik nii häästi korda läks, et ta Augusti koguni kuninga ammetist lahti mõistis ja teise mehe tema asemele kuningaks seadis, ommeti rõhus see sõda raskest Rootsi maa peale. See ei olegi perekas maa ja pidi ommeti kõik oma tugewad mehed sõa tarwis Saksjamaale kuninga juure läkitama; sinna nemad surid lahingites ehk läksid kaa nälja läbi hukka ja kodu jäid põllud harimata. Aga mis niisugune raudpea, kui Kaarel oli, seft hoolis? Ta tungis nüüd Sakseni maasse ja ahastas Augustit nii kaua, kui ta Ultranstätis 1706. aastal ennast hoopis kuninga Kaarle tahtmise alla pidi alandama. Keiser Peeter oli sell ajal Ingrimaa ja Narwa linna Rootslaste käest ärawõtnud ja hakkas lootuse peale enesele Neewa jõe ääre pealinna ehitama, mis ta Peeterburiks hüüdis, et ta

küll ei teadnud, kas see maa tema kätte pidi jääma. Sest nüüd mõtles Kaarel kaa temaga asja lõpetada. Kindral Döwenhaupt, kes siit saadik Viimi maad oli kaitsnud, sai kogu kuningaga juure Beresiina jõe ääre tulla, et sealt kõik sõjavägi üheskõrs Moskwa linna peale pidi minema. Aga kas kuningas ise oma kogu oli unustanud, ehk kas temale teine tugu oli tulnud, ta viitis aega senna ja tänna minnes ja kui Döwenhaupt suure waewaga seatud paika oli jõudnud, ei leidnud ta seal kuningat, vaid suur Wene vägi kiskus tema peale ja tegi tema weikeste sõjaväele palju kahju. Kaarel XII. oli sell ajal Ukraina maakonda läinud, kuhu wana kasakate hetman Maseppa teda oli kutsunud. Tema lootis, et kõik kasakad pidi tema poole heitma, ja et ta nende abiga hõlpsaste keisri Peetre üle pidi võimust saama. Aga paljad 7000 meest Maseppa all löid Wenelastest lahti ja tulid Rootslaste juure. Nendega läks Kaarel Poltaawa linna peale ja jahtis seal nii kaua ühe tühja kantsi kallal, kui suur Wene sõjavägi teda igalt poolt oli ümber piiranud. Kaarel ise oli raskesti haawatud, üks kindral pidi tema asemel sõjaväe juhtimise oma kätte võtma. Rootslased sõdisid mehise waprusega, aga neid oli vähe ja neil oli kõigist asjust puudust, kaa püüsi rohuft ja kuulidest, see pärast said nemad ärawõidetud. See sündis Heina kuus 1709. aastal. Kaarel põgenes weikeste hulga saatjatega üle Dnjepri jõe Türgimaale Benderi linna ja jäi sinna 5 aastat elama. Kindral Döwenhaupt ja järele jäänud sõjavägi said Wenelastest wangi võetud.

Kaarle nõu oli Türgi maa sultanit Peetre wastu sõale äritada, ja see läks temale kaa korda. Sõda hakkas, Peeter sai kõige oma wäega Bruuti jõe juures Türglastest ümber piiratud ja oleks kaa nende kätte sattunud, kui keisri praua Katariina kawalus teda rohke raha anni läbi ei oleks peastnud. 1711. aastal sai Wenelaste ja Türglaste wahel rahulepitus tehtud.

Kaarel oli tulist wiha täis ja tüitas sultanit nii palju, et see teda wiimaks wäekaua oma maaft wälja ajas. Ta ruttas nüüd Rootsimaa tagasi, kust ta 16 aastat oli ära olnud. Suurt kiitust oli ta enesele oma sõatarkuse ja waprusega teeninud, aga ta meeletu kangus ja oma kiusu ajamine tegid kõik kogu jälle tühjaks, mis ta oma wapruse läbi oleks võinud enesele saata. Senni kui ta Benderi linnas jõude

istus ja sultanit ja iseennast kuus, wõttis keiser Peeter 1710. aastal Tallinna linna ja maa ja 1711. aastal Riia linna ja maa Rootslaste käest ära ja Preisli kuningas sai suurema jau maid enesele, mis Rootslastel veel kolmekümne aastaseft sõast saadik Sakfamaal olid.

Tagasi tulles leidis kuningas Kaarel oma riigi kangeste kärbitud ja oma pärismaa täieste ärafurnatud olewat. 1718. aastal sai ta Norra maal maha lastud, kui ta Friidrihs-hammi linna oli ümber piiramas. Aga keiser Peetrelle oli tema nõu häästi korda läinud, Ingrimaa, Gestimaa, Liimimaa olid tema päralt ja jäid kaa tema kätte, kui 1721. aastal Riistati linnas rahulepitus sai tehtud.

65. Napooleoni langemine Wenemaal,

1812. aastal.

Napooleon Boonaparte, kes Korfika laare peal 1769. aastal mõisniku soust oli fundinud, oli oma suurte waimu annete läbi Prantsuse maal, kus walitsuse ohjad fell korral täieste lasli läinud, jõudnud kuningate tühja järje peale astuda keisri nime all. Lõppemata sõdade läbi ja ütlemata õnnega oli tema poole Eiroopa maad enese alla fundinud, muist riigid omale wõtnud ja muist oma lõna kuulma pannud. Aina kaks tähtsamat riiki ei olnud endid weel mitte tema ikke alla annud, teine oli Inglismaa, kelle kallale Napooleon ei wõind kippuda, sest et meri wahel ja fuur mere wägi ees oli, teine Wenemaa, mis siit saadik ennaft Napooleoni ette ei olnud alandanud. Seda tema auu ahnus ei tahtnud enam sallida. Süü oli pea leitud ja sõbrus sai keiser Aleksander efimesele ülesõeldud.

1812. aasta hakul hakkas nagu fuur rahwaste rändamine Wenemaa raja poole. Otsata lõawäe hulga, Prantslased, Itaalia lased, Hispaania lased, Sakslased, täitfid kõik teed, mis Sakfamaast läbi Wenemaale wiivad, ja nende juures olid fuured tükid, lõa moon ja fuured weiste karjad lõameestele toiduseks. 500000 meest, nende seas 80000 ratsameest, 13000 fuure tükiga läkfid 12. Jaani kuu päewal üle Wene raja, ja Napooleonil oli kindel lootus Wene keisrit nende läbi pea enese alla fundida. Wene wägi oli fuur küll ja kõikide fudamed olid täjs tulist wiha ülemeelse

ifamaa häwitaja wastu, aga waenlane oli liig wägew, kui et oleks loota olnud teda lahingis ärawõita. Wene kindralid wõtsid siis nõuuks pitkamisi tema eest taganeda ja teda eneste järele Wene maa südamesse meelitada, kus toiduse puudus ja Wene talw temale wõifid tüli teha. Aga lõawägi ei olnud sellega rahul, waid nõudis wägilise wihatud waenlase kallale kippuda. Selle pärast pidid kindralid wastu tahtmist paar korda Prantluse lõawäe wastu lõda tõstma, teine kord Borodino linna juures, kus õhtu 70000 furnut ja haawatut lõa välja katsid. Aga siis nemad läksid jälle tagasi ja häwitasid kõik maa, kuft nemad läbi tulid, ära, et Napoleon nende järele tulles ei pidand midagi muud leidma kui tuha hunnikud. 2. Mikkle kuu päewal jõudsid Napoleoni lõa wäed wiimaks Moskwa linna alla. Kui ta ühe künka otsast wana tsaaride linna ta uhke kirikutega enese ees nägi olewat, hüüdis ta rõõmsaste: „Ennäe, seal see kuulus linn ongi!“ ja foldatite rõõmu hõiskamine ei tahtnud otla lõpetada. Aga linna sisse minnes waiknes rõõmu tuju pea ära. Ei tulnud keegi linna wanem nende wastu neid alandlikult teretama ja linnale armu paluma. Kõik uulitsad olid tühjad ja waiksed, siin ja seal näitas ennast mõni walge peaga wana mees ehk kaa mõni hulgas, aga need kadusid pea jälle filmist.

Napoleon ehmatas, — ta hakkas kurja aimama. Tema afus Wene keisrite toredasse Kremli lossi elama ja tahtis seal oodata, mis sest imelikult loust pidi saama. Aga kefk õöfe tõusid kolmel kohal linnas korruga tuleleegid taewa poole. Üks maja teise järele hakkas põlema, ja kolmandamal päewal oli Kremli loss nõnda tule lekidest ümber piiratud, et Napoleon üsna waewalt välja peafis.

Moskwa linna kuberner Rostoptshin oli Prantslastele selle launa walmistanud. Ta oli linna rahwa fundinud linnast wäljaminema ja oli 2000 kurjategijat wangihoonetest lahti lastnud ja neile käsu annud, kui Prantslased pidid tulema, linna põlema panna. Need ülekateläinud inimesed tegid seda kaa suure rõõmuga. Kuus päewa põles linn, waewalt kümnes öfa linna jäi järele, kõik muud oli losside ja kirikutega tukis tuha hunnikuks jäänud.

Napoleoni õnne päike oli weeremas. Weel ta lootis, et Wene keiser pidi rahu paluma, aga ta ootas ilma asjata.

Siis pakkus ta ise rahu lepitust, aga seda ei võetud vastu. Wiimaks polnud muud nõuu kui koju poole pöörata. See sündis Wiina kuu hakul. Seda Wenelased olid oodanud. Kafakate parwed olid taganejat waenlast saatmas, nagu erilased tükkifid nemad igalt poolt tema kallale ja ei annud temale rahu ei ööl ega päewal. Ja kui Wiina kuu lõpul ilmad väga külmaks laids, siis oli põgenejate wiletsus otfata suur. Tuhande kaupa surid inimesed ja hobused külma ja nälja kätte. Kui teisel kewadel lumi ärafulas, leiti 243000 inimese furnukehad, kes nõnda olid otla saanud. Kõigest suurest lõawäest peafid waewalt 50000 inimest Wenemaalt wälja. Ja peaaegu oli ime, et niigi palju eluga peafid. Seft Bereliina jõe ääres tuli Prantsuse lõawäele kõige raskem ahastus. Napoleon oli lasknud filla üle jõe teha, kust lõawägi oma suuretükkidega pidi üle minema. Aga Wenelased tulid takka nende peale ja ahastafid neid nii kangeste, et kõik korruga filla peale tormafid, et aga ruttu üle saada. Seal tõufis siis üks kole tungimine ja rõhumine, suur hulk laids äratallatud ja jäid suuretükkide rataste alla, weel enam laids fillast maha jõkke aetud, kus nemad hulgaliste ära uppufid ja Wenelaste suure tüki kuulid löid ühtepuhku inimeste hunniku sisse, mis filla peale oli kogunud. Ahastatud inimeste kifa ja ägamine täitis kõik õhu.

Aga kõige selle wiletsuse sünnitaja, Napoleon, oli salamahti oma lõawäe maha jätnud ja ruttas ühe talupoja saani peal tuhat nelja Prantsuse maale tagasi. Ta tahtis ruttu uue lõawäe koguda rõhutud rahwastele hirmuks, et nende meele ei pidanud tulema ta iket eneste kaelte pealt äraheita.

66. Napoleoni ots ja lahing Waaterloo all.

Napoleoni äpardus Wenemaal täitis kõik rahwad, mis tema iffe all olid ohanud, uue lootusega. Kui Wene lõawäed Napoleoni taga ajades Saksa maa sisse tungifid, siis löi Preisi maa kuningas Prantsuse keisrist lahti ja läks Wenelaste seltsis tema vastu. Pea tegi kaa Austria riigi keiser niisamuti. Napoleon oli ennast wahel ajal jälle sõale walmistanud ja astus nendega, kes weel tema poole hoidfid,

oma waenlaste vastu, kes tulise wihaga tema peale tulid. Berine sõdimine tõusis, mitmes lahingis said Prantslased ärawõidetud, sest wõit, mis siit saadik teda ühtepuhku oli saatnud, hakkas Napooleoni lippudest äralahkuma. Wiina kuus 1813. aastal sündis suur rahwaste lahing Leiptfigi linna juures, kus Wenelased, Preislased, Austria mehed ja Rootslased Napooleoni vastu wõitlesid ja teda nii täieste ära wõitsid, et ta ruttu pidi Prantsuse maale põgenema. Wõitjad sõamäed läksid tema järele Prantsuse maale, ja et ta küll weel neile mõnda tüli tegi, ommeti sai wiimaks ta pealinn, Pariis, ärawõetud, tema ise sai auujärje pealt äralükatud ja Elba saare peale elama saadetud, mis Itaalia maa ligi on (1814 a.). Prantsuse maa kuningaks sai endisest kuninglikust soust Ludwig XVIII. tõstetud. Aga senni kui riikide saadikud Wiini linnas kous olid ja Giroopa maa asju, mis Napooleon üsna sassis oli ajanud, püüdsid õendada, oli Napooleoni rahutuma waimule jõude aeg igawaks läinud. Ta jättis salajalt Elba saare maha ja läks laewaga Prantsuse maale tagasi, kus kõik tema endised sõamehed teda rõõmu hõiskamisega vastu wõtsid ja tema juure kogusid. Kuningas põgenes eest ära ja Napooleon astus uueste auujärje peale, mis seeford küll kauemine kui armata sada päewa ei pidanud tema kätte jääma.

Giroopa maa riikide walitsejatel oli nüüd jälle mure, kuidas nemad rahu rikkujast pidid lahti saama. Neli Preislaste sõa wäe hulka kuulsa kindrali Blühheri all seisid pea Hollandi maal ja sinna lähtas kaa Inglismaa oma sõamäe, kelle kindraliks Wellington oli. Napooleon tuli juure, wägewa sõa wäega nende vastu. Kõige esite läks ta 4. Jaaniku päewal 1815. aastal Preislaste peale, kes Vigni (Vingi) alewi juures seisid. Sõda hakkas, 5 tundi ühte järke paukusid 200 suurt tükki, ja sõdijad olid nii ligidal teine teise juures, et tapmine väga hirmsaks läks. Preislased wõitlesid küll wapraste, aga kasu seft palju ei tulnud. Asjata oodeti Inglise appi tulewat, asjata püüdis kaa kindral Büülow neljandama Preislaste sõamäe hulgaga õigel ajal Blühheri juure jõuda. Weel lahing oli seismas ja wõit ei tahtnud kummagi poole kaaluda, siis läksid Prantslased salaja öö pimeduses Preislastele mõõda ja tulid taffa nende kallale. Vigni alew sai nende käest ärawõetud ja nemad pakku aetud.

Blühher ise oli sell päewal üsna furma juus olnud. Kui waenlase ratsawägi peale tuli, sai tema hobune püssi kuulist haawatud. „Nostits, nüüd ma olen hukas!“ hüüdis walge peaga kindral oma saatja ohwitseri wastu, ja sell filma pilgul kukkus hobune maha ja mattis Blühheri enese alla ära. Nostits jäi kindrali kõrwa seisma, walmis temaga surema. Ratsamehed sõitsid neist tuhat nelja mööda, esite Preislased ja pärast neid taga ajades Prantslased. Preislased pöörasid jälle ümber ja ajasid Prantslaste ratsamehi taga ifka wanast kindralist mööda, aga ei kumbki ei pannud teda tähele. Wiimaks tulid mõned Preislased sinna paika, need aitasid teda hobuse alt wälja ja tema astus warsti jälle hobuse selga. Sumala käsi oli tema elu ime wiisil hoidnud.

Napoleon, kelle armates Preislased suutumaks olid ärawõidetud, andis ühe kindralile ülemeelse käsu neid Reini jõkke ajada ja läks ise Inglasi tagaotsima.

5. Jaani kuu päewa õhtul olid laiale pillatud Preislased juba jälle Waawri küla juures kogunud. Aga Wellington oma Ingliselega oli omale Brüsseli linna ligidal ühe wäga hea koha leidnud. Tema ees mäe harja peal olid kaks mõisa, mis ta oli lastnud kantsideks ümbermuuta ja selja taga oli temal kõrge mets warjus. Tema läkitas Blühherile kirja: tema tahta homme Napoleoni wastu lahingi üleswõtta, kui Blühher lubada kahe sõawäe hulgaga temale appi tulla. Blühher magas juba, kui kirja toodi. Teda äratati üles. „Ei mitte aga kahe hulgaga, waid terve sõawäega ma tulen,“ ütles tema ja uinus jälle magama. Kui ta hommiku wara oli ülestõusnud ja ruttu hobuse selga tahtis ronida, keelas arst teda, sest ta tahtis enne tema liitmid, mis kukkumisest olid wiga saanud, rohuga wõida. Aga wanamees ütles: „Olgu peale! mis see wõidmine maksab? Ras ma täna wõitnud wõi wõidmata siit ilmaist pean minema, see on wist üks puhas!“ Wihma sadas kui oa warrest, seda kiitis tema hea märgi olemat. „Ennäe, meie abiline Ratsbahi lahingist!“ ütles ta soldatite wastu, „seba moodi jääb palju kuninga püssi rohtu kulutamata!“ Tema rõõmus nagu ja päike, mis jälle hakkas paistma, rõõmustasid soldatite südamid, ja tema sõna: „Edasi, lapsed!“ kostis kõigile kõrwu kui muusika heal.

Napoleon, kes oli kartnud, et Inglased tema eest pidid paku pugema, oli rõõmu täis, kui ta neid wara 6. Jaanil kuu päeval enese ees nägi seiswat. „Oh teie Inglased, nüüd ma teid ommeti kord kätte saan!“ hüüdis tema ja seadis oma sõawäe korraks. Aga maa põhi oli wihmast nii tumeaks läind, et edasi saamine väga raske oli, selle pärast wõis lahing wast lõuna ajal hakata. Mõlemailt poolt tapeldi suure waprusega. Prantslased tükkisid suure jõuuga peale, Inglased seisid kindlaste nende wastu. Napoleonil oli rohkeid sõamehi, selle peale tema lootis. Kolm, neli korda olid pealetungijad wäehulgad Inglisele, kes nagu müür seisid, tagasi löödud, aga ikka uued läkitas Napoleon määle wastu, kus Inglisele kantsid seisid. Need olid juba wõitlemisest täieste ära wäsinud, ja Wellington ütles raske murega: „Oh et õõ jõuaks, ehk et Preislastele tuleksid!“ Siis hakkasid kell pool wiis korraks Prantslaste selja takka ja nende kōrwalt suured tügid müristama ja liigutatud südamega hüüdis Wellington: „Sumal olgu tänatud, wana Blücher on tulemas!“

Blücher oli küll iga wiisi tõtanud edasi saama, aga juba hommi ku wara oli üks linnas sündinud tulekahju neid takistanud ja ringi minema sundinud. Kaa oliwad rohked wihmasaue kõik kraawid ja jõed weega täitnud, et jala ja ratsa wägi aga väga suure waewaga neist üle said. Soldatid pidasid püüsirohu tasku hammaste wahel, tõstsid oma püüsid kõrgesse ja läksid nõnda jõgedest läbi, kus wesi mõnikord wäheha meeste le kaelast jaadik ulatas. Suure tükkide wedamisega oli liiati ütle mata waew. Blücher hüüdis murega: „Edasi, lapsed!“ Soldatid läksid waewaga peaaegu rammutumaks ja kaebasid, et nemad mitte edasi ei saada, et see wõimatu asi olla. Siis ütles Blücher neile liigutatud südamest, aga wägewaste: „Lapsed, meie peame edasi saama! Oeldakse küll: ei lähe korda, aga peab korda minema; ma olen seda oma wenna Wellingtonile lubanud, kas kuulete? Ega teie taha, et mina oma lubamise pean täitmata jätma.“ Ja nõnda nemad siis püüdsid edasi. Sai kell 4 lõõnud, siis olid juba esimesed Preislaste rügementid waenlast nägemas. Metsast wälja tulles hakkasid nende read mäest alla minema ja üle nende peade paiskasid suured tügid oma kuulid waenlaste leeri.

Napoleon, kes esiotja metsast tulijad wäe hulgas oli enese kindrali Gruschi polgub arwanud olemat, sai pea oma eksitusest aru. Ruttu läkitas tema oma kuuendama sõawäe jau, mis siit saadik weel töötä oli seisnud, Preislaste wastu. Nüüd hakkas Prantslaste taga ja nende parema tiima peal libe wõitlemine. 30000 Preislaste peale paukusid siin 2 tundi ilma waheta tapjad suured tüfid ja püssid, aga nemad ei taganenud ei sammugi. Siis enne päewa looja minemist jõudis Preislaste kindral Tsiiten oma ratsawäe ja jala- wäega sõa wäljale ja wõttis Prantslaste käest Bapelotte küla ära, nii et nüüd enam Preislaste ja Inglise wahel ühtegi waenlaste wäge ei olnud. Napoleon katsus wiimist korda oma õnne. 12 wana kaardiwäe polku kindral Reii all tormasid ette Inglise kantside wastu ilma nende suure tüki kuulidest hoolimata ja jõudsid mäe harjast saadik, kus mees mehe wastu pidi wõitlema. Sell kardetawal filmapilgul tõttas Tsiiten appi ja saatis kahestkümnest neljast suurest tükist nende ridade sisse surma ja hukatust. Nende kord läks sassis; 4 polku läksid hunnikuna tagasi ja sattusid kindral Büulowi suure tükkide tule alla. Nemad saawad igalt poolt ümber piiratud; neile öeldakse: „Andke endid wangi!“ aga nende seast hüütakse wastu: „Kaardiwägi sureb, aga ei anna ennast wangi!“ Ja nemad surid kaa; hunnikus üks teise naal weel seistes oli surm neid tabanud.

Lahingi õnn oli Inglise ja Preislaste kätte kaalunud. Suures loogas astus kõik nende sõa wägi, 100000 meest, hurraa hõisates üle sõa wälja seda waenlastest puhtaks pühkima. Prantslaste peale langes hirm. „Peastku ennast, kes wõib!“ hüüti, ja nagu lamba kari heitsid kõik jooksu.

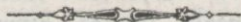
Juba hakkas pimedaks saama, kui mõlemad sõawäe pealikud, Wellington ja Blücher, Belaljangi küla peal kokku said ja teine teisele kätt andes wõidu pärast õnne soowisid. Blücher andis käsu põgenejat waenlast elu hinge poolest taga ajada. Kindral Gneisenau wõttis selle töö oma hoolets ja ütles: „Meie oleme näidanud, kuidas tuleb waenlast ärawõita, nüüd näidatsem kaa, kuidas teda tuleb tagaajada.“ Kuu paistis heledaste. Hirmuga jätsid põgenejad oma suured tüfid Preislaste kätte. Kus nemad natukesi tahtsid puhata, seal Preislaste sõasarmede heal ajas neid jälle üles jooksuma. Napoleon ise peasis üsna waewalt nende käest. Ta targas oma

tõllast wälja hobuse selga kübarat, mõõta, auutähti talda maha jättes. Teisel päewal lastis Blühher oma sõamees-tele järgmise kirja ette lugeda: „Teie tublimad kui soldatid, wõtte minu tänu wastu! Nii kaua kui sündinud asju mälestatakse, jääb ka teie waprus kõikide meele. Suuri asju olete teie teinud. Kolme päewa ajal olete teie lahingit pidanud, teine läks käest ära, aga teie mehine meel ei kadunud ära. Kõik suured sõapealikud on öelnud, et sõamäega, mis hiljaegu on jaanud ärawõidetud, ei sünni mitte warsti uueste sõtta minna. Teie olete näidanud, et see ütlemine tühine on ja et wapruid sõamehi küll wõib ära wõita, aga nende waprust ei wõi keegi südamest kautada.“

Inglased on selle lahingile Waaterloo nime pannud, sest et Waaterloo kohal Wellingtoni sõa korter oli, kust ta lahingit juhtis; Preislased nimetawad seda lahingiks Belaljangsi juures.

Rapoleon pidi walitsuse wõimuse jälle käest äraandma ja põgenes Inglis maale, kus ta lootis head wastuwõtmist leidwat. Aga Inglased wõtsid teda kinni ja wiisid teda laewaga Heleena saare, mis keht Atlantia okeani on, ja jättsid teda sinna wahi alla, et ta mitte enam teist korda ei pidanud tulema Giroopa maa rahu rikkuma. Sinna ta suri 23. Jüri kuu päewal 1821. aastal.

Laulud.

67. Palve jõe kõrval.

(W. Bentmann.)

Jumal, ma palun sind!
Tüüd on paukumas, hukatus jõuab,
Pea ehk surm minu hinge kaa nõuab.
Wägebe Jeesand, ma palun sind,
Jumal, oh saada mind!
Jumal, oh saada mind!
Annad sa surma, ehk teed, et ma mõidan,
Jesja, su tahtmise alla ma heidan!
Peaks tuleb kõik, kuidas saadad mind!
Jumal, ma tunnen sind.
Jumal, ma tunnen sind!
Wälja peal närtsinud öied ja lehed,
Lahingis langewad mõitlejad mehed.
Jumal, su tegudest tunnen sind!
Õnnista armust mind!
Õnnista armust mind!
Ennast su hooleks ma olen nüüd pannud,
Ei mõid sina kaa võtta, kes annud.
Õnnista eluks ja surmaks mind!
Jumal, ma tänan sind.
Jumal, ma tänan sind!
Jamaad, usku, kõik kallimat wara
Hoian ma, keelan sest waenlase ära.
Mõites ehk surres ma tänan sind!
Päri, oh Jumal, mind!
Päri, mu Jumal, mind!
Pea ma surema, katab mind wari,
Jookseb ehk haawadest täna mu weri,
Siis, minu Jesja, siis päri mind!
Jumal, ma palun sind!

68. Wene keisri=laul.

Jumal sind warjaku,
 Wägewam keiser!
 Tõustu su nime au,
 Wajugu waenu nõu
 Sinu eest, keiser!
 Jumal sind warjaku!

69. Igatsus.

(Dr. F. R. Fählmann.)

Suur on, Jumal, su ramm, suurem su helde meel!
 Pittse marude hirm karistab patustid,
 Aga Jumala helbust
 Riidab taewas ja mets ja nurm.
 Rõõm on põlanud mind. Üksi ma nutaksin,
 Kui ei mälestus weel, lootus ei tõstaks mind. —
 Taewas naeratab lootust,
 Aga mälestust mets ja nurm.
 Tere, mõnigi päik, armas ja kallid mull',
 Kus ma mõnigi kord õnnega wiibisin,
 Kuulin õõpitu laulu,
 Kala mängimist waatafin!
 Tule tagasi weel — tagasi tule weel,
 Õnnis, õnnelik aeg, kõige su rõõmuga!
 Silmapilkude ette
 Elu aja ma annaksin!
 Lootus, Jumala täht, sina, ja kutsud mind,
 Ruhu mõni ju läks rõõmuga hõisates:
 „Tere! näen ma sind jälle,
 Tere, õnnistud isa-maa!“

70. Rahul.

Mis mina kuulan rikkusest,
 Kui rahul minu meel?
 Kui Jumal annab terwise,
 Mis ma siis tahan weel?
 Ma hommikul ja õhtul kaa
 Siis teda kiidan lauluga.
 Eks mõnel ole wara küll
 Ei puudu ühtegi,
 Ja siiski on tall naker meel
 Ja nurin alati.
 Ta püüab ikka rohkemat,
 Ja mured teda waewawad.

Eht olgu ilm kaa häda-org,
 Ta ilus ommeti,
 Ja õnnest, rõõmust temal kaa
 Ei ole puudustki.
 Kaa usike ja linnuke
 On rõõmsad iga kewade.
 Siis meie rõõmuks ehitab
 End mägi, mets ja maa,
 Ja linnukesed täidawad
 Rõõk kohad lauluga.
 Töö juures laulab lõulke
 Ja õõpitt siis, kui hingame.

Ja kui siis tõustes päikene
 Kõik ilma valgustab,
 Kui lilled õit'wad igal pool
 Ja wili kahistab,
 Siis mõtlen: Jlu, mis ma näind,
 On Jumal minu õnneks teind.

Ja siis ma kiidan Jumalat
 Ja tõstan julgelt' pead,
 Ma mõtlen: Küll ta helde on
 Ja soowib meile head.
 See pärast tahan rõõmuga
 Ma teda ikka tänada.

71. Waeje mehe laul.

Ma olen üsna waene mees
 Ja ilma jeltšita,
 Weel üks kord aga tahaksin
 Ma rõõmu maitseada.

Kui wanemad mull elasid,
 Häib päiwi olen näind;
 Siis jäi mu jaoks wiletsus,
 Kui nemad mulda läind.

Küll rikkail õitseb rohuae,
 Neil wili kaswanud;
 Mu osa aher tee, mis waew
 On kõwaks tallanud.

Ja siiski rõõmsa rahwa seas
 Käin hea meelega;
 Ma pole kade, — kõigile
 Head õnne soowin ma.

Oh Jumal, üsna rõõmuta
 Ma pole tõeste,
 Su taewast tilgub õnnistus
 Ju iga loomale.

Su koda lahti kõigile,
 Su sõna kuulen ma,
 Ja orila ja laulu heal
 Mu kõrwa kostwad kaa.

Weel paistwad päike, tähed, kuu
 Kaa mulle lahkestes,
 Su kõrwad lahti igapäew
 Kaa minu palwele.

Kord kutsud pulma kotta neid,
 Kes koormat kannud teal,
 Siis pulma riidis minagi
 Su lauda istun seal.

72. Inimeje elu käik.

Lapsena õhtasin ma: Oh et ju oleksin mees!
 Beeres mu meelest siis aeg, nältjad kui weaksid ees.
 Mehena õhtan ma nüüd: Nooruse õnn, kus ja jäid?
 Aastad mull lendasid just, nagu a'aks tuulispast neid.
 Pea küll seisangi ma pimeada wärawa suus;
 Jumal siis äratad mind, noorus ja elu on uus.

73. Pääfukeste laul.

Lapse ea laul, lapse ea laul
 Mõlgub meeles alati;
 Kus see kuldne aeg, kus see kuldne aeg
 Jäänd ommeti?
 Mis siis pääfuke, mis siis pääfuke
 Laulis minnes, tulles kaa,
 Kas weel külas see, kas weel külas see
 Peaks kõlama?

„Läkin fägifel, läkin fägifel,
 Olid kirstud, kastid täis;
 Tulen kewadel, tulen kewadel,
 On tühi neis.“

Kuula lapse meelt, kuula lapse meelt,
 Eks see tarkuist kuuluta!
 Oskab linnu keelt, oskab linnu keelt
 Mull' seleta.

Oh mu kodumaa, oh mu kodumaa,
 Saakfin une tüüwa peal
 Sulle lennata, sulle lennata
 Ma ükskord weel!

Kui ma lahkufin, kui ma lahkufin,
 Näitas õnne täis mull' ilm;
 Tulin tagali, tulin tagasi,
 Kõik tühi, külm.

Tuleb pääfuke, kaswab warake,
 Aga fudant keegi kaa,
 Kui ta tühjaks läind, kui ta tühjaks läind,
 Ei täita saa.

Ükski pääfuke ei too finule
 Kadund õnne tagasi;
 Külas laulab ta, külas laulab ta
 Kui ennegi:

„Läkin fägifel, läkin fägifel,
 Olid kirstud, kastid täis;
 Tulen kewadel, tulen kewadel,
 On tühi neis.“

74. Teefäija öö-laul.

Kes ja taewast ilmunud
 Waewa, walu wähendama,
 Rahe wõrra wiletšaid
 Rahe wõrra rõõmustama,
 Oh ma tülist tüdind ära,
 Tühi waew, rõõm tühine!
 Kallis rahu,
 Tõtta, tule minule!

75. Ema.

Rui ema sull veel elamas,
Siis täna Jumalat see ette;
Ei kõigile si'n ilma peal
See õnn ei ole jäetud kätte.

Rui ema sull veel elamas,
Siis hellast' hoolt ta ette kanna,
Et tema oma halli pead
Kord rahus puhkama mõiks panna.

Sest päewast, kui sa sündisid,
On tema su eest muret kannud,
On hommikul sind äratand,
Ja õhtul jälle süngi pannud.

Ta tõi sind walus ilmale,
Kui olid haige, walwas tema,
Kui muud sind arapõlgasid,
Ei jätnud maha sind su ema.

Kes raamatule õpetas?
Kes õpetas sind kõnelema?
Kes surus kofku palwele
Su käed? Eks ikka sinu ema?

Ta hoidis sind ja juhatas
Sind lapse põlmes õigusele;
Kui teelt sa pole eksinud,
Siis see eest täna ema jälle!

Kui ena enam pole sull,
Ja sa ei wõi tall' head teha,
Wii lilli tema hauale,
Kus sees on hingamas ta keha.

Ta haud sull' olgu püha maa,
Et pea ikka meeles teda!
Ja tule teda vaatama,
Kui elu waew sull' teinud häda.

76. Walu katsu.

Kui Jumal kõik sull' annaks,
Mis iial tahad sa;
Sult midagi ei wõtaks,
Sind jätaks koormata;
Oh katsu, inimene,
Kuis sa siis sureksid?
Sull oleks ilm nii armas,
Et hukka läheksid.

Üks teise järel' kaub,
Mis armas sinule;
Müüd lähed hauast läbi
Peal meel el taewasse.
Sind ühtegi ei pea,
Täis lootust on su meel.
Kui teadsid, — pole wiga,
Et seda kuuled veel.

77. Lootus.

Et ahwardagu kuigi talw
Küll lumega ja jääga
Meid matta, — külap kewade
Su wiimaks mõidab wäega.

Ja katku udu paksuste
Küll ära päewa silma,
Ta paistab läbi ommeti
Ja rõomustab kõik ilma.

Et puhu, tuul, ja mäsä peal!
Ei mina hirmust tea;
Küll salamahti, ootmata
Su leht-kuu jõuab pea.

Maa haljendades korraga
Siis nagu unest ärkab,
Ja naeratab sinise taewasse,
Rõõm rohuga üles tärkab.

Maa ennast õitesse ehitab,
Ja hallitab kohisewad,
Kui rõõmu pärast nutaksid,
Et kewadet jälle näewad.

Mu süda, ära ehmata,
Kui külmaist kõik on jäätand,
Üks suur ja kallis kewade
Maailmale veel seatud.

Ja näitku ilm kui põrgu haud,
Eks Issa kõrge käega
Kõik pööra? Uju: Kewade
Su wiimaks mõidab wäega!

78. Koju tahakfin.

(Fr. Rußow.)

Koju tahakfin ma jälle;
Kodu oleks jälle ma,
Paistab ommeti mull kodu
Päike teise iluga.

Kodu elab arm ja helbus,
Kodu õnn ja rõõm mull ees,
Ja nii wäga, oh, nii wäga,
Raebab ihaldus mu fees.

Oh mis ihaldus mind waenab?
Mis ma ohkan lõpmata?
Mis mu südame teeb raskeks
Selle sala-murega?

Waatan siin ma haljast wälja,
Seal ju laewa lipud teel;
Mõtlen tagasi ma koju,
Jäab nii kurwaks minu meel.

Jesja, armas Jesja, taewas!

Lase jeda sündida,

Et ma üksford weel saaks näha

Dma kallist isamaad.

79. Ööpitk.

Ma kõnnin halja lehtmetla fees
Ja kuulen seal lindusid laulwat,
Kõik wanad ja noored laulwad mu ees,
Kõik weikefed laulikud metla fees;
Hea meelega kuulen neid laulwat.

Oh laula, lõklata, ööpitk, seal,
Ei keegi lind segama hakka,
Kui magusalt kostab su laulu heal,
Kõik lilled kuulewad, okste peal
Kaa linnud on kuulates wakka.

Nüüd pean minema edasi,
Mind ööpitku laulu heal saatmas;
Mu süda lööb rõõmsaks ja alati
Kui mööda maanteed lään edasi,
Mind ööpitku laulu heal saatmas.

80. Leitnud.

Ma käisin metsas
Wast wiimati;
Ei mina otsind
Sealt midagi.

Ma leidfin lille
Seal õitsawat,
Ei mina näinud
Nii ilusat.

Kui pidin mürdma,
Siis ohkas ta:
Miks mina pean
Nüüd närtsima?

Siis wõtsin wälja
Ta juurtega
Ja wiisin koju,
Kus elan ma,

Jä istutafin
 Tä peenra peal',
 Nüüd ifka wõsub
 Jä õitseb feal.

81. Lahkumiseft.

See nõnda featud Jumalafi,
 Et lahkuma kaa armsamafi
 Sa pead, jah, pead.
 Et lahkumiseft ühtegi
 Ei ole raskem, ommeti
 Sa tead, jah, tead.

Waat', lillekefed mälja peal
 Need õitsewad nii kenast' feal,
 Ruid oota, jah, oota!
 Mis hommitul on õitsenud,
 On õhtu juba närtsinud,
 Seft waata, jah, waata!

On juul üks armas sõber kaa,
 Siis teda kalliks pidama
 Oh rutta, jah, rutta!
 Küll pärast pisut aega näed,
 Et temastki sa ilma jääb;
 Siis nuta, jah, nuta!

Muud kui et ifka mälestad:
 Kui inimesed lahtuwad,
 Teist koksufamist loodawad,
 Jah, loodawad, jah loodawad!

82. Ribuwitsja lille.

Leidis nõmmelt poisike
 Ribuwitsja lille,
 Oli noor ja kaunike,
 Tuli joostes poisike,
 Wahtis kummarkille.
 Puna-puna-lilleke,
 Ribuwitsja lille.

Ütles pois: Ma murren find,
 Ribuwitsja lille!
 Ütles lill: Ma nõõlan find,
 Kui ei jäta rahul mind,
 Ajad nutu pilli!
 Puna-puna-lilleke,
 Ribuwitsja lille.

Murdis siiski poisike
 Ribuwitsja lille;
 Pani wastu lilleke,
 Nõõlas poisil wahwaste,
 Ei saand temast üle.
 Puna-puna-lilleke,
 Ribuwitsja lille.

83. Wana-eit.

(Fr. Hasfelblatt.)

Oh wana-eit, mis magad sa?
 Suur walge on ju wäljas!
 Kas jätab meid kaa kuulmata?
 Me' oleme ju näljas!

Miks walge oled näust ja?
 Räed risti oled pannud
 Ja oled ifka liit'mata,
 Et meie küll ju hüüdnud?

Oh armas wana-eideke,
Miks sa nii waffa oled?
Baat', juba kustund tuleke,
Mis paja alla panid!

Kui tulb ei pane ahju sa,
Siis tuleb külm meil' tätte.
Ets täna sa ei halasta
Me' waeste peale mitte?

Mis on ju käeb nii külmas fad?
Oh waata meie peale!
Küll tahame neid soojenda',
Oh ole lahke jälle!

Oh tõuse, tõuse magamast
Ja Jeesusest räägi,
Kuis tema rahwast õpetas
Ja neile head tegi.

Et meie siis kaa õpime,
Kuis wagad mõime olla,
Ja kui siis üksford sureme,
Kaa saame taewa tulla!

Oh eit, mis surm on ommeti?
Ets ütle meile jeda?
Kui tema tuleb wiimati,
Et tunneme siis teda. —

Päew tõusis, läks küll looja fad,
Ei wana-eit ei kuulnud.
Kõik hüludmine on asjata,
Ju wana-eit on — furnud.

84. Laulu fündimine.

(Rahwa-laul.)

Kuft ma laulu lahutafin,
Lou wiififi loomafin,
Sõna sõnasla lõlmifin,
Oidu ajasta arutin?

Eit mind kätkis kiigutades,
Wibu ridwa wibutades,
Suigutas mind laulu luuga,
Kena louga magamaie.
Une ukud kätki ümber,
Suigutajad lāngi lambas,
Uinu wahid wibu winnas
Kofutafid eide laulu,
Senni kui waus fūdamesle
Sala põldu idanema.

Kui karja poisiks ma kas-
wafin,

Asja ajajaks wenifin,
Saadeti mind karja saatma:
Lehmi hoidma lepikusse,
Karja kaitsma kaafikusse,
Wafikaid waarikus warjama.

Linnud libeda keelega
Kandfid laulu noka ofas;
Laulu-räästas rāgastikus,
Pefilinnud pōōfastikus,
Pääfukefed päewa paistel,
Warblafed katufe warjula, —
Igal mehel oma wiifi
Loodud lugu lustiline:
Lōukefel lõōriteles,
Künni linnul lõkfateles.
Tuule hoog tōi teifed wiifid:
Wihma wilet mull' pilwesta,
Merelt wirwendawa wiifi,
Laenetest lahingi lugu!
Tuulispašk a'as pafunada,
Torupilli laane ladwad.
Nende laulumeeste lugu
Āratas mind kogemata,
Ajas seemet idanema,
Mis nii kaua pōua pōllus
Kaste-eta maganud.
Siis ma warmalt nokka westfin,

Laulu lugu alustasin,
 Regewärli weeretasin!
 Künnil, äästel, loogu wõttes
 Oma laulu lõksutelin!
 Louga ühes üleskaswin,
 Saime meheks me' mõlemad,
 Saime peiuks peenikefeks
 Neiu kõrwa kostamaie.

85. Wäe-joofsja.

Trumm müriſeb, rinnas astume:

Kui kangel weel pait ja kui pitt on tee!

Oh oleks kõik mööbas, ju furnud mees!

Ma kardan, süda weel lõhkeb mu sees.

Teist armsamat sõbra mull polnud kui see,

Kes praegu surmale wiiaſe;

Ja mind sai kästüd, et pidin kaa

Ta saatjate hulgaſt olema.

Nüüd wiimſelt päewa walgust ta

Saab näha; ſest juba nartſuga

Ta ſilmad katamad: Jeesus Kriſt

Sull' andku igaweſt hingamiſt!

Tuld üheſſaſeſi andſime,

Neil kaheſſal kuulid löid kõrmale,

Et halebus käed oli lödmaks teind, —

Mu kuul on ta ſüdamest läbi läind.

86. Siiramees ja kaameel.

Üks teemeeſ wedas wiimati

Suu kõrwas ühte kaameeli.

Zoom järsku hakkas peruks ſaama

Ja hirmſal wiilſil hulluſtama.

Kii furjal kombel põllas tema,

Et teine pidi põgenema.

Ja ruttu joostes jõuab mees,

Rus wana kaewu koobas ees.

Et kaameeli ju ligi nägi,

Ei hoolind tema, mis ta tegi,

Waid puges kaewu hirmuga,

Ja pidi põhja kuffuma,

Kui waarpui offaſt poleks ta

Saand õnneks kinni haſata.

See kaſwas kiwi praus warjus.

Mees rasket häda ohtu karjus;

Sest pea kohal waritſes

Wast kaameel teda noorfates.

See teda kinni püüda tahtis.

Kui hirmul alla poole wahtis,

Ta kaewu põhjas madu nägi,

Mis ſuu ju laial lahti tegi,

Et mehe ära neelata,

Kui tema pidi kuffuma.

Mees kahe hirmu wahel rippus.

Waat', kolmas hirm weel peale

fippus:

Rus põõsa juured käisid ſees,

Seal kiwi praus, nägi mees

Nüüd kahe hiire tallituſt,

Neist teine walge, teine must,
 Need torrastiku mõlemad
 Puu juurte ümber mängiwad,
 Reid hammastega närisiwad,
 Pealt mulda ära kaapisiwad.
 Muld jooksis maha sorinal,
 Ja madu aga wahib all,
 Kas põõsas oma koormaga
 Ju peaks alla tulema.
 Nüüd mehel hirmus ahastus,
 Ta peale tükib wiirastus
 Just igalt poolt, — mis ta wõis
 teha?

Ei olnud abi, armu näha.
 Kui ringi waatas, nägi ta
 Siis ühe ofsa kõlkuma,
 Täis marju oligi see sama.
 Reid hakkas wäga himustama.
 See himuga ei hoolind ta
 Ei kaameelist, ei maust kaa,
 Ei kuulnud hiirte krabinat,
 Waid wahtis marja kobarat.
 Laf' peale kaameel noorjata
 Ja madu keelt kaa niibata,
 Laf' hiired peale krabistada,
 Mees marju aga püüdis saada.
 Reid ühe teise järele
 Sõi tema ära ahneste,

Ja magus toit siis tegi seda,
 Et tema unustas kõik hända.
 Kes on see jõle, küsid sa,
 Kes hirmu nii wõis unusta?
 See jõle, pea, oled sa!
 Ma seletan, et mõista kaa.
 Baat', madu kaewu põhjas, see
 On surm, kes walwab järgeste;
 Ja tige kaameel ülewal
 On waew ja rist, mis sinu peal.
 Ja nende wahel pead sa
 Rest paigas maa peal kerklema.
 Ja hiired, kes wast kabelesi
 Su elu orne juurelesi
 Siin püüdwad läbi raiuda,
 Sind surma roaks paisjata,
 On õõ ja päew. Siis närib must
 Su kallal õhtust hommikust,
 Ja hommikust siis õhtuni
 On walge kallal samati.
 Et hirm sind tahab kinni wõtta,
 Saab liharööm sind siiski petta,
 Et elu õhtu unustad
 Ja surma meelest kautad,
 Ja õõ ja päewa petis töö
 Jääb kaa kui filme wahel;
 Kuid üksi seda mõtled sa,
 Et marju wõiksid noida.

87. Wanamees ja surm.

Üks wana raut, kes oma elu aja orjand,
 Ja üsna ofas oli suure hädaga,
 See oli külmal päewal metšas hagu korjand
 Ja pidi, koorem seljas, koju minema.

Ei jalad teda kanda taha,

Sest wiskas maha

Ta koorma, ja siis nufra meelega

See peale maha lastes hakkas õhtama:

„Oh mina waene oma eluga!

„Mull pole midagi, ja püha Jumal taewas!

„Ja pean naesti ja lapsi toitma onnemeti,

„Ja kui ma poleks küll veel waewas,

„Kaa rendi, pearaha maksma pealegi.

„Oh tule, surm, mind wõtma!“ ütles wiimati,

„Siis waew on ofas!“ Surm on ikka aja taga

Ja ootab aga.

Ta tuli kaa

Ja küsis: „Mis siis mu käest tahad sa?“
 Mees kohkus ja ei saanud peaaegu kosta,
 Nii surma kole nägu teda hirmutas.

„Oh ära pane pahaks,“ kogeldas,
 „Ma palun, aita mulle koormat selga tõsta.“

Sest õppigem:

Et olgu peale

Sull' elu wastane ja jäle,

Surm sulle fiiski wastajem.

88. Warja mõtted.

Mees külwas kaeru kowadel;

Üks warjakene nägi seda,

Ja hakkas nõnda haugutama teda:

„Näe hullu! kas on meelt kaa peas sell?“

„Küll inimesed iffa kiidawad,

„Et nemad meist on palju targemad.

„Näe nüüd! kas see on targa töö?“

„Ta tuhnib mulla üles hoolfaste

„Ja wiskab kaerad mulda mädanema.

„Kui oleks ommeti neid mulle annud tema,

„Eh! raudjale, eh! kanadele kaa,

„See oleks asi, — eh! kui tahis ahnust pidada,

„Siis oleks salwe jätnud neid, — sell oleks mõistlik nägu;

„Mis ta nüüd teeb, on päris narrilase tegu.“

Waat', sügise said kaerad koristud

Ja warjale kaa oma osa soowitud.

Nüüd rahul oli.

Nii kulutab kaa mõni inime veel oma juud

Ja laidab rumalaks, mis tema tormi pähä

Ei mahu hoopis ega lähe,

Mis see on muud

Kui warja mõtted?

89. Uus Gewa.

„Selbesene, meie waesed saame wäga waewata,

„Kaewa, raiu, nii et higi jookseb otsast jõgena.

„Paradiisis õnne põlwe meie maitsta wõikime,

„Oleks Gewa aga jätnud keeldud õuna rahule.

„Eh! ma teiste naeste wiisil armastan küll maiusi,

„Aga nõnda nõdr kui Gewa ma ei oleks ilmaski!“

Nõnda taples pahal tujul Wiisu oma mehe ees,

Seda kogemata kuuldes ütles neil' üks rikas mees:

„Kulla eit, eh! sina muidu Gewa filmis pinda näind,

„Katsu aga, eh! sa teeksid otse nõnda, kui ta teind!“

„Arwate, et auusamine tiusatusesi peafete,
„Seitse teu riistad ahju, tulge, külap katsume!”

Liisu lubas ennast hoida, rikka mehe kannul siis
Läksid wanad inimesed sinna, kuhu ta neid wiis.

Kõige ilusama toa majas neile andis ta:

„Si siin Gewa eksitusest teie palju tunda saa.

„Igapäew saab seitse rooga teile kantud lauale,

„Kuuest jõege isu mööda, seitsmet ärge puutuge!

„Kinni kaetud saab ta toodud, — hoidke sõrmi kõigest wäest!

„Sest kui puudute, siis kaub õnne põli teie käest.”

Wäga meele pärast oli mõlemaile nende õnn,

Aga kahetsamal päewal juba Liisul hakkab jonn:

„Sirmus suur mull himu teada, mis küll warjul waagna sees,

„Oht ma kergitaksin kaane, mis sa arwad, kallis mees?”

Teine tapleb: „Lambapea, kas just juba unustud,

„Et nii pea, kui sa puudud, õnne põli kadunud?

„Kas sull himu ennast jälle waewata ja kaewata,

„Kaiuda, nii et sull higi jookseb otsast jõgena?”

Aga heast õpetusest teine pool ei hoolindki,

Himu salaasja teada saand taast wõimust koguni.

Seegi himu oli mauks: Liisu tõstab kaane pealt,

Ja üks hiir, mis seda oodand, kargas lipsti wälja sealt.

Seda kisa, seda nuttu! Mis see aitas ommeti?

Pagend hiirt ja kadund õnne nutt ei toonud tagasi.

Peremees sai hiire jookstust pea teada, — naeruga

Saatis tema wanakesed majast wälja minema.

Säbi filmis paradiisi uksest läksid mõlemad;

Nutuga naad mõtsid kätte jälle kirwed, labidad.

Kulka tagust sügas papp, huras: „Iga larasgi

„Mõistab laita, targemine teha ta ei mõistagi.”

90. Breslau linna kella walaja.

Ennemuiste Breslau linnas
Elas kella walaja;
Waga süda oli rinnas,
Osw tööle oli kaa.

Tema kellu oli palju,
Mis ta kirikutele
Püha taewa Isja auuks
Oli waland targaste.

Ilus heal neil oli kõigil,
Sest ta walas wafega
Ühes armastust ja lootust
Resta fiske palwega.

Aga see on kõige ülem
Kelladest, mis tema teind,
Mis sai neile furma kellaks,
Kelle üle kohus käind.

Magdaleena kõrges tornis
Tema ripub ülewal,
Mõne kadund hinge kutsus
Isja juure ju ta heal.

Targu oli kella meister
Toimetanud oma tööd,
Oli selle kallal näinud
Palju waewa päewad, ööd.

Wiimaks fest on walmis saanud,
Wast on läinud sulama;
Kord on kae, et walamine
Warsti peab hakkama.

Tule wahiks hüüab meister
Poisi, ütleb: „Kuule mind!
„Mõneks filmapilguks aga
„Jätan katla juure sind.

„Tahan aga finnitada
„Ennast tööle joogiga;
„Wisa wast ehk pärast seda
„Paremine jookseb laa.

„Aga hoia, ära puudu
„Haani külge förmega,
„Oma edemust sa muidu
„Pead maksma eluga!”

Poiss jääb seisma katla juure,
Suland wast on filma ees;
See, kui tipuks lahti saama,
Liigub, mõirab katla sees.

Wase kihin kostab kõrwu,
Meel on taal kui segane;
Nagu tõmbaks haani poole
Reegi wägise ta kae.

Juba haan on näpu wahel,
Ta ei tea, mis ta teeb;
Kaske hirmuga ta tunneb,
Kui ta wast ju wälja keeb.

Meistri juure tema jookseb,
Tahab andeks paluda,
Hakkab tema jalge ümber,
Palub filma weega.

Aga sai ta waewalt kuulnud
Poisi suust, mis tema teind,
On kaa äti wiha tujul
Aru tema peast läind.

Tema kargab poisi peale,
Lööb ta sisse noaga,
Ja siis kiirel sammul tõttab
Katla juure waatama.

Ehk weel jõuab jooksu keelba,
Et ta töö saaks peastetud;
Aga wast on wälja jooksnud,
Kest on hoopis täidetud.

Ruttu lõhub festa ära
Ja siis näeb, mis usmata,
Kell on walmis sangast saadit,
Terwe, ilma wigata.

Poiss on surmud, ta ei saagi
Enam näha, mis ta teind,
Äkilise meistri muga
On ta südamesse läind.

Meister läheb kohtu ette,
Oma süü seal tunnistab;
Kohtumõistjal tema pärast
Süda rinnus kipitab.

Aga ükski ei wõi peasta
Teda surmast, — walanud
On ta werd, ta oma weri
Peab saama walatud.

Oli surma päew taal' jõudnud,
Pakutakse temale
Armust kaunist söömaaega,
Nagu pruugiks oli see.

„Olge terwed,” ütleb tema,
„Kuulad herrad, minule
„Seda pole mitte tarwis,
„Teine arm mull' lubage;

„Ennegu ma surma lähen,
„Wäga igatseb mu meel,
„Et ma wiimsel käigul jaaksin
„Oma kella kuulda weel.”

Tema palwet mõeti kuulda,
Seda pandi weiteks;
Tema kell sai helistatud,
Kui ta surma paika läks.

Kella helin kostab tornist
Renaste ja selgeste;
Wesi kargab meistri filmi,
Ta jääb kuulma rõõmfaste.

Selge rõõm ta filmist paistab,
Pale temal lõkendab,
Kella healest sala lootust
Tema kõrw wist seletab.

Julgusega patu peale
Paneb oma kaela ta,
Wõtab surma hoobi wastu
Ilma surma kartmata.

Tema kelladest see jama
 Kõige ülem tõeste,
 Magdaleena kõrge torni
 On ta seatud ülesse.

Surma kellaks sai ta neile,
 Keda surma mõisteti.
 Kas see tänapäev veel nõnda,
 Seda ma ei teagi.

91. Laulik.

„Mis laulmist kuulen wära-
 walt?
 „Mis helin fillalt kostab?
 „Et kandke hoolt, et oma healt
 „Ta laalis mu ees tõstab!“
 Nii kuningas. Poiss rutuga
 Läks lauljat järel' kuulama,
 Tõi wana mehe fiske.

„Muauusadherrad, terekaa,
 „Ja tere, suured prauad,
 „Kui taewa tähed ilusad!
 „Kas lugeda neid jõuad?
 „Mu filmad, kinni! ega kaa
 „Nüüd aega ole wahtida
 „Kõik seda auu, ilu.“

Siis filmi kinni fulgudes
 Ta häästi laulu heitis;
 See meestel filma wahwastas
 Ja naestel weega täitis.
 Kaa kuningal on hea meel,
 Ta kiidab lauljat, käsib weel
 Kuld-kee-e taale anda.

„Kuld-keede ma ei himusta,
 „See saagu rüütlitele,
 „Kes oma wahwa meelega
 „On hirmuks waenlastele.
 „Ehk kantslerile kingi ta,
 „Et seda koormat tema kaa
 „Muu koorma kõrwas kandku.

„Ma laulan nagu linnuke,
 „Mis okste wahel afub;
 „Laul, mis ma laulan, ifegi
 „Mu waewa küllalt tafub;
 „Kuid ühte palun: käfi sa
 „Mull' kallist wiina peekriga,
 „Mis selgest kullast, — anda.“

Ta joob ta ära joonega;
 „Küll joomaaeg on hea!
 „Oh õndsad, kes nii kallist hüüt
 „Ei fuureks asjaks pea!
 „Sai hea õnn teil' Jumalast,
 „Siis teda tänage, kui waft
 „Ma joogi eest teid tänan.“

92. Lauliku neede.

Üks lojs on ennemuiste siin seisnud uhkeste,
 See paisunud üle maade ja mere kaugele;
 Ta ümber rohuajab, mis puid ja õisi täis,
 Ja pursk'wad ilu-kaemud on kohisenud neis.

Seal lossis pidas aset üks tore funingas:
 Tall auu, rikkust küllalt; meel tige, tujukas;
 Ta mõtted hirmu teha, film wiha walgutab,
 Ta sõnad piitsa löögid ja werd ta kirjutab.

Raks laulikut kord tulid ta lossi vaatama,
 Neist teine noor, ja teine on halli hiustega:

Hall-pea sõidab ratsja, tall kannel käte jees ;
Ja jala kõnnib kõrwas ta priske seltsimees.

Eiis wana ütles : „Kuule, poeg, tehkem targaste,
Et mõnufamaid laule nüüd häästi laulame !
Et katskem walu wäge ja tõstkem rõõmu healt !
Kas meie mõimust saame ta kiwi-südame pealt.“

Ju laulitud on seismas ta kõrges saalis seal,
Kus kuningas ja emand on istmas järje peal :
Kui wirmaliste puna ta hiilgab hirmsaste,
Ta emand nagu täis kuu nii helbe, tšane.

Eiis wana mees lõi kannelt nii ime-kenaste,
Et ifka täiemine heal tõuseb järgeste ;
Ja noormees heidab laulu, et tuba heliseb,
Ja teise laul fits wahel kui pittne kumiseb.

Nad laulwad kewadist ilu ja kiitwad armastust
Ja priiust, mehe auu ja truust, pühadust :
Nad laulwad kõigest kaunist, mis südant liigutab,
Nad laulwad kõigest kõigest, mis südant lemmatab.

Rõik teenrid ringis kuulwad, neil pole hirmutust :
Kaa jultund sõamehed on õppind qlandust ;
Ja rõõmust süda suland on kuinga emandal,
Ta kingib lauljail' roosi, mis rinna ehteks tall.

„Mu rahwast teie petnud, kas naest kaa petate ?“
Nii kuningas täis wiho, film walgub hirmsaste ;
Ja noore mehe rindu ta oma mõõga lööb ;
Rust kuldsed laulud tulid, sealt weri wälja keeb.

Just nagu tormist aetud kõik kuuljad kadunud.
Ju noormees wana hõlmas on ilmast lahkunud.
See mäsib mantli sisse ja paneb istuma
Ta keha hobu selga ja tõttab minema.

Ja wärawa kohal peab ta kinni hobuse,
Ja heale-rikka kandle ta tõstab ülesse ;
Ja wastu kiwisammast ta teba purustas ;
Eiis hüüab nii, et hooned ja ajad kõlamas :

„Teid neean, uhked hooned, ma ära ilma pealt !
„Teis ärgu olgu kuulda weel kandle, laulu healt ;
„Waid aga ohkamine ja orja wing ja nutt,
„Nii kaua kui teid sund'ja on tolmuks tallanud !

„Teid neean, rohuajad, kõig' teie iluga !
„Teil' furnu kolkund palet ma tahan näidata ;
„Sest närtfigu kõik lilled, sest kaewud kuivatu,
„Maa saagu tühjaks, paljaks ja seisku ilutu ;

„Sind neean, tige tapja, ja laulifute fool!
 „Et püüa, otfi muudu veel auu igal pool!
 „Su nimi kaub ära, ta kustub pimebas,
 „Kui surija hinge forin, mis tuulde minemas!”

Nii olid laulja sõnad; neid taemas tõeks teind:
 Kõik müürid maas ja lagund, kõik hoaned hukka läind;
 Üks ainus sammus seistes veel kiidab endist tööd:
 Ja seegi lõhkend langeb ehk juba enne ööd.

Kus rohuajad õitsend, seal tühi nõmme maa:
 Ei anna puu seal warju, ei kaew seal jahuta;
 Ja kuninga nimi teada ei ole kellelgi:
 Kõik kustund, kadund. Sündind on laulja neede nii.

93. Tuufer.*)

„Kes julgeb, riistel ehk kannupois,
 „Siit meresse karata?
 „Kuld-karika wiskan ma ülewalt;
 „Ju wesi on mõtnud ta neelata.
 „Kes jälle karika toob mu kätte,
 „See mõtku ta omale waewa ette!”

Nii kuningas ütles ja kalju pealt,
 Kell teine pool wete sees,
 Ta wiskas karika meresse,
 Mis kalju all kohises, kees.
 „Kes on nii julge, ma küsin jälle,
 „Et laenete seest toob ära selle?”

Küll kõik kuninga sõna kuulewad,
 Ei wasta nad midagi;
 Muudu mässaja meresse wahiwad,
 Ei karika himu kellelgi.
 Siis kuningas jälle: „Kas pole seda,
 „Kes alla läheb ja võidab teda?”

Kõik nagu ennegi jääwad wait;
 Kuid üks kannupois julgeste
 Astub siis ette, kuue ja wöö
 E mõtab seljast wast kermeste.
 Kõik mehed ja naesed, kes seda näewad,
 Nagu imet noort meest waatama jääwad.

Ja kui ta ligeneb sõrwale
 Ja waatab sealt meresse,
 Just kuristik wälja sülitab
 Weed, mis ta neelanud ahneste;

*) Tuulriks hüütakse inimest, kes kaua kinnitab wee all olla.

Ta pimedast rüpest mürinaga
Üks laene teist laenet seal ajab taga.

Sa see kihab ja kohab ja kahab ja keeb,
Nagu mõitleks wesi tulega.
Waht taewa poole ülesse lööb,
Sa laened tungiwad otsata
Üks teist, kui tahaks mere haud luua
Sa teise mere wast ilmale tuua.

Nüüd wee wooub mäsšamast lõppewad,
Sa wahu seeft nähaſse
Pragu hirewel ammuwat,
Põhjatu otsegu põrgu tee;
Sa kohinaga kõit laenete kära
Saab kuristifusſe neelatud ära.

Nüüd enne kui wooud tulewad,
Su palunud waper mees
End Jumala hoolets; — kõit kohkuwad,
Seft kadunud juba on wete sees
Wahw ujaja, — juba ta üle laene
Löönd kofku, ei paista enam ta waene.

Sa waitſeks on jäänud nüüd mere haud,
Muud kui põhjast kohinat kuulufse,
Sa kurwalt kõneleb iga suu:
„Wahw noormees, Jumalaga jää!“
Itka kolebamalt alt wesi hulub,
Hirm ootjate südamed kinni sulub.

„Sa heidatſid krooni sa meresse:
„Kes ta toob, see saab kuningaks
„Sa mõib teda kanda! — ei tõeste
„Nii kalliski palk mind ei ahwataks;
„Mis seal hulguja sügawus warjule petab,
„Küll igaüks meelega katsmata jätab.

„Su mõnegi laewa on kuristif
„Siin järsku põhja tõmmanud,
„Mis, kui jälle tema sai walgele,
„Oli pihuks ja põrmuſki lõhutud.“
Nüüd heledamalt ju kohin kostab,
Sa wesi end kõrgemale ju tõstab.

Sa see kihab ja kohab ja kahab ja keeb,
Kui mõitleks wesi tulega.
Waht taewa poole ülesſ: lööb,
Sa laened tungiwad otsata
Üks teist, ja koleda mürinaga
Üks laene ajab teist laenet taga.

Ennäe! Mis seal tõuseb laenete seest?
 Eks midagi walgenda?
 Jah, üks käsi, üks õla, need paistawad weest,
 Ja need sõuamad kangeste, hoolega.
 See on tema, ta wõitleb wete mäega
 Tõstes kuld-karikat pahema käega.

Ja hingates pihkalt ja sügawalt
 Päewa walguft ta teretab.
 „Ta on elus, ta wee seest on peasenud!“
 Üks teisele rõõmuga kuulutab,
 „Ragu haura põhjast ta elu toond ette,
 „Pole hinge ta jätnud laenete kätte.“

Rõik ta ümber koguwad hõisates;
 Ja kuningas põlwile
 Ta heidab karikat pakkudes,
 See tõmbab sõrmega tütrele.
 Tema täidab karika wiinaga ruttu,
 Ja noormees nõnda alustab juttu:

„Et elagu kuningas! õnnis see,
 „Kes päewa walgel wõib hingata;
 „Argu Jumalat kiusaku inime,
 „Et ta seda himustab filmata,
 „Mis tema pimedusesse on matnud
 „Ja armuga filma eest kinni katnud.

„Mind tõmmati alla tuhinal,
 „Siis kaljude wahelt seal keeb
 „Mu wastu üks teine woog wuhinal;
 „Nüüd kumbki minuga nalja teeb,
 „Mull' ringi ajades rahu ei anna;
 „Ei ma suutnud kaele wastu panna.

„Siis hüüdsin ma appi Jumalat
 „Rõige suurema hädaga,
 „Ja ta kalju kari mull' juhatas,
 „Sest ma hakkasin kinni kättega.
 „Sealt kaljude küljest ma karikat näinud,
 „Muidu oleks ta alla põhja läinud.

„Sest põhjatu näitas sügawus
 „Weel jalge all olewat.
 „Sealt polnud kuulda, kuid üksi film
 „Seal tunnistas hirmuga koledat:
 „Kuida salamandrid ja ussid ja maud
 „Seal liukudes täitsid kõik kohad, praud.

„Sest hirmsas hummikus kihasid seal
 „Rõik need jäledad elufad,
 „Üks teisest weel inetum, roomates

„Nad mustas kous kõik keerlemad.

„Gai kala, mere hunt, hirmsaste wähtis,

„Mind suu ammu li ära neelata tahtis.

„Ja seal rippusin, kõikidest lahutud,

„Ei wõind aidata inime;

„Minu limber neeb mõistmata elajad,

„Ma ainus, kell südames tundmine.

„Küll olin hädas, ja wäga fuures,

„Nõnda üksi koleba loomade juures.

„Kui ma weel kohtusin, — maat, mis loom

„Saa liismega roomates

„Ma kallale kipub, — ma hirmuga

„Läsen kari lahti, ja hulgudes

„Mind kuristif filmapill finni wõtab; —

„Aga õnneks mooga ülesse tõttab.“

Ta jõnumid kuningas imestas:

„Sa karika teeninud,

„Ja selle sõrmusse annan weel,

„Mis teemanti kiviiga ehitud,

„Kui weel üks kord usalbad proowi teha,

„Mulle täetada kõik, mis all põhjas o. näha.“

Ta tütar nüüd maheda healega

Teda ärdaste paluma:

„Mu isa, sest mängist olgu nüüd küll!

„Ta teinud, mis keegi ei usalda.

„Kui sa sest ei seisa, mis süda nõuab,

„Siis katsugu rüütlid, mis kannupois jõuab.“

Siis kuningas rutuga wirutas

Alla meresse karika:

„Kui jälle sa teda mu kätte tood,

„Siis ülemaks rüütliks sind tõstan ma,

„Ja see end weel täna sull' naeseks annab,

„Kes heldet muret nüüd sinu eest kannab.“

Ja see tõutus wõidab ta südame,

Silm wahwusest walgutab;

Tema näeb, kuidas tütarlaps punastab

Ja kuidas ta kahwates minestab.

Nii kallist palka ta püüab kätte,

Olgu eluks wõi surmaks, ta kastab wette.

Küll tõusewad laened ja wauwad kaa,

Seda mürtinast tunnusse;

Küll sõrwa pealt neiu film walwamas:

Wooub tulewad, tulewad järgeste,

Nad wauwad ifka ja tõusewad jälle,

Ei nad noort meest too walgusele.

94. Mets-hallias.*)

Kes lõidab nii hilja metsas weel?
 Mees oma lapslega alles teel.
 Ta hoiab süles last hoolega,
 Et tema wäeti ei külmeta.

„Mu poeg, miks petad sa filmad nii ää?“ (ära)
 „Oh taat, eks sa mets-halliat näe?
 „Tall laba taga ja peas on kroon.“
 „Poeg, see on paljas udu joon.“

„„Mu kallis laps, mu juure jää,
 „„Ma mängin sinuga igapää.
 „„Hulk lilli õitsewad kalda peal,
 „„Muru-eit find häästi ehitab seal.““

„Kas kuuled sa, isa, kas kuuled sa,
 „Mis mulle lubab mets-hallias kaa?“
 „Poeg, ole rahul, tuul uhiseb
 „Ja kuiwas lehtedes kohiseb.“

„„Kas tuled, lapsuke, minuga?
 „„Minu tütreid mängiwad sinuga.
 „„Metla piigad tantsiwad hommiku eel,
 „„Sind lauluga magama panewad weel.““

„Oh taadike, taadike, näed sa seal
 „Mets-piigaid pimeda koha peal?“
 „Mu tall, küll näen, ei ole seal muud
 „Kui mõningad hallid rämmelga puud.“

„„Sind, lapsuke, ma armastan, kuule nüüd mind
 „„Ja tule, wõi wägile wiin ma find!““
 „Taat, taat, juba ta minu kallale läind,
 „Mets-hallias on mulle haiget teind.“

Mees kohkub ja ajab hooft hirmuga,
 Laps wingerdab käte all waluga.
 Ta jõuab koju ufinast',
 Ja süles kannab ta furnud last.

---

*) Mets-hallia lugu on haige lapse jampfi jutt.

95. Tõutus Jeejusele.

Kui kõik kaa taganeksid,
Ei ma suust tagane;
Kui tänamata jääksid,
Ei mina seda tee.
Sa pidi mu eest kandma
Suurt valu, surmaga;
Sest pean sulle andma
Kaa terve südamet.

Nutt kipub ikka peale,
Kui mõtlen, mis sa teind,
Ja et su arm on süski
Mii mitme meelet läind.
Kas waewa nägid wähe,
Kui läksid surmale?
Ja unustuse pähä
On nagu jäänd su töö.

Ja ommeti sa aitad,
Ja ootad ikka veel;
Kui kõik su taganeksid,
Sull ikka ustarw meel.
Ehk inimesed seda
Weel wiimaks tunnawad,
Ja kibedaste nuttes
Su juure pöörawad.

Ma olen sind nüüd leidnud,
Oh ära jäta mind!
Su armastus on wõitnud,
Nüüd ma ei lase find!
Kui wendadele filmad
Kord lahti peasewad,
Siis nemadki su hõlma
Ja sülle ruttawad.

96. Keisri kroonimise laul.

Jesand Jumal, wõta kaitsta
Meie keisrit armuga!
Anna talle rohkest' maitsta
Oma helbust lõpmata.
Goia oma wõitub meest
Bahareti nõuu eest!

Täna pandi tema pähä
Kroon, ta walitsuse au,
Küll on raske kulbne ehe,
Kui ei tule sinult nõu:
Mita wõitub mehele
Seda kanda julgeste!

Kuld-kroon kadum, kallimaga
Keisri pead ehita!
Helbust, õigust, waprust, õnne
Talle krooniks walmista!
Kaua tema elagu,
Elu krooni pärigu!

Kingi keisril' rahu päewad,
Kindlaks tee ta walitsus!
Tõusku tõde, õigus, rahu,
Kadugu kõik kõwerus!
Et kõik rahwas tema ees
Elaks auusa elu jees!

Jesand Jumal, wõta kaitsta
Meie keisrit armuga!
Anna talle rohkest' maitsta
Oma helbust lõpmata!
Goia oma wõitub meest
Bahareti nõuu eest!

97. Missioni laul.

Et ärka, waim, kes enne wanast
On nende südametes liikunud,
Kes Siionis kui wahimehed
Su riigi pärast wahwast' mõidelnud,
Ja kelle heal maailmasti läbi käind
Ja rahwa hulgas sinu jüngeriks teind.

Oh Jesand, et su tuli põleks,
 Su auuga pea maa saaks täidetud!
 Seks aja mälja leikusele
 Töötegijaid, et töö saaks lõpetud.
 Su pärast leikus. Ara seisja wait!
 Seft leikust palju, pisut leikajaid.

Su armas Poeg on selle palve
 Ju meie suhu pannud isegi,
 Ja kõik su lapsed ühel meelel
 Nii ohkawad su poole alati.
 Oh kuule meid, ja ütle armuga:
 Ma tahan, jah, see peab sündima!

Jah, anna, et su sõna jookseks,
 Et see saaks wägewaste kuulunud;
 Ja saada Siionist meil' abi,
 Et paha-reti riik saaks rifutud.
 Oh Jesand, oma riik kõik üle maa
 Nüüd oma nime auuks lauta!

Oh, et su abi pea jõuaks,
 Et sinu waim, nii kui sa tõutad,
 Su rahwa wangipõlwest peastaks,
 Et walgus paistaks enne pimedat!
 Oh Jesand, taewad lõhki färista,
 Ja tule maha ja meid awita!

Las' oma sõna ruttu joosta;
 Ta paistus täitku pea iga maa.
 Tee täis kaa paganate aru,
 Res sinu riigi saawad pärida.
 Ja ärata kaa üles Jsrael,
 Et seegi elaks sõna walgujel!

Tee, et kõik ristirahwa koolid
 Su hea waimu astjad oleksid,
 Ja anna armu, et ju lapsed
 Su armu wara tundma õpiks.
 Res õpetawad, tehku palwega
 Kõik tööd, siis sinu riik wõib kasmata.

Sa lubad karjatsid meil' anda,
 Res sinu meele järel' õpetud;
 Eks ja siis mõta muret kanda,
 Et seegi tõutus saaks täidetud.
 Su sõna pärast meie palume:
 Et anna neid! Ei saa ja järele.

Oh paranda kõik tee ja rada,
 Et sõna jooksmast keelatud ei saa
 Ja mõta armust kautada

Rõik wale-õpetused forraga;
Ja peasta palgalistest firifub
Ja koolib, siis su riit saab ehitub.

98. Surma laul.

Et tõsta surma laulu
Oh ristiinime!
Wõib olla, et ju täna
Sull lõppeb elu tee.
Ehk päew weel pole loojas,
Kui pead surema;
Ja kui ta jälle tõuseb,
Jääd sina tõusmata.

Siin elus rõõm ja kurbdus
On üsna teadmata;
Kuid seda tead ükfi,
Et pead surema.
Samm sammult surma poole
Sa kõnnid alati,
Rõõm sureb sinu fiske,
Su süda ühtlafi.

Et oleme teekäijad,
On meie ainus au
Ei ole keisri kuld-kepp
Muud kui teekäima lau.
Meil' reifi riided felga
Said mullast walmistud,
Ja mulda nemad jääwad,
Kui tee on lõpetud.

Mäest alla ja mäest üles
Said sa ehk hõlbuga:
Kuid tühjast haua künkast
Sa mööda wift ei laa;
Sest sa ei pease üle,
Et ta küll weikene;
Seal heidad wäfind maha,
Sind fiske pannakse.

Et tõsta surma laulu
Teed käies järgeste!
Sind haua ligemale
Wiib ühtepuhku tee.
See laul kui kella helin
Sind hüüdku surmale,
Ja tuletagu meele
Kaa ülestõusmise!

99. Hingamise aeg.

Mu süda, miks sa oled mures?
Üks hingamise aeg on ees!
Miks ohkad sa, kui oleks kustund
Rõik arnu walgus sinu sees?
Tall elab, tema peale waata!
Ta mõib sind rahu maale saata,
Et kadugu siis kurvastus!
Su mõitlemine lõppeb ära,

Ja otša lähed ilma kära,
Siis jõuab sulle õnnistus.

See igawene hingamine
Sai Jumalast meil' walmistud,
Ja ennegu maailm weel oli,
Ju armust meile joowitud.
Tall ise tahtis koormat kanda,
Et hingamist mõiks meile anda;
Ta hüüab armsa healega:
Et tulge, ärge jääge maha,
Rõik waewatud, eks teie taha
Mu hingamise päriba?

Siis tulge ifka, teie waesed,
Res risti koormat kannate!
Et tõuske üles mure hauast
Ja tõstke pead ülesse!
Et teie päewa koormat kannud,
See pärast Jeesus käsu annud:
Et tulge, hingake mu sees!
Eks teie tema rahwas ole?
Teil midagi siis karta pole,
Sest tulge aga igamees!

Seal rõõmu wihkusiid saab kanda,
Res enne külwand nutuga.
Mis laulmine ja rõõmu helin
Saab Issa kojast kõlama?
Surm, ohkamine, walu, häda
On mööda läind, ei tunta jeda, —
Ja oma Õnnistegijat
Siis meie saame palgest näha,
Ta sõna saab meid rõõmsaks teha,
Ta pühib silmist pisarad.

Ei nälg, ei janu meid siis waewa,
Sest jahutuse ajad kae;
Ei keegi enam muret kaeba,
Sest tall on meie karjane.
Ta oma rahwa jekka asub,
Ja waewa ette meile tasub
Ta auu, rahu, õnnistust;
Luud kondid jääwad haljendama,
Ei waew neid pea wäsitama,
Nad tundwad selget rõõmustust.

Jah, rõõmu meie saame tunda,
Ja igaweste hingame.
Et mõistke jeda, koorma kandjad,
Ja heitke Talle sülesse!

Oh oleksid mull koidu tiivad!
 Et need mind ruttu sinna viivad,
 Kus õnnis selts ju ootamas.
 Mu hing, eks sina julgust võta?
 Et tõuse ülesse ja tõtta!
 Su hingamine tulemas.

100. Uus Jeruusaleem.

Jeruusaleem, sa püha taeva linn,
 Ma ootan waluga,
 Et ma kord sinu sisse jõuaksin,
 Mu süda rahuta.
 Kõik ilma maad ma jätan
 Siis maha rõõmsaste,
 Ja armu tiivul tõttan
 Siit ära, ülesse.

Oh kallid päev, veel kallim tunnite,
 Oh millal jõuab sa?
 Et minu igatseja hinget
 Saats ilmaist lahutada.
 Ma teda Jumalale
 Siis tahan uskuda,
 Et oma pärismaale
 Võiks minna elama.

Ja filmapilgul tõusen ülesse
 Siis taeva poole ma,
 Ja maha jäävad minust kaugale
 Maailm ja häda kaa.
 Hing üles poole nõuab
 Elia wanfriga,
 Ja ingli vägi jõuab
 Ta vastu lauluga.

Sa püha linn, sind teretab mu keel;
 Üks mu eest lahti tee!
 Ju ammuft ajast igatset mu meel
 Su auu järele.
 Näinud olen ma sind näinud,
 Ja rõõmuft läigib film;
 Kõik waew on otsa läinud,
 Mis mulle saatnud ilm.

Mis püha rahwa, kenast' ehitud,
 Ma näen sealt tulema?
 Need Jeesuse ärawalitud,
 Kes pestud werega.
 Neid saadab teretama

Mu wastu armuga,
Mind sinna juhutama,
Kus pean elama.

Neid prohvetid ja püha wanemaid,
Kõik ristikogudust,
Kes maa peal risti toormat tanda said
Ja palju wiletsust,
Neid näen, auu kroonid peas
Ja walge riibega
Seal taewaliste seas
Rui tähed hülgamma.

Rui ma siis wiimaks paradiisi saan,
Ja rahu paika näind,
Siis rõõmsa suuga mina kuulutan,
Mis Jeesus mulle teind.
Siis Halleluja laulan
Ma suure healega,
Siis Hosianna hüüan
Ma ilma lõpmata.

Ja rõõmu kõla, pasunate healt
Ja laulu helinat
Dn igawesest ajast kuulda sealt,
Et taewad kõlawad.
Rui laulsid siia maale
Kõik inglid südamest,
Nii meie: Jumalale
Au olgu igawest'.

